

1999. I. évfolyam, 2. szám

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Papers in Modern Philology
(with an English Summary)

Scholastica

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetének
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

B. VARGA ÉVA, FÜLÖP ZSUZSA, LÉNÁRT LEVENTE,
KONTOR ISTVÁN, RADNAI ZSÓFIA, SALÁNKI ÁGNES,
SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA

Tudományos tanácsadó testület

BÓKAY ANTAL (PÉCS), FÖLDES CSABA (VESZPRÉM),
KOCSÁNY PIROSKA (DEBRECEN), SZÉPE GYÖRGY (PÉCS),
TAKÁCS FERENC (BUDAPEST)

ISSN 1585-0439

1999. I. évfolyam, 2. szám

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Papers in Modern Philology
(with an English Summary)

*Tanulmányok a nyelvtudomány, az irodalomtudomány
és társtudományaik köréből*

Scholastica

E szám lektorálásában részt vettek:

ALDERSON CHARLES, B. KOVÁCS MÁRIA, FÜLÖP ZSUZSA,
KNIPF ERZSÉBET, KOCSÁNY PIROSKA, PÁLFFY ISTVÁN,
SZATHMÁRY ISTVÁN

Olvasószerkesztő

BODNÁR ILDIKÓ
NAGY ISTVÁN

Angol rezümé és korrektúra

SOHÁR ANIKÓ

Német korrektúra

BODNÁR ILDIKÓ

Magyar korrektúra

GSPANN VERONIKA

Megvásárolható vagy megrendelhető:

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudomány Kar,
Modern Filológiai Intézet
Miskolc-Egyetemváros 3515
Tel: 06 46 565 000, 06 46 565 111/17-66

Tipográfia, tördelés: Regál Grafikai Stúdió

Készült a Gyomai Kner Nyomda Rt.-ben,
a nyomda alapításának 117. esztendejében
Felelős vezető: Papp Lajos vezérigazgató

Tartalom

Irodalomtudomány

Clive Wilmer <i>Modernist or nostalgic reactionary. The relation of dream to practice in the work of William Morris</i>	5
--	---

Illés László <i>Wechselfeld der Zeitebenen und Erzählerrollen in einem Prosawerk von Thomas Mann</i>	20
---	----

Fülöp Zsuzsa <i>Byron és Cambridge</i>	29
---	----

Nyelvtudomány

Balázs Géza <i>A mondatból kimutató jelek. Szöveggrammatikai vázlat</i>	40
--	----

Bartha Magdolna <i>Német és magyar recenziók pragmatikai szempontú kontasztív összevetése</i>	58
--	----

Magnuczné Godó Ágnes <i>Thematic organisation of written discourse</i>	69
---	----

Jákó Mónika <i>Neue Wortpaare?</i>	92
---	----

Dobos Csilla <i>A nyelv és a jog általános összefüggéseinek néhány aspektusa</i>	109
---	-----

Művelődéstörténet

Pálffy István <i>Az angol nyelvi művelődés kezdetei Magyarországon</i>	114
---	-----

Gömöri György <i>János Baranyai Decsi's foreign contacts and masters</i>	121
---	-----

Konferenciabeszámolók

Bárczy Klára <i>PhD konferencia a Miskolci Egyetemen (Miskolc, 1999. október 5.)</i>	128
---	-----

Bodnár Ildikó <i>Az MTA Nyelvtudományi Intézete 50 éves (Budapest, 1999. október 18–19.)</i>	133
---	-----

Könyvszemle

Szende Tamás

László Valaczkai: Atlas deutscher Sprachlaute. Instrumentalphonetische Untersuchung der Realisierung deutscher Phoneme als Sprechlaute . . . 138

Bodnár Ildikó

Bartha Csilla: A kétnyelvűség alapkérdései 141

Mihalovicsné Lengyel Alojzia

Herczeg Gyula: Könyv az olasz nyelvről 143

Simig László & S. Fenyő Sarolta

T. Kiss Tamás: A szemtől-szembeni formációk kommunikációs viszonyai 144

Urbán Anna

Jonathan Crowther & Kathryn Kavanagh (szerk.): Oxford Guide to British and American Culture 147

English summaries 150

Konferencianaptár 152

Útmutatók 155

Általános útmutató az MFK munkatársai számára 156

Hivatkozási útmutató az MFK munkatársai számára 157

Modernist or nostalgic reactionary. The relation of dream to practice in the work of William Morris

Clive Wilmer

William Morris is a figure of both the fringe and the centre. I have been surprised to discover in recent years a significant interest in his work. There is certainly nothing like an equivalent interest in the other Latin countries, nor indeed anywhere else on the continent with the large and important exception of Germany, where Morris's politics have excited a great deal of attention. As I shall shortly be showing, even in Britain there is a large body of opinion that regards Morris as marginal and irrelevant and one can imagine Morris himself taking a certain truculent pleasure in being so regarded, though one that would be balanced by serious displeasure in his adoption by what we now seem obliged to call "the Heritage Industry".

Morris obviously thought of himself as a creature of the edges: an instinctive dissenter and a lover of the north, he never enjoyed the classical and distrusted the imperial pretensions of the Roman and Mediterranean. He was in all things a rebel – in politics, in business and in art. Yet by adopting his marginalist stance, Morris has changed our taste and our values – altered the way we experience the world – though many of those so affected are quite unaware of the influence.

Those major critics who have closely examined the matter have been in no doubt as to Morris's centrality. For his biographer, the socialist historian E. P. Thompson, he was "an outstanding member of the first generation of European communist intellectuals" (Thompson 1977: x) and "he remains the greatest moral initiator of communism within [the English socialist] tradition" (Thompson 1965: 19).

For the art historian Nikolaus Pevsner, he was, *tout court*, the founder of modern design, both through his influence on such figures as Henri van de Velde, Walter Gropius and Frank Lloyd Wright and through his conception of the relationship between art and the society for which it is created (Pevsner 1960). For the late Peter Fuller, art critic and controversialist, he was "perhaps the finest pattern designer to have emerged in the West since the decline of the medieval crafts" (Fuller 1985: 286), while for Peter Floud, curator of design at the Victoria and Albert Museum in the 1950s, he was simply "the greatest pattern-designer of all time" as well as "the most consistently readable and stimulating of all writers on the social implications of art" (Floud 1954: 617).

Morris's activity, as the range of my witnesses there attests, was enormously varied: he was designer, craftsman, poet, romancer, journalist, lec-

turer, businessman, lobbyist, politician and much else besides. In the field of design alone he mastered at least thirteen different types of decorative art, ranging from stained glass to book design, wallpaper to carpets, ceramics to textiles. Yet anyone acquainted with Morris's work is likely to think of it as a unity. Various preoccupations bind it together, but perhaps the key motif running through everything – the poems, the designs, the politics, even his work as a businessman – is *dream*. There are, of course, many different kinds of dream – most of which manifest themselves in Morris's work – but what all of them have in common, I would suggest, is their seeming to make present what is in fact absent. Thus they look before and after. They recall the things in the past which have satisfied our desires, or which it fills us with loathing or horror to remember; and they anticipate the future, bodying forth our *hopes* and *fears* – two highly charged words, incidentally, in Morris's writings.

One should also mention the fact that dreams are especially associated with inactivity – with sleep or with a receptively passive condition of waking consciousness – and it might at first strike us as odd that so strenuously and comprehensively active a person as Morris should have been preoccupied with them, though we will as quickly realise (I would guess) that this is for that very reason a predictable concern: Morris loved his work and thought of pleasure in work as the greatest of blessings, but he also relished *rest* (another key word – think of the lovely poem he wrote for his bed). In the happy life, rest is the reward for labour and, indeed, one of the functions of good pattern-design (he often tells us) is to confer rest: after a day's labour in the fields or at the work-bench, what we need at home is the kind of decoration that will soothe the mind with order, beauty and congenial reminiscence, rather than provoke it to new activity. (This, he says, is the main difference between the greater and lesser arts.)¹

But let us give some thought to specific examples. In his thirties, Morris wrote an apologia for his life as poet and artist that became, for his contemporaries, the classic expression of aestheticism, then a new and controversial outlook. This was the *Apology* to Morris's long collection of tales in verse, *The Earthly Paradise* published between 1868–1870. It begins as follows:

Of Heaven and Hell I have no power to sing,
I cannot ease the burden of your fears,
Or make quick-coming death a little thing,
Or bring again the pleasure of past years,
Nor for my words shall ye forget your tears,
Or hope again for aught that I can say,
The idle singer of an empty day.

(*Works* III: 1-2)

The passage is steeped in anticipation and recall, the past and the present:

hopes and fears for the future, the expectation of death and/or an after-life, the memory of pleasures and the causes of weeping. The only presences in the passage are vacant ones: the emptiness of the actual present day and the words of the singer, strangely called “idle”. (Was Morris ever idle?) What Morris is justifying in these words is escape and escapism. The poem conveys indirectly, a sense of life as utterly overwhelmed by death and the fear of it. This arises, I suppose, from a religious man’s loss of religious belief and from therefore having to confront the apparent emptiness and meaninglessness of life: a short, pointless, sometimes painful life, which leads nowhere – perhaps most painful *because* it leads nowhere. Moreover, we now realise that the loss of human love in the failure of his marriage must also account for a tendency to pessimism at this stage in Morris’s life. At any rate, Thompson in his biography most aptly describes this kind of verse as “The Poetry of Despair” (1977: 110). In such a poetry, words reconcile us to a painful existence with the consolations of beauty, though in doing so (as I hope to show) they indirectly comment on the existence they seek to forget.

But escape is only one kind of dream and, as much of Morris’s romancing shows, it is not something easy to control: concede that power to the unconscious and you lay yourself open to nightmare; this is in part the burden of such early prose romances as *The Lindenberg Pool* and *The Story of the Unknown Church*. But, as Morris was to discover, dream can also be used in a visionary way to figure a future you wish to make for yourself. He anticipates this characteristic in the same poem, though at this stage in his life he evokes it in order to reject it:

Dreamer of dreams, born out of my due time,
Why should I strive to set the crooked straight?
(*Works* III: 1-2)

And he ends his poem with a reference to the heroic subject-matter he is about to handle in his tales – to the “ravenging monsters” which “mighty men shall slay,/Not the poor singer of an empty day”, where the might of the heroes is explicitly contrasted with the impotence of the idle singer. In this way he frankly rejects the Romantic notion of the poet as Promethean rebel, whose words will legislate for the just order. In 1856, at the outset of his creative life, Morris had made a similar assertion in a letter:

I can’t enter into politico-social subjects with any interest, for on the whole I see that things are in a muddle, and I have no power or vocation to set them right in ever so little a degree. My work is the embodiment of dreams in one form or another...

(*Letters* I: 28)

Yet of course, as we are especially conscious today, to reject a course of action while naming what that course of action might be is to draw attention to the force of what is rejected. This is the Morris who had recently read Ruskin's *The Nature of Gothic*, Carlyle's *Past and Present*, Kingsley's *Alton Locke* and, as the inadequate word "muddle" should remind us, Dickens's *Hard Times*. (Remember Stephen Blackpool's hopeless attempt to account for the destructive force of class struggle: "...aw a muddle! Fro' first to last, a muddle!") (Dickens 1955:272). To dismiss it as "muddle" is to wash one's hands of it, to declare it an arbitrary accident which no amount of thought or social action can ultimately affect. Yet, at a deeper level, Morris believed – he had learnt it after all from reading Ruskin – that the modern age required some monster-slayers who *would* "set the crooked straight" and he was, in time, to adopt such a role himself. He is also turning his back on a course of action while at the same time naming it when, in the *Prologue to The Earthly Paradise*, directly after the *Apology*, he calls on his readers to

Forget six counties overhung with smoke,
Forget the snorting steam and piston stroke,
Forget the spreading of the hideous town...
(*Works* III: 3)

Once again, in telling us to *forget* the polluted city, he *reminds* us of it. We may compare what his great friend, the painter Sir Edward Burne-Jones, told Oscar Wilde:

...the more materialistic science becomes, the more angels I shall paint: their wings are my protest in favour of the immortality of the soul.

(Wilde 1908: 259)

For both Burne-Jones and Morris, dream and escape are forms of protest and therefore, taken together, constitute the first stage in a process of revolt.

When Morris moved on to the second stage in that process, he fell back on the dream motif again, though this time his preoccupation was with fact rather than fantasy. In 1876, 12,000 Bulgarian Christians were massacred by their Turkish masters in an attempt by the Ottoman Empire to reassert its waning authority. When the Russians, always anxious for naval outlets into the Mediterranean, intervened on behalf of their fellow Slavs and co-religionists, the British Government, anxious to contain the Russians, offered military assistance to the Turks. This was Disraelian *Realpolitik* at its most cynical and liberal Britain was duly outraged. Morris, who had never acted politically before, fired off a letter to the liberal *Daily News*: "If I had

fallen asleep three weeks ago, and woke up yesterday,” begins his second paragraph – and he goes on to say how, in such circumstances, hearing that Britain was going to war, he would have assumed that she was doing so in defence of the Bulgarians and international justice. “...but,” he continues, “though I have not slept, I have awakened, and find the shoe quite on the other foot” (*Letters* III: 324).

The image could hardly be more significant. He would have woken with a dreamer’s expectation of the English St George slaying the Turkish dragon – and he would have been disabused. He would have woken to reality. But more than that: the dream provides him with a paradigm of how things *ought* to be: as he puts it in the title of a Socialist lecture about ten years later, “How we live and how we might live” (*Works* XXIII: 3). Dream is now no longer a means of escape. It becomes the means whereby a different order is envisioned, and then becomes possible in the process of awakening. Morris’s awakening, moreover, is not only to the facts of political life but also to his long suppressed awareness of injustice and, indeed, of political action as a practical possibility. He is beginning to acknowledge a *dormant* belief in radical politics, that will lead to his conversion to socialism.

The political romances of Morris’s later life develop these dream motifs in contrasting but complementary ways. *A Dream of John Ball* (serialised 1886–87) has Morris as its time-travelling protagonist. He is a Chaucerian dreamer who finds himself translated to Chaucer’s era – 1381 to be precise, the time of the Peasants’ Revolt. The dream motif allows the modern revolutionary to confront his medieval equivalent in the person of the radical priest John Ball and the effect is, in a strictly Marxist sense, hugely to enhance his understanding of the historical process. At the same time, in a rather non-Marxist and perhaps Romantic sense, he sees how an earlier order of society, unjust enough to occasion a revolt, may in crucial ways be superior to what might normally be thought a progressive modern order. Morris’s admiration of medieval art enables him to envisage an alternative to his own society, one that is far from ideal but one in which, for instance, usury and the various kinds of legalised swindling that flourish under capitalism are universally condemned – one, too, in which the relationships between art, nature and society are equable and healthy.

But having imagined a society he is attracted to but which he knows can never return, Morris then goes on to wonder what an alternative society of the future might be like and, in 1890, he sets down the results of the experiment in *News from Nowhere*, an utopian fiction. Most commentators, whether pro- or anti-Morris, have noticed the medieval characteristics of his dream society. What they often fail to see is that the medieval world – as Morris conceives of it in *John Ball* for instance – is in no sense reproduced, but is taken as a sort of quarry from which possible alternatives may be extracted. Take the architecture, for example. Early in the book the dreamer-protagonist – effectively Morris again – is delighted by

a splendid and exuberant style of architecture, of which one can say little more than that it seemed to me to embrace the best qualities of the Gothic of northern Europe with those of the Saracenic and the Byzantine, *though there was no copying of any of these styles.*

(Works XVI: 24)

The stylistic components were no doubt suggested by Ruskin's account of the sources of Venetian Gothic in *The Stones of Venice*. Nevertheless, Morris is careful to avoid exact equivalents, for, in spite of associations, this is in an important sense a modern building. It is, for instance, eclectic – though eclecticism in theory, was something he disapproved of. It is conscious of the past and of architectural tradition and at the same time organic, its style adaptable to specific functions and conditions, and not slavish in its imitation. Influenced by medieval design, it is anything but a copy.

Much the same could be said of the many sorts of design produced by Morris's firm. "Morris," wrote Nikolaus Pevsner, "looked in the Middle Ages rather for guidance than for actual paradigms" (Pevsner 1970: 86). The context for that remark is Pevsner's account of the beautiful stained-glass windows contributed by Morris, Burne-Jones and Ford Madox Brown in 1875 to the medieval chapel of Jesus College, Cambridge.

As it happens, just across the way from Jesus in the Victorian church of All Saints is a spectacular west window produced by the firm a decade before. In the earlier window one can see much more clearly the medieval paradigms that Morris might have followed. The composition is simple to the point of *naïveté*. It is a sort of *maestà* arrangement of the saints in glory. Each figure is more or less frontally arrayed, one to a panel, each of them haloed and bearing a traditional attribute. The panels include none of the foliate or floral decoration one tends to associate with Morris Co. Instead, all five lights have the same decorative border. The main colours are yellow, blue and green with a little red, though one's first impression is of large areas of clear or *grisaille* glass.

In this last respect, the design recalls the great west window of York Minster, yet there the similarity ends; for in medieval glass, given the technology of the time, there is always a predominance of red and blue – usually of gem-like intensity. At All Saints, Morris has quite clearly avoided comparison with the glass he loved and opted instead for a much more muted range of coloration. Moreover, in spite of the medieval composition, the figures have elements of nineteenth-century realism about them, which some other Victorian designers went out of their way to resist.

If we then cross the road to Jesus College Chapel, we discover a later, more confident Morris, still under the spell of the Middle Ages, yet willing to incorporate a wider range of colours and compositional motifs. Here he has risked the intensity of medieval colour and abandoned the *grisaille* of the All Saints background, yet the specific colours used are modern colours

with a much wider range than was available to medieval craftsmen. In these windows, too, he allows himself arrangements of figures that derive from Renaissance and post-Renaissance art – notably, of course, from English Pre-Raphaelite painting – and there is realism and drama in their postures and expressions. In addition, we find the characteristic use of foliage, flowers and fruit as decoration, and these too have a presence and thrust that – though they owe something to medieval tapestry – are not to be found in medieval glass.

In other words, there would never be any risk of confusing either project with work of the Middle Ages. The same could be said for Morris's other crafts – from the carpets with their Middle Eastern inspiration to the version of black type designed for the Kelmscott Press. In the first case, the inspiration is mainly Persian of the sixteenth century, but, as Morris remarked, the Western taste of his own day preferred recognisable images, mostly of vegetation, to the more abstract designs of the oriental artists (*Works XXII*: 195–196).

In the second case, he designed a variant of Gothic lettering for eyes much more accustomed to Roman fonts. When he is designing for media that have no medieval equivalent – notably wallpaper – one feels medieval influence like a ghost: there are often Gothic elements in the design, patterns and motifs from tapestries or illuminated manuscripts, but, though elusively present, they are almost unlocatable. In all these instances, Morris's love for the art of an earlier era provokes in him a new act of imagination; for dream, whether pure escapism or the attempt to recapture the past, is part of the process of challenging the present and thereby of constructing a desired future. Morris deals with this in the conclusion to *News from Nowhere*, when the dreamer wakes from his dream:

I lay in my bed in my house at dingy Hammersmith thinking about it all; and trying to consider if I was overwhelmed with despair at finding I had been dreaming a dream; and strange to say, I found that I was not so despairing.

He imagines Ellen, the woman he has fallen in love with in the dream, sending him back to the nineteenth century with these words:

Go back again, then, and while you live you will see people round you engaged in making others live lives which are not their own, while they themselves care nothing for their own real lives – men who hate life though they fear death. Go back and be the happier for having seen us, for having added a little hope to your struggle. Go on living while you may, striving with whatsoever pain and labour needs must be, to build up little by little the new day of fellowship, and rest, and happiness.

Yes, surely! [he concludes] and if others can see it as I have seen it, then it may be called a vision rather than a dream.

(*Works XVI*: 210–211)

The year 1996 saw the centenary of Morris's death. In Britain his growing importance – mostly as a designer and as a thinker on environmental issues – was much in evidence. Though this was undoubtedly an occasion for rejoicing, I have to admit that I found a good deal of it rather depressing. On the one hand, we saw Morris misrepresented and distorted by his critics; on the other, more seriously perhaps, he was offered up as a sacrifice to those critics by his supposed admirers, who seemed to desire nothing more than to make him safe and remove the challenge he presents. The whole issue hangs, as I see it, on this question of dream and practice.

But let us look at some specifics. I'll begin with the negative view. At its crudest and most misleading it was well exemplified by Tim Hilton's review of the centenary exhibition at the Victoria and Albert Museum (1996). Morris's politics, in Hilton's view, "are not only irrelevant but objectionable". Since Hilton finds he "cannot actively dislike" the wallpapers, he turns his attention to them in isolation, as if there were no other form of thought or design that Morris engaged in. "The whole thrust of his sensibility," Hilton argues, "was in the direction of wallpaper. What kind of distinction can wallpaper achieve?" (1996: 18–21).

A still more extreme view was taken by Deyan Sudjic, for whom the wallpapers "are the backdrop to the suburban goodlife [sic] ... To some of his partisans, Morris offers an essential escape hatch from the 20th century!" (Sudjic 1996: 6). For Terence Conran, founder of the *Habitat* design chain and, as entrepreneur and designer, perhaps the nearest equivalent to William Morris that we have in Britain today, Morris committed the unforgivable sin of looking back to the past for his inspiration instead of engaging with the modern age (Conran 1996) – as if Conran himself or Morris or any other artist could design anything without reference to the past.

Nevertheless, you can see how the critics might be led to such conclusions. I myself spoke on two radio programmes in an attempt to promote some interest in Morris's still neglected poetry (Wilmer 1996a, b), compared by several critics, I notice, to his wallpaper. I made the point that the early poems in particular are built on this fundamental tension between dream and reality. I argued that, though they deal with an imaginary and mostly medieval world, their treatment of it is often harshly realistic. Indeed, there is something almost volcanic about their forcefulness. Having said which, imagine my horror on hearing the effete melancholy warblers chosen by the BBC to read my examples. Much the same could be said of the taped readings that were played as background to the V&A exhibition: a sort of poetic equivalent to Muzak.

But if Morris has been co-opted by sentimentalists, the takeover by com-

mercialism has been even more impressive. Take the modern fashion for merchandising. Certain products were to be found on sale almost everywhere one turned, but especially at the V&A. Morris's biographer Fiona MacCarthy nailed this pretty effectively in a *TLS* review of the exhibition and the publications associated with it

It was Morris [she says] who first focused attention on the artefact as a measure of the civilisation that evolved it, attacking what he saw as the spurious and shoddy with the well-directed venom of the man who was himself a manufacturer and retailer. How forcibly this strikes one, a century later, while walking through the Gift Shop in the museum Morris once maintained had been founded for six people, one of whom was him. Topsy bookmarks; "Daisy" gift wrap; *News from Nowhere* tea towels; "Brother Rabbit" stationery; "Strawberry Thief" knitwear. Nothing useful, nothing beautiful: the object as the travesty of much that Morris worked for.

(MacCarthy 1996: 18–19)

MacCarthy here alludes to a dictum from Morris's 1880 lecture, *The Beauty of Life*: "Have nothing in your houses that you do not know to be useful, or believe to be beautiful" (*Works* XXII: 76). What she is attacking – and what would undoubtedly have enraged Morris – is the Heritage Industry view of the past and, more particularly, the way that industry has sought to co-opt him as an originator of its outlook. There was nothing Morris despised more than the sentimental prettification of serious work or the tidying-up of things – in nature as in art – that are inherently casual and spontaneous, imperfect in ways that excel over any limited notion of finish. How much more would it have angered him to find his own designs used in this way!

For the designs MacCarthy mentions – "Brother Rabbit" and "Strawberry Thief" (both printed textiles) and "Daisy" (which is a wallpaper) – these designs are not infinitely transferable. They were created for specific materials to be used in specific contexts. To transfer such designs from one medium to another does violence to scale, colour and texture. Moreover, they only become transferable by mechanical process, though all three were meant to be printed by hand. Then there is the question of inks and dyes. These, too, were chosen with great care: in many cases, made by Morris himself or selected by him from a range of alternatives. They were chosen with quality of colour in mind, a concept which must be taken to include degrees of contrast, depth and intensity.

I am, of course, aware that Morris's insistence on handicraft and natural materials is one of the things most strongly condemned by his critics. As we now know, and as the V&A exhibition confirmed, Morris was not programmatically opposed to machine production, though in most cases he thought

handicraft preferable.² His objections to mechanical work, in fact, were largely political.

He argued, first, that manufacturers rarely introduced machines in order to save labour or to minimise unpleasantness or hardship; they introduced them to increase production and the effect was usually more intensive labour. (In our own day, the computer revolution has had a roughly comparable effect.)

Secondly, Morris considered that work with one's hands provided one of the deepest satisfactions life had to offer and that good workmanship was telling evidence of the workman's pleasure. Morris's critics would probably retort that this retreat into archaic method puts the worker, and ultimately the culture, at odds with inevitable developments and therefore, in the end, with modern life. This is one of the strongest arguments against him, but it fails to answer what I have called the political argument. It also misses Morris's intention. Neither in politics nor in art was Morris interested in mere amelioration – in what he tended to call palliatives.

As an artist, he saw himself as striving to achieve the best work possible – without regard, for instance, to the expense (grounds, of course, for another charge against him). His purpose was to provide an example of how things might be in a better world: to show in effect how dreams may be realised. Into the bargain, he also wished to promote discontent with the substandard work we mostly have to endure – to say nothing of the substandard polity. From one point of view, it can be said that neither in politics nor in art has Morris' case or strategy prevailed. On the other hand, it is equally true that most of what he advocated has never really been tried. What he failed to see, however, was the scale and complexity of modern mass societies, the pressure of their demands and the ineluctable advance of modern technological invention. Yet his influence on taste – achieved largely through handicraft – has been profound and appears irreversible.

This has been partly due to his impact on the early modernists and yet, I would argue, his influence has gone deeper than theirs and extends much more widely. His outlook and practice, for example, have challenged what were established valuations and hierarchies. It is very largely due to Morris that we now perceive the virtues of vernacular design and will often rate them more highly than those of classical refinement. It is also due to him and his followers that we have learnt to value roughness in finish above smooth perfection, in that the former brings us closer to the material and its qualities as well as to the physical act of making.

To see this is to recognise the fatuity of those who caricature Morris as “the wallpaper man”, for the practical activities in which he engaged transformed not only the materials he used but taste and sensibility as well. The transformation, moreover, is something more than merely an aesthetic one: to find the famous Sussex chair that Morris Co. marketed more beautiful than, say, a Louis Quinze is to introduce a moral and social dimension into

matters of taste and household furnishing. It is to value the practical above the decorative and to remove notions of hierarchy and status from the critical valuation of design.

There is something in all this that exceeds what the critics call nostalgia. Undeniably, there *is* nostalgia in it, if we understand the word to mean ‘a going home to the past’. Art, says Morris, has roots: it grows from society; and social consciousness, like personal identity, is made of memory. To evoke our past is to examine what we are, but the artist cannot evoke uncritically. The designer, in particular, will recall the things he loves, the associations of which have meaning and value for him. In doing so, he will select from the past and bring what he selects into a new context. He will adapt it to that context and set up new relationships around it. By these means, what began as an appreciation of past achievement – something no artist can avoid – will end as the creation of a *modern* art.

To take a very specific example, look at Philip Webb’s Red House, a building designed for Morris and his family to Morris’s specifications. The Red House is a building of the Gothic Revival. It is thus based in its forms and conventions on medieval buildings. Not many medieval buildings have survived and very few of them are bourgeois family houses, if such a thing can even be said to have existed in the Middle Ages. So the buildings that Webb and Morris had to take into account were castles, monasteries, collegiate buildings and perhaps a few grand-scale noble houses of the fifteenth century – Haddon Hall in Derbyshire, for instance.

What emerges from this curious fusion is a new kind of building, one that had never existed before and which proposes, in effect, a new concept of family life – one unusually open to the larger community beyond the family hearth and suggesting a new balance of relationship between men and women, adults and children. The models on which Webb and Morris drew, moreover, were of necessity plain and functional, solid in structure, and content with the virtues of their actual materials, which are therefore quite confidently displayed. These characteristics were, for their time, revolutionary. They made the Red House what Fiona MacCarthy calls a “paradigm building” for the modernist architects of the 1930s.³

“How we live and how we might live”. Everything Morris did played its part in a larger project, which was in effect the project of his life. He was never merely a wallpaper designer – and as mere wallpaper, it should be said, it has no equal! – he had in mind the function of wallpaper: both its specific function in its destined setting and theme, or general purposes of patterns that please the eye, that confer rest, that evoke the objects and settings we associate with contentment. More broadly still, Morris’s papers celebrate nature and therefore challenge the meretricious goals and desires we are sold by the consumer society: “sham wants” was Morris’s phrase for them.⁴

As an undergraduate, Morris responded affirmatively to Burne-Jones’s

medievalist invitation to join a brotherhood that would engage in "crusade and holy warfare against the age" (Burne-Jones 1904: 84). Forty years later, describing his beliefs as a socialist, he could write: "Apart from the desire to produce beautiful things, the leading passion of my life has been and is hatred of modern civilisation" (*Works* XXIII: 279). The resistance to the contemporary world had not diminished – it had if anything gained in depth and fury – but the "nostalgia" of the young enthusiast for the works of Sir Walter Scott had been transformed into hope for a better future and the desire to play a part in building it.

For Morris was always at heart a practical man. His peculiar skill was to dream what to most people would seem impossible and then turn it into reality. When the reality came about, perhaps, it was never quite identical with the dream, for the context is, of its nature, uncontrollable – but how could things be otherwise?⁵ It is in that engagement with intractable otherness that the world is transformed for, truly, history cannot repeat itself.

The origin of what Morris called "the Firm", that triumph of nineteenth-century ingenuity and entrepreneurial skills, is in a book Morris read at the age of nineteen, Ruskin's *The Stones of Venice*. There Morris read of a people who constructed their world with their hands and whose pleasure in that labour is printed on everything they made that has come down to us. A dream perhaps? An inverted utopia? Maybe. But what Ruskin had seen and what Morris quickly internalised was the plain fact that artefacts express the social orders that produce them. If medieval art was different from modern art and, as Morris thought, superior to it, that tells us something about medieval virtues. If such an art and such a way of life had once existed, could they not be attempted again? That was the dream and the Firm became the practical reality: not the Middle Ages, perhaps, but an alternative to the nineteenth century nonetheless.

One can see a related process in Morris's writing. One of the poems so enfeebled by the BBC actor I mentioned earlier was *The Defence of Guenevere*, the first poem in Morris's first book.⁶ The poem is a dramatic monologue in which Queen Guenevere defends herself against the charge of adultery – or significantly (and sympathetically) fails to defend herself when required to do so. It begins with a few lines of introduction before the Queen opens her mouth – as follows:

But, knowing now that they would have her speak,
She threw her wet hair backward from her brow,
Her hand close to her mouth touching her cheek.

As though she had had there a shameful blow,
And feeling it shameful to feel aught but shame
All through her heart, yet felt her cheek burned so,

She must a little touch it; like one lame
 She walked away from Gauwaine, with her head
 Still lifted up; and on her cheek of flame

The tears dried quick; she stopped at last and said:
 ‘O knights and lords, it seems but little skill
 To talk of well-known things past now and dead.’

(*Works* I:1)

You can imagine what the literary Terence Conrans say of this. Nostalgia. Escapism. Inability to relate to the modern world. Irrelevance. Moony medieval fantasy lifted out of Malory. And so on.

But look at the words on the page. Take the first word for instance: “But”. This is a Victorian poem, yet it begins, like Ezra Pound’s *Cantos*, with a coordinating conjunction. We know that this was originally due to a printer’s error, but it takes a special sort of imagination to accept an error when it seems appropriate, and this harsh abruptness *is* appropriate to everything that follows.

Paul Thompson has commented on the deliberate awkwardness of Morris’s language and rhythms in this poem. It is, he says, as if the language stammered – as it notably does in the fourth line of the passage I have quoted (Thompson 1991: 183). For me this is reminiscent of those strangely gauche and inelegant poses one finds in Pre-Raphaelite paintings – for instance, the self-conscious crouch of the Virgin in Rossetti’s *Ecce, Ancilla Domini*.

The effect in the pictures is to increase one’s feeling of presence: no pre-determined posture or arrangement is allowed to come between the viewer and the figure on the canvas. Through the formalities of conventional exposition, the woman in Morris’s poem – very much a woman, hardly a queen – seems to be communicating directly with us. And communicating not so much with words – or not as yet – but with the posture of her body, especially fitting here, given the charge. There is something indefinably erotic about the description, as there is about many of the women described elsewhere in this first book. The wetness of her hair, the hand near the mouth, the burning cheek.

And what is the nature of the shame that makes it burn? Is it the shame felt by someone for the wrong they must confess they have committed? Or is it the shame of being so exposed, so unceremoniously thrust before knights and lords, to say nothing of readers? Moreover, to whom is a shameful blow shameful? To the person who receives it or the person who gives it? This question brings up the shockingly unconventional subject of the poem, for the Queen in effect defends herself not against the charge of adultery, for she admits to that, but against the validity of such a charge. It is as if the twenty-three or twenty-four-year-old Morris, soon to be married himself, were

already protesting against “Our modern bourgeois property-marriage, maintained as it is by its necessary complement, universal venal prostitution”.⁷

What I am saying, in effect, is that *The Defence of Guenevere* is in both method and content a *modern* poem. I do not mean, by this, that it significantly anticipates the verse of our own century, but that for its time it is well in the forefront of poetic and social developments. I can think of nothing that better exemplifies the whole of Morris’s activity. He begins with a love of medieval literature, in this case Malory and the Arthurian legend.⁸ He loves the archaic language and the costumes and the period furnishings but also delights in a certain bluntness and candour, a certain earthiness that seems to belong with medieval accoutrements. So this world of gorgeous decorations and wholly undecorated passions becomes a dream.

Then the practical man takes over: how to give that dream a living contemporary substance? He turns it into a poem using the methods of his era – in this case, the dramatic innovations of Robert Browning – and deals with the themes that preoccupy his contemporaries, themes that hover between the world of their experience and that of desires and fantasies. Moreover, aware that it is in fact only a dream, he seeks to give it – practical man that he is – the aura of reality.

Notes

1. For Morris on rest, see e.g. *Some hints on Pattern-Designing* In: *Works XXII*: 117. The poem Morris wrote for the valance of his four-poster bed is *For the Bed at Kelmscott* In: *Works XXIV*: 417.

2. For Morris’s fullest discussion of machinery, see *Useful Work versus Useless Toll* In: *Works XXIII*: 117.

3. Cf. MacCarthy 1994: 155. My assessment of the Red House owes a good deal to MacCarthy’s account of it.

4. A recurrent phrase in Morris’s writing. See e.g. *News from Nowhere* In: *Works XVI*: 79.

5. Cf. Morris’s famous observation about the nature of political struggle in *A Dream of John Ball*: “... I pondered... how men fight and lose the battle, and the thing they fought for comes about in spite of their defeat, and when it comes turns out not to be what they meant, and other men have to fight for what they meant under another name...” In: *Works XVI*: 231–232.

6. *The Defence of Guenevere and Other Poems* was first published in 1858.

7. *Manifesto of the Socialist League* 1885. Reprinted as Appendix I. In: Thompson 1991: 735.

8. It is worth noting that interest in Malory was itself a modern phenomenon. *Le Morte d’Arthur* had been out of print for three hundred and thirty-two years when it was reprinted by Robert Southey in 1817.

References

- Burne-Jones, G. 1904. *Memorials of Sir Edward Burne-Jones*. 2 volumes. London: Macmillan.
- Conran, T. 1996. *The Earthly Paradox*. BBC 2. 21 July.
- Dickens, C. 1955. *Hard Times*. Oxford: OUP.
- Floud, P. 1954. The Inconsistencies of William Morris. *The Listener*. 14 Oct. 617.
- Fuller, P. 1985. *Images of God: The Consolations of Lost Illusions*. London: Chatto & Windus.
- Hilton, T. 1996. Paper Tiger. *Independent on Sunday*. 5 May 18-21.
- Kelvin, N. (ed.) 1984-96. *The Collected Letters of William Morris*. 5 volumes. Princeton: Princeton University Press. (referred to as *Letters*)
- MacCarthy, F. 1994. *William Morris: A Life for our Time*. London: Faber & Faber.
- MacCarthy, F. 1996. Too Chivalrous for the Court. *Times Literary Supplement*. 31 May 8-19.
- Malory, T. 1817. *Le Morte d'Arthur*. Reprinted by Robert Southey.
- Morris, M. (ed.) 1910-15. *The Collected Works of William Morris*. 24 volumes. London: Longman Green Co. (referred to as *Works*)
- Pevsner, N. 1960. *Pioneers of Modern Design: from William Morris to Walter Gropius*. Harmondsworth: Penguin.
- Pevsner, N. 1970. *The Buildings of England: Cambridgeshire*. 2nd edition, revised. Harmondsworth: Penguin.
- Sudjic, D. 1996. Papering over the Cracks. *Guardian*. 3 May 6.
- Thompson, E.P. 1965. *The Communism of William Morris: A Lecture*. London: William Morris Society.
- Thompson, E.P. 1977. *William Morris: Romantic to Revolutionary*. 2nd edition, revised. London: Merlin Press.
- Thompson, P. 1991. *The Work of William Morris*, 3rd edition, revised. Oxford: OUP.
- Wilde, 1908. The English Renaissance of Art. in: *Miscellanies* London: Methuen.
- Wilmer, C. 1996a. *Best Words*. BBC Radio 3. 9 March.
- Wilmer, C. 1996b. *Meridian Feature: William Morris*. BBC World Service. 13 May.

Wechselfeld der Zeitebenen und Erzählerrollen in einem Prosawerk von Thomas Mann

Illés László

Bekanntlich brachte Thomas Mann seinen Roman *Doktor Faustus* zwischen dem 23. Mai 1943 und dem 20. Januar 1947 zu Papier „indem er“ – wie man in einer Abhandlung nachlesen kann – „die Entwicklung des Helden, Adrian Leverkühns, vom impressionistischen zum atonalen Komponisten, als Weg von der Dekadenz zur Barbarei mit zeitgeschichtlichen Entwicklungen in Deutschland parallelisierte.“ (Brauneck 1984: 495)

Seitdem sind mehr als fünf Jahrzehnte vergangen. Die im Krieg zerbombten deutschen Städte sind nicht nur längst wieder aufgebaut sondern auch modernisiert. Eine dritte Generation ist inzwischen auf den Plan getreten und so muß man sich denn auch fragen: welchen Sinn es eigentlich heute noch macht von einem Roman zu berichten, der – im Gewand der Geschichte eines tragischen Künstlerschicksals eingebettet – von längst vergangenen Kriegsereignissen, unheimlichen politischen Ideologien, Verstößen gegen Menschenrechte referiert?

Gehören all diese Phänomene nicht schon längst der Vergangenheit an, der hinter uns liegenden – ein für allemal abgeschlossenen – schmachvollen europäischen Geschichte des 20. Jahrhunderts? Und wäre es deshalb nicht auch gerade heute, an der Schwelle zum 3. Jahrtausend, wo man sich doch anschickt die Menschenrechte und den damit verbundenen stabilen Frieden in Europa notfalls sogar mit den Mitteln der Zerstörung zu sichern, nicht viel opportuner, ganz einfach einen zuversichtlichen Blick in die Zukunft zu werfen?

Die Eigentümlichkeit literarischer Werke ist es, faktische Geschichte in Bildersprache zu übertragen, also symbolisch zu vermitteln und in menschliche Schicksale zu transponieren, Subjektivität mobilisierend darzustellen und ihre Gültigkeit dadurch gleichzeitig der Kontingenz preiszugeben. Es mag deshalb auch nicht ganz unnütz sein, einen Roman wie Thomas Manns *Doktor Faustus* zu einem Dialog heranzuziehen.

Ernst Fischer warf Thomas Mann 1949 vor, die Wurzeln des auf Deutschland hereingebrochenen Unheils nicht auf gesellschaftlich-geschichtliche Ursachen zurückgeführt zu haben, sondern stattdessen nur Dämonen und Bewohner der Gehenna aufmarschieren haben zu lassen. Er bezweifelte deshalb auch, daß Manns Diagnose für „die erkrankte deutsche Seele“ heilbringend sein könne. (Fischer 1949: 45) Von Thomas Mann selbst wissen wir, daß er während der Arbeit an seinem Roman unentwegt von Zweifeln

an der Richtigkeit seiner Darstellung geplagt wurde, zugleich aber auch fest entschlossen war, sein Unterfangen zu Ende zu führen. So schrieb er: „Dies eine Mal wußte ich, was ich wollte und was ich mir aufgab: nichts Geringeres, als den Roman meiner Epoche, verkleidet in die Geschichte eines hochprekären und sündigen Künstlerlebens. Mir war, in aller Neubegier, nicht wohl bei der Sache.“ (Mann 1984: 29)

Schon bei seiner Einlieferung nach Deutschland war Thomas Manns Roman heftiger Kritik ausgesetzt. Hans Egon Holthusen meinte bereits im Oktober 1947: „In diesem Buch wurde der Versuch gemacht, mit einer raffinierten erzählerisch-essayistischen Klitterungstechnik [...] einen abenteuerlichen Motiv- und Ideenkomplex aus Musik, Theologie, Satanismus, Genieproblem, Faustmotiv, Psychologie der Deutschen und Faschismus zusammenzubrauen, ein Versuch, der auf eine Verleumdung vieler unserer besten Überlieferungen, ja schließlich auf eine Verteufelung der deutschen Geschichte und der deutschen Seele überhaupt hinauslaufen musste.“ (Holthusen 1952: 142)

Nähert man sich dem Werk, indem man es als wissenschaftliche Geschichtsabhandlung und nicht als symbolträchtige Prosa liest, wird man es unweigerlich nach falschen Maßstäben beurteilen. Seine Analysen, Beweisführungen hat Thomas Mann nicht unvermittelt-publizistisch ins Romangewebe übertragen, sondern durch einen geeigneten Stellvertreter – den frommen Serenus Zeitblom –, der zugleich als Romanfigur und als Narrator auftritt, einfließen lassen. Um ein Strukturproblem des Romans kurz erwähnt vorwegzunehmen: neben den beiden Hauptakteuren, Leverkühn und Zeitblom, die auf verschiedenen Zeitebenen agieren, waltet im Hintergrund auch noch der Autor selbst, der auf seine in Amerika während des Romanschreibens gehaltenen Reden und Vorlesungen zurückgreift. Gemeint sind hier auch seine unter dem Titel *Deutsche Hörer!* in das Gesamtwerk eingegangenen Radioansprachen (Mann 1974 a: 983–1123)

Serenus Zeitblom, der zurückhaltende, pietätvoll ängstliche und sich selber kaum trauende Kommentator und Erzähler „des düsteren Stoffes“, eher Adrian Leverkühns Gefährte als dessen vertrauter Freund, beginnt mit der Niederschrift der ersten Zeilen der erschütternden Geschichte des Tonsetzers genau an jenem Tage als auch Thomas Mann an seinem Werk zu arbeiten begann. Bezeichnendes Detail für die Verflechtungen von parallel und verschränkt verlaufenden Schicksalen quer durch die voneinander abgehobenen Zeitebenen. Will man den Roman gattungsgemäß untersuchen, so ist es angebracht Autor und Erzähler voneinander zu trennen und gleichzeitig zu bedenken, daß hier eigentlich drei Sphären aufeinander reflektieren und dergestalt die Geschehnisse zu einer dreidimensionalen Plastizität erheben.

Leverkühns Werdegang von 1884 bis 1930 wird von Zeitblom bis zu dessen Absinken in die totale geistige Umnachtung geschildert. Seine im

Elternhaus noch verbrachten letzten zehn Jahre, die auch jenem Zeitraum entsprechen, während dem sich die Hitlerdiktatur etablierte und ausbreitete, werden im Roman als solche nicht reflektiert. Zu berichten weiß der treue Chronist über die gemeinsam verbrachte Kindheit in der mittelalterlichen Atmosphäre von Kaisersaschern, die Hallenser Theologiestudien, die Hinwendung Leverkühns zur Musik und seine, die Musikgeschichte revolutionierenden Kompositionen. In die Zeit um 1912 fällt auch Leverkühns folgenschwere Begegnung mit der zugleich warnenden und lockenden Prostituierten hetaera esmeralda und seine willentliche Syphilis Infizierung die als Siegel auf dem mit dem Teufel eingegangenen Pakt angesehen werden kann.

Der eiskalte Hauch, der sein großes *Apocalipsis*-Oratorium und seine letzte Kantate umweht, ist sowohl Ausdruck der teuflischen Gaben, die nunmehr seinen Leib und seine Seele beherrschen, als auch des Abgleitens eines hochbegabten Wesens in das Verderben. Ein Verderben, das unlösbar mit den verhängnisvollen Geschehnissen und Wendungen der Geschichte Deutschlands bis hin zur braunen Barbarei verschränkt ist. Diese – von vielen Kritikern als strittig befundene – Parallelität wird von Thomas Mann auch in seiner berühmten Rede *Deutschland und die Deutschen* thematisiert. (Mann 1945 a: 4–21)

Die zweite Zeitebene ist die der Niederschrift der Biographie durch den treuen, frommen, erschütterten Freund Serenus Zeitblom. Durch seine zeitgeschichtlichen Erlebnisse ist er befähigt nicht nur die Unmittelbarkeit des katastrophalen Untergangs der deutschen Landen zu schildern, sondern als vermittelnde Figur auch Vergangenheit und Gegenwart aufeinander bezogen zu reflektieren und somit die besagte Parallelität glaubhaft-authentisch aufzuzeigen. Da Protagonist, Chronist und Autor zu einer Person verschmelzen, sind auch erschreckende Ernsthaftigkeit, Ironie und parodierende Absicht unzertrennlich miteinander verwoben.

Eine sorgfältige Analyse ermöglicht es, das gut getarnte Geheimnis der Identität zwischen Leverkühn und Zeitblom zu enträtseln. Was das Verhältnis zwischen Narrator und Autor anbelangt, so liest man in der *Entstehung des Doktor Faustus*: „Seine Erregung aber war die meine – schreibt er – ich parodierte die eigene Erfüllung und empfand als sehr wohltätig die Rolle, das Schreiben-lassen, die Indirektheit meiner Verantwortlichkeit bei so viel Entschlossenheit zum Direkten, zum Einsatz von Wirklichkeit und Lebensgeheimnis“. (Mann 1984: 29).

Der gute Serenus Zeitblom ist also Vermittler, Bindeglied zwischen dem Autor und dem Haupthelden, der als Künstler durch seinen immer steriler werdenden Ästhetizismus den Höllenweg in die Barbarei zurücklegt. Während Leverkühn im Schweigestill-Gehöft isoliert als Sonderling lebt und in der verdunkelten Abtei-Stube während der Pausen zwischen seinen Migräneanfällen komponiert, lebt Zeitblom inmitten der Gesellschaft, geht seinen Humaniora-Studien nach, unterrichtet und nimmt an Zusammen-

künftigen teil. Zugleich steht er den neuen Ideen ablehnend gegenüber und läßt sich wegen ihres Vordringens sogar vorzeitig pensionieren.

Auf die Lebensweise dieses modernen Erasmus, die ganz der eines typischen „inneren Emigranten“ entspricht, blickt der Autor durchaus mit Sympathie, wenn auch mitunter etwas freundlich-herablassend. Zeichen einer Aversion gegenüber der „inneren Emigration“, wie sie in der großen Kontroverse mit Frank Thieß und Walter von Molo (Mann et al. 1946) auszumachen sind, manifestieren sich hier nicht.

Die Eigenart Zeitbloms beruht im Zwiespalt seiner Seele, der es ihm ermöglicht das so oft beschworene Gute und Böse im deutschen Gemüt zu versinnbildlichen und zu vertreten. Obwohl er an den Werten seiner humanistischen Bildung festhält, bringt er nicht den Mut und die Kraft auf, sich den dämonischen Kräften entschlossen entgegenzustellen. Das zeigt sich insbesondere in seiner Beziehung zu seinem so innig geliebten und bewunderten Freund Adrian. Er war „vernarrt in seine Kälte“ – liest man bei Thomas Mann, der uns gesteht, daß auch er selbst, keine seiner Romanfiguren so sehr geliebt hat, wie eben diesen Leverkühn. Zeitblom liebt Adrians „*Lebensferne*“, seinen Mangel an „*Seele*“, diese Vermittlungs- und Versöhnungsinstanz zwischen Geist und Trieb, sein „Unmenschentum“ und „verzweifelt Herz“, „seine Überzeugung, verdammt zu sein“ (Mann 1984: 62)

Obwohl er genau weiß, daß Leverkühns musikalische Werk das Gegenteil von alledem ist, woran er, Zeitblom glaubt, hängt er vorbehaltlos an seinem Freund. Obwohl dessen Kunst von totaler Glaubenslosigkeit, von Hoffnungslosigkeit und Kälte geprägt ist, eine Karikatur des Humanismus und eine Verspottung seiner antiker Studien darstellt, spricht Zeitblom von der „befruchtenden Wirkung, die das Menschliche durch die Berührung mit solchen dämonischen Mächten erfährt“ (Metzler 1960: 16). Über diese Beziehung vermerkt Ilse Metzler zu Recht: „Zeitblom sucht durch seine Studienwahl dem Bannkreis der Dämonie zu entfliehen, (und) bindet sich gerade an den Menschen, der die gefürchtete Sphäre in sich verkörpert, der in geheimnisvoller Beziehung steht zu alledem, was Zeitblom meiden möchte. Er bindet sich gerade an das, was er fürchtet, und er tut es nicht in Ahnungslosigkeit.“ (Metzler 1960: 21)

In Zeitbloms Seele und Haltung spiegelt sich das – zwischen Aversion und Identifikation oszillierende – ambivalente Verhältnis breiter Kreise der deutschen Intelligenz gegenüber der braunen Pest wider: ihre unentschiedene Haltung, die letztendlich nichts anderes als widerstandsloses Versagen war und sie notgedrungen auf den rutschigen Weg ins gedankliche Verderben führen mußte. Zeitbloms Beziehungen zum Kridwiss-Kreis sprechen für sich. Ernst Fischer hat ihn wie folgt charakterisiert: „Die philosophischen Gaukeleien, diese ästhetischen Spiegelfechtereien, diese Possenreißer eines intellektuellen und moralischen Nihilismus haben zum Heranreifen der Katastrophe beigetragen, aber sie konnten es nur, weil sie die Abson-

derung einer tiefen gesellschaftlichen Fäulnis waren, das sozusagen geistige Fluoreszieren einer ökonomisch, politisch, geschichtlich in Verwesung übergehenden Bürgerwelt.“ (Fischer 1949: 21).

Das nihilistische Geschwafel ist auch Serenus Zeitblom zuwider, doch hütet er sich, sich in die Diskussionen einzubringen. Er nimmt ganz einfach das Gehörte nur zur Kenntnis und es sieht ganz so aus, als sehe er nicht, daß hier „mit einem Aufgebot blendender Geistigkeit die Barbarei heraufzog [...] durch einen ungeheuren Mißbrauch des Geistes der Geist selbst, die menschliche Vernunft zu Tode gehetzt wurde.“ (Fischer 1949: 54–55). Im Roman des Romans vermerkt Thomas Mann in Bezug auf das apokalyptische Oratorium *Leverkühns*: „... es stand mir gleich fest, daß ich die Analyse des schlimmen Endwerks mit der Darstellung unheimlich verwandter Zeiterlebnisse des guten Serenus (mit den erfasschistischen Unterhaltungen bei Kridwiss) verschränken wollte.“ (Mann 1984: 98–99). Der Untergang Deutschlands, die „von donnernden Flammen umtanzte Höllenfahrt“ [á la Wagner] findet im Doktor Faustus in der am meisten deutschen Kunst, in der Musik, in *Leverkühns* (entmenslichten) dodekafonen Kompositionen ihren sinnbildlichen Ausdruck. Während Goethes *Faust* noch die Verkörperung des streitbaren Menschen darstellt, der in seinem Erkenntnisdrang eigentlich das Wohl der Menschheit anvisiert, ist Thomas Manns *Faustus* nur noch ein Held der Zerstörung, der Zurücknahme der *Neunten Symphonie*. Der Glaube an die Harmonie als Weltprinzip zerfällt mit Ende der bürgerlichen Epoche und im Zeichen der Kontingenz werden Unsicherheit und Hoffnungslosigkeit als neue Narrativa suggeriert. Was sich hier breit zu machen versucht ist nicht weniger als die Negation der seinerzeit von Thomas Mann in seiner Rede *Lübeck als geistige Lebensform* beschriebenen klassischen bürgerlichen Idealwelt. Angesichts der Bedrohung der bürgerlichen Wertvorstellungen zeigen weder Zeitblom noch der Autor irgendeine Perspektive. Nichts illustriert dies besser als Serenus Reaktion auf die Rede des dem Wahnsinn verfallenen Adrian *Leverkühns* und dessen kakophonische *Doctor Fausti Weheklag*-Komposition: „Wozu überhaupt Wörter, wozu schreiben, wozu Sprache.“

Die Quellen dieser verheerenden Ausstrahlung lokalisiert der Autor im Ästhetizismus, in der Flucht in sterile Formspielereien, in der Lebensphilosophie und in der Mythenbildung – letzten Endes im Irrationalismus, wobei „das Dämonische das aggressiv gegen die Vernunft gerichtete Prinzip ist.“ Als Urheber dieser Geistesströmungen benennt Thomas Mann Nietzsche und Wagner. Nicht von ungefähr, hat er doch zeitlebens – zwischen Hingabe und Ablehnung – mit ihnen gerungen. Nicht verwunderlich ist ebenfalls, daß bei Thomas Mann die Hölle nicht mit der traditionellen Hitzevorstellung, sondern mit eisiger Kälte einhergeht, mit zynischer und brutaler Gleichgültigkeit menschlichen Schicksalen gegenüber, mit dem Kult toter Dinge und abgelebter Formen und dem Sterilen und Antihumanen in der Kunst. Wendet man das Vokabular des von Thomas Mann als Kritiker

seines Romans geschätzten Georg Lukács an, so könnte man hier die Begriffe „Verdinglichung“ und „Entfremdung“ einbringen. Thomas Mann selbst nennt die „Nähe zur Sterilität, die eingeborene und zum Teufelspakt prädisponierende Verzweiflung“ als Grundmotiv seines Romans. (Mann 1984: 46). Adornos Manuskript *Zur Philosophie der modernen Kunst*, das er eingehend studiert hatte, verdeutlichte ihm die verzweifelte Lage der Kunst und somit auch Adrians Position: „Die Musik, sofern der Roman von ihr handelt – schreibt Thomas Mann in diesem Zusammenhang – war nur Vordergrund und Repräsentation, nur Paradigma für Allgemeineres, nur Mittel, die Situation der Kunst überhaupt, der Kultur, ja des Menschen, des Geistes, selbst in unserer durch und durch kritischen Epoche auszudrücken.“ (Mann 1984: 32).

Auf einen anderen Aspekt weist Erhard Bahr hin, für den Adrian Leverkühn der Intellektuelle ist, „der sich in seiner Werkbesessenheit und seinem geistigen Hochmut auf dem Ästhetizismus zurückzieht und damit das Vakuum herstellt, das schließlich vom Dritten Reich und seiner Herrschaftspraxis ausgefüllt wird.“ (Bahr 1977: 151).

Es ist die Zeit, – sagt Adrian Leverkühn in seiner Schlußbeichte –, wo auf fromme, nüchterne Weis, mit rechten Dingen kein Werk mehr zu tun, und die Kunst unmöglich geworden ist ohne Teufelshilf und höllisch Feuer unter dem Kessel [...] Ja und Ja, liebe Gesellen, dass die Kunst stockt und zu schwer geworden ist und sich selbst verhöhnt... (Mann 1974 b: 662).

Vom Autor anvisiert wird hier die dämonisch experimentelle Avantgarde, d.h. der musikalische Expressionismus und das Zwölftonsystem. Auch wenn die Fachkritik im einzelnen Anstoß an dieser Einschätzung nehmen mag, ändert dies nur wenig an der Tatsache, daß ihre Gültigkeit auf den gesamten künstlerischen Corpus der Zeit bezogen, durchaus gegeben ist.

Erschöpft sich Thomas Manns Roman wirklich nur in Geschichtspessimismus und sollte Ferruccio Masini recht haben, der beanstandet, daß – im Gegensatz zu Lukács' historisch-kritischen Analysen der deutschen Geistesgeschichte bis hin zum Faschismus – bei Thomas Mann keine überzeugende realistische Perspektive erkennbar sei? (Masini 1978: 57). Will man diesen Fragenkomplex näher beleuchten, muß man auch die Sphäre des sich mit seinem Protagonisten identifizierenden Autors miteinbeziehen und nicht unberücksichtigt lassen, daß in diesem Zusammenhang in der Schlußbeichte Leverkühns auch ein Lichtstrahl der Erkenntnis und der Hoffnung aufblitzt.

Denn es heisst: Seid nüchtern und wachet! Das ist aber manches Sache nicht, sondern statt klug zu sorgen, was vonnöten auf Erden, damit es dort besser werde und besonnen dazu zu tun, dass unter

den Menschen solche Ordnung sich herstelle, die dem schönen Werk wieder Lebensgrund und ein redliches Hineinpassen bereiten, läuft wohl der Mensch hinter die Schul und bricht aus in höllische Trunkenheit: so gibt er sein Seel daran und kommt auf den Schindwasen. (Mann 1974 b: 662)

Es sind gerade diese Abschiedsworte Leverkühns, die zum Zankapfel der Kritik wurden. So meint etwa Georg Lukács, daß sich hier „mit fürchterlicher Selbstvernichtung eine Perspektive ergibt...“ und daß Adrian „in der letzten verspäteten Verurteilung der gesamten eignen Wirksamkeit das teuflische Prinzip kritisch erkannt und entlarvt hat.“ (Lukács 1967: 277-278). Ähnlich urteilt auch Erhard Bahr, für den Thomas Mann eine „progressiv-dynamische Geschichtsauffassung vertritt, die in den erwähnten Zukunftsperspektiven des modernen allegorischen Romans angelegt ist“. (Bahr 1977: 153). Ganz anderer Auffassung ist Erich Heller, der die wenigen zukunftssträchtigen Worte Leverkühns für einen, nicht dessen Charakter entsprechenden „Fremdkörper“ hält. Auch erscheint es ihm äußerst zweifelhaft „ob sich von dem Verhältnis der Kunst zur Gesellschaft so simpel sprechen läßt“ (Heller 1977: 180). Als Vertreter der Skepsis der postmodernen Welt gegenüber der sozialen und humanistischen Sendung der Kunst, meint Heller in diesem Zusammenhang:

Nein, es war die Vorgaukelung von Sinn, Ordnung, Gesetz und Harmonie in einer Welt, die uns täglich zu verstehen gibt, daß sie mit Wahrheitsstrenge betrachtet, nichts dergleichen rechtfertigt. Der schöne Schein der Kunst ist Lug und Trug, und lügt und trügt um so mehr, je schöner er ist; doch lügt und trügt er nicht weniger, wo er seine Scheinhaftigkeit zu verleugnen sucht, und Wirklichkeit darzustellen vorgibt. (Heller 1977: 183).

Noch strenger urteilte Dolf Sternberger, der die betreffende Passage schon des althochdeutsch-stilisierten Textes wegen belächelte. Ihren Ursprung führte er auf „Thomas Manns politisch-moralischen Reden und Aufsätze aus der Zeit der amerikanisch-sowjetrussischen, der west-östlichen Kriegsbündnisallianz mit ihren Hoffnungen, Illusionen und Euphemismen“ (Sternberger 1975: 163). zurück. Als weitere Anreger nennt er den „marxistischen Lukács“ und den „halbmarxistischen Adorno“, an dessen Überlegungen in Sachen Schönberg sich Thomas Mann ja bekanntlich orientierte.

Vergegenwärtigt man sich Thomas Manns politische Entwicklung angefangen mit den *Betrachtungen eines Unpolitischen* (1918) über seine Studien und Reden in den 20-er und 30-er Jahren bis hin zu seiner Vortragstätigkeit und seinem publizistischen Engagement im Exil, bis hin also zu Schriften wie *Vom kommenden Sieg der Demokratie* (1938), *Das Problem der Freiheit* (1939), aber auch *Schicksal und Aufgabe* (1944) oder *Deutschland und die*

Deutschen (1945), die ja parallel zum Doktor Faustus entstanden, so erscheint es durchaus berechtigt eine Verbindung herzustellen zwischen Adrians sehnsuchtsvollen Äußerungen und der „*allgemein epochalen und europäischen*“ Zukunftsvision Thomas Manns, die ganz der **sozialen** Demokratie und dem **sozialen** Humanismus verpflichtet war. (Scharfschwerdt 1977).

Thomas Mann hat den Terror und die Unterdrückung in der Sowjetunion ebenso verurteilt wie das, was er die „Grundtorheit der Epoche“ nannte. Er hat die über Hiroshima und Nagasaki abgeworfenen Atombomben – übrigens im Einklang mit dem Heiligen Stuhl – gerügt und sie als eine gegen die vorrückenden Russen gerichtete Vorwarnung interpretiert. Den sozialen Gedanken definierte Thomas Mann als „eine Idee, deren Wurzeln tiefer reichen als der Marxismus [...] und deren reine Verwirklichung sich der Menschheit immer wieder als Forderung und Aufgabe stellen wird.“ (Mann 1974 c: 386-399). Besorgt zeigte er sich über die gegen den New Deal von Roosevelt gerichteten Bestrebungen in der USA und auch über Churchills berüchtigte Zürcher Pan-Europa-Rede, in der er seine persönlichen Hoffnungen zum Ausdruck gebracht hat – auf „one more gallant fight“, d.h. noch auf einen letzten noblen Kampf; es ist leicht zu erraten, gegen wen. Als sensibler Seismograph erahnte er die mit diesen Erscheinungen verbundenen zukünftigen Gefahren, den neuen Teufelspakt, der zustande kommen könnte wenn die soziale Emanzipation der Volksmassen ausbleibt.

Einen an Walter von Molo im September 1945 gerichteten Brief beendete er wie folgt: „Das Erwachen der Menschheit zum Bewußtsein ihrer praktischen Einheit, ihr erstes Ins-Auge-Fassen des Weltstaates – wie sollte all dieser, über die bürgerliche Demokratie hinausgehende soziale Humanismus, um den das große Ringen geht, dem deutschen Wesen fremd und zuwider sein?“ (Mann 1945 b).

An der Schwelle zum dritten Jahrtausend steht zu befürchten, daß die Visionen und Mahnungen des Zauberers klanglos verhallen könnten. Das Wesen der die Welt immer rasanter umspannenden Globalisierung liegt am wenigsten im „Sozialen Humanismus“ begründet; da sie von ihrer Natur her diesem Phänomen, diesen aus der Ästhetik hinüberstrahlenden moralischen und sozialen Erkenntnissen gegenüber unsensibel ist. Die unheilvollen Auswirkungen der Globalisierung sind heute noch nicht zu überblicken. Das im *Doktor Faustus* gestaltete Paradigma dürfte somit seine Gültigkeit und Aktualität weder mit dem einstigen Zusammenbruch Deutschlands noch mit der leverkühnschen Tragödie der antihumanistisch gewordenen Kunst, eingebüßt haben.

Literatur

- Bahr, E. 1977. Metaphysische Zeitdiagnose. In: Wagener, H. /Hg./ *Gegenwartsliteratur und drittes Reich*. Stuttgart: Reclam. 133–162.
- Brauneck, M. /Hg/. 1984. *Autoren-Lexikon*. Reinbek: Rowohlt.
- Fischer, E. 1949. Doktor Faustus und die Deutsche Katastrophe. In: Fischer, E. *Kunst und Menschheit*. Wien: Globus. 37–97.
- Heller, E. 1977. Doktor Faustus und die Zurücknahme der IX. Symphonie. In: Bludau, B. et al /Hg./ *Thomas Mann – 1875–1975*. Frankfurt a/M: S. Fischer
- Holthusen, H.E. 1952. *Der unbehauste Mensch – Motive und Probleme der modernen Literatur*. München: Piper.
- Lukács, G. 1967. *Faust und Faustus – Vom Drama der Menschengattung zur Tragödie der modernen Kunst*. Reinbek: Rowohlt. 239–278.
- Mann, Th. 145a. Deutschland und die Deutschen. In: *Die neue Rundschau* /Stockholm/ Oktober 1945. H.1.S. 4–21.
- Mann, Th. 1945 b. Warum ich nicht nach Deutschland zurückgehe? In: *Aufbau* Nr. 39.
- Mann, Th. 1974a. Deutsche Hörer! In: *Gesammelte Werke. Bd. XI*. Frankfurt a/M: S. Fischer.
- Mann, Th. 1974b. Doktor Faustus – Das Leben des deutschen Tonsetzers Adrian Leverkühns, erzählt von einem Freunde. In: *Gesammelte Werke. Bd. VI*. Frankfurt a/M: S. Fischer.
- Mann, Th. 1974c. Der Künstler und die Gesellschaft. In: *Gesammelte Werke. Bd. X*. 386–399.
- Mann, Th. 1984. *Die Entstehung des Doktor Faustus*. Frankfurt a/M: S. Fischer.
- Mann, Th. et al. 1946. *Ein Streitgespräch*. Dortmund: Crüwell.
- Masini, F. 1978. Doktor Faustus im nihilistischen Spiegelbild Nietzsches oder die Enthumanisierung der Kunst. In: Klussmann, P. G. /Hg./ *Thomas Mann Symposium – Bochum – 1975*. Kastellaum: Aloys Henn. 44–59.
- Metzler, I. 1960. *Dämonie und Humanismus*. Essen: Rohden.
- Scharfshwerdt, J. 1977. Thomas Manns Idee der „sozialen Demokratie“ und ihre ästhetischen Grundaspekte. In: Bludau, B. et al. /Hg./ 222–249.
- Sternberger, D. 1975. Deutschland in Doktor Faustus und der Doktor Faustus in Deutschland. In: *Merkur*. Jg. 29. 1975.S. 1123–1140, und in: Bludau, B. et al /Hg./ 163.

Byron és Cambridge

Fülöp Zsuzsa

Aki Cambridge-ben jár, nem mulaszthatja el a csónakázást, helybéli nyelven szólva a *puntolást*. *Punt*nak nevezik ugyanis azt a hosszú és keskeny csónakot, melyet hórihorgas rudakkal irányítanak a merészebb és ügyesebb kezű turisták. A kevésbé tapasztaltak borsos áron szalmakalapos *chauffeur*öket bérelhetnek, akik – diákok lévén – a bennfentesek mindentudásával tájékoztatják a cambridge-i *college*-ok útvesztőiben eligazodni vágyó látogatót a *Memberek* és a *Fellow*-k titkos világáról... Ha már *chauffeur*ünkkel baleset nélkül eljutottunk a Trinity College-ig, megtudhatjuk, hogy a VIII. Henrik alapította intézmény padjait eddig mintegy huszonnyolc későbbi Nobel-díjas koptatta, valamint ide járt Bacon és Newton, Byron és Tennyson, valamint Milne, a *Micimackó* szerzője és fia, a műben is szereplő Christopher Robin. Károly herceg, a brit trónörökös pedig egyenesen testőröstül érkezett, csak-hogy a *bodyguard* szellemiekben is izmosabbnak bizonyult gazdájánál, és felségsértő módon jobb bizonyítvánnyal távozott – teszi hozzá kajánul a koronás főket cseppet sem tisztelő diák. A cambridge-i szabad szellemiséget villantja fel akkor is, amikor Lord Byronról kezd mesélni, aki, mivel kutyámacskát nem volt szabad tartani a kollégium területén, hüen rebellis hírnevéhez, medvét hozott magával.

Milyen távol áll ez a legendabeli alak, hatodik Byron báró attól a megszeppent, tizenhét éves fiútól, aki 1805. október 24-én Cambridge-be érkezik. A Byron-ösök előszeretettel választották Cambridge-et, kiváltképp a Trinity-t. Itt volt diák első Lord Byron a XVII. században, sőt egy még korábbi előd, bizonyos Anthony Byron itt nagy botrányt okozott, mivel titokban feleségül vett egy helybéli hölgyet, miközben más lánnyal járt jegyben. A tuskólábú, kövérkés, elkényeztetett utód viszont – az ősektől eltérően – szörnyű csapásnak érzi, hogy Cambridge-be került. Harrow-i barátai ugyanis mind Oxfordba mentek, de az ő pályázatát az oxfordi Christ Church visszautasította. Az új környezetbe cseppenve először – saját szavaival – olyan társasággyűlölő, mint egy csordájából kiszakított farkaskölyök (Richardson 1988: 13). Természetének furcsa kettőssége folytán azonban, mint a lakatlan szigetre vetődött Robinson Crusoe, ő is felméri új helyzetének előnyeit és hátrányait – és megnyugszik. Igaz, el kellett szakadnia régi barátaitól, de egyben messzire került lehetetlen természetű anyjától is. Igaz, hogy hiúságát megsértette Oxford, de olyan pénzsegélyt kap Cambridge-ben, amelyről arisztokrataként nem is álmodott. Két héttel később következőképp informálja nővérét, Augustát:

...szeretem a kollégiumi életet, különösen, hogy megszabadultam házi tyranusom, Mrs. Byron béklyóitól... Kellemesen lakom, „fen-

séges” szobákban, egyik oldalon *Tutorom*, a másikon egy öreg *Fellow* a szomszédom, s mindketten éberen őrködnek élénk természetemen. 500-at kapok egy évben, egy szolgát és egy lovat, úgyhogy olyan függetlennek érzem magam, mint egy német herceg, aki a saját bankjegyt nyomatja, vagy egy cherokee törzsfőnök, aki ugyan semmiféle pénzt nem nyomat, de élvezzi az ennél sokkal értékesebb szabadságot. (Byron 1990: 19. Fülöp Zsuzsa ford.)

Hogy hol is lehettek ezek a „fenséges” szobák, nem tudjuk. Van, aki a Great Court-beli Birkalyuk-sarokba helyezi őket, újabb feltevés szerint pedig a Nevile’s Court-ban voltak. A bizonytalanság oka az, hogy a diákok lakhelyéről csak 1824 óta készítenek és őriznek írásos feljegyzést. Byron néhány hónap alatt oly fényűző lakosztályt alakított ki magának, amely mellett Coleridge Jesus College-beli extravagáns szállása puritán polgári milliónek számít. A családi ügyvédnek, John Hansonnak írott sorai már a későbbi levelek egyik fontos témáját pendítik meg: „Igensak lekötelezettje lennék, ha küldetne nekem néhány palack bort, portóit, sherry-t, clare-t és madeirát, mindegyikből egy tucatot” (Chainey 1995:119). Byron oly hamar bele szokott az új környezetbe, hogy novemberben már fitymáló hangon ír róla Hanson fiának szóló levelében:

A College mindenben fejlődik, az oktatást kivéve. Úgy látom, ha nem muszáj, senki sem foglalkozik a klasszikusok vagy a modernek tanulmányozásával. A múzsákat, szegény ördögöket, teljesen elhanyagolják itt, kivéve egy-két másodévest vagy *Fellow*-t, akik bármennyire kedvesek is legyenek Minerva számára, a Gráciák kegyeit aligha nyerhetik el. (Richardson 1988: 14. Fülöp Zsuzsa ford.)

Hansonnak így ír erről a témáról:

Ez a hely maga az ördög, vagy legalábbis annak rezidenciája. Egyetemnek hívják, de bármi egyéb név jobban illenék rá, mivel a tanulás ezen közösség legutolsó időtöltése. A Master eszik, iszik és alszik, a Fellow-k *isznak, vitáznak, élcelődnek*, ezek után a hallgatók *tevékenységét* anélkül is elképzelheted, hogy különösebben ecsetelném. A kicsapongásoktól teljesen szétszórt vagyok, most is, ahogy e levelet írom; ezt utálom, de elkerülni nem tudom. Érkezésem óta csak háromszor vacsoráztam idehaza, az asztalom állandóan tele meghívókkal. (Chainey 1995: 120. Fülöp Zsuzsa ford.)

Sietve hozzáteszi: „Végeredményben én vagyok a kollégium legkomolyabb embere, sose kerültem még kellemetlen helyzetbe, különösen nem olyanba, ami következményekkel jár” (Chainey 1995:120).

A Kollégiumnak két elismert bölcse van. Az egyik a *Master*, William Lord

Mansel, a *donne-i* epigrammák imitálója. Vészsósló járásának utánzásával Byron nagy érdemeket szerez. A másik bölcs, Richard Porson sem vívja ki tiszteletét: „goromba”, „vadállati” jelzőkkel illeti megemlékezésében (Chainey 1995: 120).

Byron nem az átlagos diák életét éli. Nemes lévén, a *Donok* (professzorok) asztalánál étkezik. A szeles kollégiumi udvarokon gazdagon díszített talárban, aranybojtos négyszögletű kalapban biceg végig. Az utóbbit nem hivatalos alkalmakon magas, fekete kalapra cserélik a diákok. Byron, hogy ebben is különbözzék, fehér kalapot visel helyette. Igazi „dandy”-nek tartják: képes csavarokban aludni, hogy haja romantikus fürtökbe göndörödjék. Deformált lába azonban mindig is nagy traumát jelentett számára. „Mindenkinek úgy tekint itt rám, mint egy nyomorékra” – írja keserűen egy barátnőjének (Byron 1990: 29). A nemeseknek nem kötelező az előadások látogatása sem, hamisított bizonyítványokat pedig – már akkor is – könnyen be lehetett szerezni a helyi kereskedőktől. „A korhelykedésben azonban nagy serénységgel szereztem előmenetelt” – vallotta meg egy levelében (Chainey 1995: 121). S bár minden este más társaságban vacsorázik, társai közül egyelőre senkit nem enged közel magához. Számára elég a lova, Oateater, és szolgálja, Frank. Ez tehát Byron egyik éneje: a vakmerő, szókimondásáról ismert könnyed és szellemes társalgó, a vidám cimbora, egyszersmind ez az, ami nagyszerű levélíróvá avatja. Magyar párhuzammal szólva Kosztolányi és Karinthy módján tud hülyéskedni barátaival, élvezni a játékot, amit életnek neveznek, és birtokában van annak, amit a régenskori Anglia *gustonak* hív, s amely egyaránt jelent kedvet, gyönyört, ízlést, élvezetet, érzéket és lendületet. Byronnak azonban – mint ahogy ez később igazolódott – van egy másik éneje is: szüksége van olyan személyre, akihez erős, mondhatni, romantikus érzelmekkel kötődhet. De nemigen találkozik olyan lányokkal, akik ezt az igényt kielégíthetnék. Az unalmas kápolnalátogatások során bukkan fel egy arc, amely természetének ezt a másik, különösebb és rejtettebb oldalát mozgósítja. Nos, ez a személy John Edleston, egy kóristafiú, fehér arccal, rendkívül mélyen ülő sötét szemekkel, angyali hanggal. Bár egy legenda szerint úgy találkoztak, hogy Byron kimentette őt a Camból, mégis valószínűbb, hogy először a kápolnában látják meg egymást. „Először a hangja keltette fel figyelmemet, majd az arca kezdte vonzani a tekintetemet, viselkedésével pedig örökre magához kötött” – írja Byron meglepő őszinteséggel egy hölgyhöz szóló levelében (Byron 1990: 29). Mély, romantikus, plátói barátságként jellemzi ezt a viszonyt, amelyet Edleston úgy pecsétel meg, hogy karneologát szívecskét ad neki. Byron ezért – meghatódva – *Corneliának* nevezi egyik versében, amely első kötetében jelenik meg. Amikor pedig a fiú tüdőbajban meghal, *Thyrzának* szóló elégiáiban búcsúzik el tőle (Byron 1975: 28–30, 32–34).

Mindenesetre e pártfogoltjának adott ajándékok is hozzájárulnak ahhoz a pazarláshoz, amely Byront az első évben jellemzi. Számláinak összege 231 fontra rúg, és az anyja rémülten ismeri fel benne ugyanazt a tékozlási haj-

lamot, amellyel a fiú apja, örült Jack Byron két örökös nő vagyonát is elköltötte rövid élete alatt. Byron azonban semmi kedvet nem érez a kuporgatáshoz. Sőt, Londonban veszedelmes szerződéseket köt az uzsorásokkal, s így kifizetheti kollégiumi számláit, a maradék összeg pedig elégnék bizonyul további londoni tartózkodásának fedezésére. Ugyanis esze ágában sincs visszatérni Cambridge-be, és ebbeli elhatározását racionális érvekkel igyekszik alátámasztani: „Az, hogy egy angol egyetemen fejlődjek, a magamfajta rangos embernek... lehetetlenség, és maga a gondolat is nevetséges” – írja anyjának. Különben is „...az egyetem híre olyannyira kötődik a nevemhez, mintha már egy évszázada tanulnék ott” (Chainey 1995: 122). Byron valójában „a bűnös életben való előmenetelével” van elfoglalva, valamint vívást és bokszolást tanul Henry Angelótól, illetve John „Gentleman” Jacksontól. Ezek az urak a régenskori Anglia kemény férfiaságát jelképezik számára. Olyan társaságot, amelyben nagykorúvá érhet egy elkényeztetett arisztokratacsemete is. A nyári trimeszter sem jött még el, amikor Hanson fenyegetésére – az ügyvéd kilátásba helyezi járandósága megvonását – mély megvetéssel, de visszatér Cambridge-be. Újabb kölcsönök, újabb pénzszorás... Ezúttal egy négyszemélyes kocsi rendel libériás inasokkal, vacsorapartikat rendez és ajándékokat tukmál barátaira. Mikor tutora, Thomas Jones megfeddi, hogy túl sok időt tölt bokszoló, vívók és más nem rangbéliek társaságában, Byron így válaszol: „Megerősíthetem, uram, hogy Mr Jackson modora, az ön személyét leszámítva, túlszárnyalja a Kollégium tanárainak viselkedését, mindazokét, akikkel a *high table*-nél találkoztam” (Chainey 1995: 122). Anyjával való csetepatéi is egyre gyakoribbakká válnak. Thomas Moore jegyezte le, hogy az egyik viharos hangulatú elválás után, az éjszaka kellős közepén mind a mama, mind a fia felkereste a helybéli patikust, arra kérve, hogy ha netán a másik mérget akarna venni, ne szolgálja ki (Richardson 1988: 14–15).

Mindezek ellenére ez a nyári trimeszter aranyemlékű marad számára: lovaglás, úszás, kóborlások... Edleston mellett két új barátja akad: a későbbi arabkutató, William Bankes, akinek a szobájában először olvasta Walter Scott költeményeit, no meg Edward Noel Long, akivel a Harrow-ra járt együtt. Esténként Long fuvolázik, csellózik, vagy Thomas Moore újabb verseivel ismerkednek sűrű poháremelgetések közepette... Ez az emlék idéződhetett fel benne, mikor később Ravennában Milton *Comus*-át forgatva Sabrina hullámok alatti ülőhelyéről olvasott.

Nem tudom, hogyan, miért, de talán életem legszebb napjai voltak Cambridge-ben, amikor Edward Noel Longgal voltunk barátok... Sabrina ülőhelyének leírása nagyon emlékeztet bűvárbravúrjainkra. Bár a Cam nem „áttetsző vizű folyó”, mint Sabrináé, tizennégy lábnyi mélyre leúsztunk, és mindent felhoztunk, amit előzőleg szándékosan lehajigáltunk: tányért, tojást, még shillingeket is. Volt egy facsonk, legalább tíz lábnyi mélyen a folyómederben, ... arra gyakran felkapaszkodtam. (Byron 1990: 563. Fülöp Zsuzsa ford.)

A hely, ahová Byron és Long állítólag búvárokodni járt, a Chaucer meséjében szereplő trumpingtoni malomnál található, melyet később – egy ideig – *Byron Pool*-nak neveztek. A Grantchesterbe vezető ösvényt is jó sokáig hívták Byron Sétányának.

Ezen kollégiumi idill után Byron egy teljes évi „szabadságot” vesz ki. Először a tengerpartra megy Longgal, azután Southwellben tölti az idejét, nem messze Newstead Abbey-től, ahol anyja házat bérelt. Számos teendője akad: nagyon sok erőfeszítéssel jár például azon törekvése, hogy lefogyjon. Ezért hét mellényben és nagykabátban krikettezik... Ekkor kezdi összeállítani első verseskötetét, amely *Mulandó versek* címen jelenik meg 1806 novemberében. Ezt még két másik változat követi, az utolsó címe: *A téltenség órái*. Ezen változatos és sokszor pikáns témájú zsengek között akad néhány Cambridge-ről szóló szatíra is, mint például a *Grantai egyveleg*. Byron elképzeli, hogy éjszaka bekukkant a kollégiumi szobákba, és kilesi a *Fellow*-k és diákok vágyait: ki vastag kenőpénzekkel, ki ivással-kockázással álmodik. Az eminens viszont még ébren:

Ott a kis odvas szobában
Tanló kolesz-nagydíjat áhít,
Lámpa nézi izzadásban,
Reá az ágy csak ritkán számít.
(Byron 1826: 16. Fülöp Zsuzsa ford.)

Egy másik vers Pope stílusában gúnyolja a sokak által rettegett trimeszter-záró szóbeli vizsgát és a félelmetes Dr. Manselt, azaz Magnust:

Középen fent ül a pasa maga,
Magnusnak dülled a nagy mellkasa.
Isten jár itt köztünk, trónusa máz,
Gólyákra rátör, ha nem bólínt, gyász,
Reszketik hangját, kongó kolompot:
Szabályt nem értik, eh, mind bolondok,
Gürcölnek, tipródnak, de nem tudják
Megtanulni a matematikát.
(Byron 1826: 15. Fülöp Zsuzsa ford.)

Byron játékosan bírálja azt az oktatási rendszert, amely tanulóiba az euklidészi geometriát, a spártai törvényeket, a retorika merev szabályait sulykolja, miközben Shakespeare-ről vagy a Magna Chartáról semmit sem tud a cambridge-i diák. Tanáraitól sincs jobb véleménnyel: áltudósokról beszél, akik a Cam partján lődörögnek, henyélnek, emléket sem hagyva magukról (Chainey 1995: 123). Igazságtalan volt? Minden bizonnyal. Ugyanakkor világosan láthatjuk, hogy a még pope-i mértékben megszólaló, de a klasszicista ideált már sokszor elutasító, lázadó hang nem csupán az ifjúkori hév-

vel magyarázható, hanem egy a romantika irányába mozduló általános szemlélet- és stílusváltás eredménye is. Furcsa paradoxon, hogy az *Angol költők, skót ítések*ben mégiscsak egy klasszicista ideált magasztal, Wordsworth és Coleridge helyett Drydent és Pope-ot (Byron 1975: 89–106).

1807 februárjában Byron tutora, aki nem tűri a nemesifjak hanyérlését, azzal a javaslatlall áll elő, hogy rájuk is ugyanazokat a vizsgákat róják ki, mint társaikra. Még Byront is felelősségre vonja hiányzásaiért. A kapott válasz a nemesi fennhéjázás, a fiatalkori pökhendiség és a byroni irónia keveréke. Kifejti, hogy számára az egyetem semmi hasznosat nem tud oktatni. A matematikának még lenne valami értelme, ha a katonai pályán gondolkodna, de ilyen tervei nincsenek. Sőt arra sem vágyik, hogy a metafizika rémségeivel ijesztgessék. A sértődött diák búcsúzni készül: értesíti Bankes-t, hogy tavasszal kiüríti szobáit, valamint ezt is hozzáteszi: „A Cam nem fog kiönteneni az ebből az alkalomból hullatott könnyeim miatt” (Chainey 1995: 124). Valójában csak a nyári trimeszter végén érkezik, hogy tetemes adósságát rendezze, és örökre búcsút vegyen. Drámai a visszatérés. Elhoz egy kötetet *A létlenség óráiból*, hogy kioassa diaktársai között. Fogyókúrája oly sikeresnek bizonyul – mintegy 19 kilót leadott –, hogy barátai sem ismernek rá, legalábbis így adja elő egy southwelli csodálójának, Elizabeth Pigotnak, alig leplezett büszkeséggel:

Arra kényszerültem, hogy bemutatkozzam mindenkinek. Még Cornelianom is (aki most velem szemben ül és az én költeményeimet olvasa) úgy ment el mellettem a Trinity-ben, hogy a legkevésbé sem ismert fel, és úgy meghökkent a változáson, ami arcomon történt... Hétfőn Londonba megyek, örökre itthagynom Cambridge-et, mivel régi társaságom felbomlott. (Byron 1990: 28. Fülöp Zsuzsa ford.)

Valójában senki, semmi sem biztatja maradásra. A verseiben megsértett *Donok* tisztelt kara a legkevésbé. Byron hangulatváltozásaira jellemző, hogy ugyanezen az éjszakán mégis ezt körmöli Miss Pigotnak: „Az utóbbi levélem óta úgy döntöttem, hogy maradok még egy évet Grantában, hiszen a szobáim nagy stílussal vannak berendezve, néhány régi barát ismét eljön, és számos új ismeretséget kötöttem” (Byron 1990: 29).

Talán ami megváltoztatta elhatározását – azon a csodálaton kívül, ami kövér verseskötetének és sovány alakjának szólt –, az két új barátság. Amikor elmegy, hogy visszakérje szobáit, azt észleli: tutora egy másik hallgatónak adta őket a távollétében, mégpedig Charles Skinner Matthews-nak, a következő tanáccsal: „Mr. Matthews, ajánlom figyelmébe, hogy ne tegyen kárt a berendezésben, mert Lord Byron tumultuózus szenvedélyű fiatalember”. Matthews-nak ez nagyon tetszik, és bárki meglátogatja, könyörög, hogy nagy körültekintéssel bánjon az ajtóval, valamint gyakran idézi Jones sajátos hanghordozású intelmét. Mindez Byront is jókedvre deríti. Byron csodálja Matthews-t azért a tudósi alaposágért és elemzőkészségért, amely

belőle hiányzik. Ironikus hajlamban, humorban, extravaganciában, sőt a fiúk iránti vonzalmukban is hasonlítanak egymáshoz.

John Cam Hobhouse józanabb Matthews-nál. Az első évben még kikelt Byron öltözködésbeli különködései ellen. De ha tudott előítélettel bánni távolabbi ismerőseivel, ugyanúgy képes rendíthetetlenül lojális is lenni, ha valakivel barátságot kötött. „Hobby” pedig a legkomolyabb és leghűségesebb életre szóló barátta válik, bár sokszor fárasztónak és unalmasnak tetszhet a költő sziporkázása mellett. Ami végképp megnyeri, az a felismerés, hogy Byron költő. Byron bulldogjaként is emlegetik, Byron esküvőjén ő a tanú, és amikor az száműzetésbe megy, Doverig kíséri. Meglátogatja Olaszországban, sőt görög expedíciójára is el akarja kísérni. Sajnálhatjuk azonban, hogy túlzott gondoskodásában, és barátja jövőbeli reputációját féltve, később ráveszi Thomas Moore-t, hogy égesse el a memoárt, amelyet Byron rábizott.

Annál inkább fontos Byron számára az új barát elismerése, mivel kevesen tartják őt még költőnek akkoriban. Lássuk egy volt tanárának a megemlékezését: „Természetes egyéniség és kellemes társalgó volt, de mi, *Fellow*-k nem gondoltuk, hogy különösebb tehetség lakozik benne. Olyannyira, hogy amikor az *Angol bárdok, skót ítések* névtelenül megjelent, ... nem hittük el, hogy ő az írója” (Chainey 1995: 126). Az említett mű eredetileg *Angol bárdok* címen íródott, és az irodalmi élet *Dunciad* stílusú satírája, de miután az *Edinburgh Review* alaposan belecsipkedett *A tétlenség óráiba*, Byron kiterjesztette a címet a skót ítésekre is. De ez csak része volt irodalmi ténykedéseinek. A következőképp számol be erről Miss Pigotnak szóló levelében: „Megirtam 214 oldalt egy regényből, egy 380 soros verset, jegyzetekkel, mely néhány héten belül a nevem nélkül megjelenik, *A bosworth-i csatából* 560 sort, 250 sorát egy másik rímes versnek, valamint fél tucat rövidebb darabot” (Chainey 1995: 126). Mindez a komoly teljesítmény egyáltalán nem gátolja kicsapongásaiban. Hajnali négyig is elül a Hazard nevű kocsmában, ahol „nincs más téma, mint szerencsejáték és burgundi, vadászat, matematika és Newmarket, balhé és lóverseny. [...] Fenséges mulatozásokat rendezünk, melyeken részt vesznek zsokék, hazardjátékosok, bokszolók, írók, papok és költők. Fantasztikus egyveleg, de jól kijönnek egymással; és ami engem illet, bennem mindegyikből van egy kevés, a zsokét kivéve” (Chainey 1995: 126).

Ekkor esik meg a nevezetes medvevásárlás... Byron vagy Londonban vagy egy utazó társaság menaszériájából választja ki az állatot, és mivel mindig nagy állatsereglet vette körül, amelyben volt páva, masztiff, majom, macska, liba, úgy dönt, hogy a mackót Cambridge-be hozza. Valószínűleg ezzel az intézeti konvenciók iránti mély megvetését is demonstrálni óhajtja. Bizonyára úgy érzi: már azzal is túlságosan megtisztelte a Kollégium szabályait, ha kedvenc újfundlandi kutyáját, Boatswaint nem hozza magával. Nem tudni, vajon a medve tényleg megszállt-e a Kollégiumban, de annyi bizonyos, hogy rövidesen egy Ram Yard-beli istállóban kap elhelyezést, ott, ahol

Oateatert és a Lord többi lovát tartják. Egy cambridge-i kereskedő számlája tanúskodik arról az irdatlan mennyiségű kenyérről és tejről, amelyet a medvének szállítottak. Ugyanakkor az angol kollégiumokban mégsem volt teljesen ismeretlen a medvetartás. Mind a cambridge-i Queens', mind az oxfordi Christ Church őriz erről feljegyzéseket. Byron medvéje azonban oly impozáns jelenség lehetett, hogy számos kortárs megörökítette visszaemlékezésében. J.M.F. Wright így írt:

Őlordsága szeretett egy medvével parádézni az utcán, aki úgy követte őt, mint egy kutya, és aki kizárólagosan birtokolta a toronyszobát. Szegény Brumi egyik nap, menedékéből kibújva oly hevesen talált megölelni egy kollégiumi diákot, hogy a tutor megpróbálta a medve eltávolítására kötelezni őlordságát. Ez a különös páros azonban annyira ragaszkodott egymáshoz, hogy a tutor teljes erőbevetése is kevésnek bizonyult ahhoz, hogy szétválassza őket. (Chainey 1995: 127. Fülöp Zsuzsa ford.)

Ezen felnagyított visszaemlékezések, satírák nagy része kétségtelenül az egyetemista nemesember privilegizált helyzetének szólt. Egyikük úgy megbántotta Byront, hogy párbajra akarta kihívni íróját. Jóval később, halála után is megjelent egy medvés történet az *Illustrated London News* hasábjain:

Egy szép nyári estén, amint őlordsága és néhány vidám cimborája bort iszogattak és szivaroztak, miközben a szállás ablaka nyitva volt, és a groteszk állat talárban és diákkalapban ült az ablakpárkányon, arra talált menni a dékán. Észelve a különös és felháborító jelenetet, rögtön Lord Byronért küldött, és dühösen magyarázatot követelt a kollégiumot ért sértés miatt. „Mi keresnivalója van” – kérdezte a tiszteletreméltó úr hivatalos hangon –, „egy medvének a Trinity Collegeban?” „Egyetemi tanulmányait folytatja” – volt az azonnali és magától értetődő válasz. „Tudatom önnel, uram, hogy ezért a sértésért...” „De dékán úr” – vágott közbe Byron, – „nem a Trinity hallgatója, hanem a St. John's-é.” „Óh, ez valóban változtat a helyzeten, de könyörgöm, küldje akkor a St. John's-ba.” (Chainey 1995: 128. Fülöp Zsuzsa ford.)

Byron Cambridge-dzsel kapcsolatos érzelmein – a medvetartás vidító közjátékán túl – egy új barát is javít, akivel az utolsó trimeszterben ismerkedik meg: ő a King's College *Fellow*-ja, Hobhouse cimborája, a dadogó Scrope Berdmore Davies. Megszállottja a londoni kártyaasztaloknak, ahol gyakran játszik és néha nyer is, még nagyobb összegeket is. Byron egyszer benyitott hozzá, amikor mélyen, láthatóan kábultan aludt egy átmulatott éjszaka után, mellette egy éjjeliedény telis-tele bankjegyekkel. Scrope párbajozni is szeret.

Byronnak, akit az uzsorások már igencsak szorongatnak, inspiráló élmény lehet Scrope nemtörődöm és kockáztató életstílusa. Ugyanakkor ő az, aki 1809-ben barátja tengeri útjához a pénzt összeszedi. A régenskori Anglia korhelye ő, akit a kártyaszennvedélye tett tönkre, ezért külföldre kell menekülnie. Mikor távozik Londonból, egy bankszéfben hagyja hátra levelesdobozát, amelyben többek között Byron és Shelley kéziratait őrzi. Nagy irodalmi szenzáció volt, mikor 1976-ban kinyitották a széfet, és a levelek előkerültek.

Byron 1807-ben végleg elhagyja Cambridge-et. A nemesek általában két év bentlakás után kaphatták meg a magiszteri fokozatot, neki azonban csak három teljes trimesztere van. Nem csoda, ha az egyetem igencsak vonakodva járult hozzá a követelmények teljesítését igazoló oklevél átadásához. Az ünnepségre júliusban kell visszatérnie. A kitüntetéses diplomára áhítózó jelöltek kemény, emberpróbáló vizsgájával szemben a nemesektől általában egy formális, kétperces, szerény színvonalú felelet is elegendőnek bizonyulhat a hön óhajtott papír megszerzéséhez. Fontos szempont ugyanis, hogy minél több pénzt söpörjenek be az egyetemi kasszába, Byronra pedig a lehetséges legnagyobb összeget róják ki a diploma fejében. Byron utoljára emeli meg aranybojtos sapkáját az Alma Mater és Cambridge előtt, amelyet az *Angol bárdok, skót itészek* című versben tiszteletlenül csak így emleget:

Ó te, vandál faj sötét menhelye!
Tudásnak büszkesége s – szégyene!
(Byron 1975: 103. Tótfalusi István ford.)

Byron azonban néhányszor még visszatér, hogy lássa barátait. 1811 októberében, épp külföldről visszatérve, Scrope Davies-szel lakik a King's-ben, de a találkozást a melankólia árnyékolja be. A közös egykori barátok közül Matthews, aki 1808-tól már a Downing College *Fellow*-ja volt, nemrég befulladt a Cambe, Long a tengerbe veszett, Edleston pedig meghalt tuberkulózisban. Byron nosztalgizva keresi fel a régi helyeket: a folyót, ahol Matthews-zal és Longgal úszkáltak, a kápolnát, ahol Edleston énekelt, az udvarokat, ahol együtt siettek az órákra. Scrope a találkozás örömeire alaposan leissza magát, és alighanem Byron is.

1814-ben a *Childe Harold* ünnepelt költője ismét Cambridge-be megy, hogy barátját, William Clarkot segítse az anatómia professzori címért folyó versenyben. Meglepődik, mikor a szavazóhelyiségbe belépve egy sereg diák hurrázása fogadja, a kollégiumi sétára pedig maga Mansel kíséri el, a korábbi rettegett professzor. Később Hobhouse talál rá egy félreeső helyen, amint potyognak a könnyei. Arra a bátortalan tizenhét éves fiúra emlékeztet ekkor, aki kilenc évvel korábban először jött a Trinity-be. Később is meg-megfordul itt, hiszen a közeli Lodge-ban (a városkát ma Swynford Paddocks-nak hívják) lakott féltestvére, Augusta, akihez állítólag vérfertőző kapcsolat fűzte. Itt került sor Augusta és Lady Byron találkozására, nem sokkal az említett

professzorválasztási látogatás után. A ház ma felkapott szálloda: egy Byron-kutató japán egyetemistától hallottam, hogy itt kívánják a násznapokat tölteni.

A költő halála után egy életnagyságú Byron-szobrot ajánlottak fel a Westminster-székesegyháznak, amelyet a dán szobrász, Bertel Thorwaldsen alkotott. Az egyháznak fenntartásai voltak, így végül a szobor a Trinity College Könyvtárába került. Byront görög romok között ábrázolja, egyik kezében toll, a másikban a *Childe Harold* példánya. A szobrot Byron utolsó kedvese, Teresa Guiccioli is látta, amikor mintegy harminc évvel a költő halála után elzarándokolt Angliába. A legendateremtő mechanizmus azonban ekkorra már működésbe lépett: a segítő szándékú kollégiumi tisztviselők valószínűleg nem is Byron szobáit mutatták meg neki.

Legenda és tények... Az elmondottak ismeretében nehéz azt állítani, hogy Byron és Cambridge kapcsolata felhőtlen volt: Byron gúnyolta a merev és élettelen egyetemi oktatási rendszert, az viszont többször revánsot vett hiú, fennhéjázó, tanulmányait meg-megszakító diákján. Az idő azonban átszínezte a kapcsolatot: a cambridge-i diák státusa illik a költő imágójához, mint ahogy Byron szabadszelleműsége is a *genius loci*, a hely szellemének erősítője. És ez természetes. Mint ahogy az is rendjén van, hogy kedves görög barátunk Byront „Missolonghi hőse”-ként emlegeti. Epilógusként hadd utaljak elmúlt nyaramnak erre a másik történetére: Dulisz barátunk, a hangjával és hangszereivel mesterien bánó vak muzsikus egy különös, belterjes világú görög szigeten él. Világtalan lévén nagy érzékenységgel szívta magába népe távoli és alig két évszázados történelmét, a rádió lantkíséretes hősi eposzait Odüsszeuszról és a függetlenségi háború armadavezetője, a buggyosgatyás, kunkori papucsú Mr. Miaulisz hőstetteiről. A kabócák esti ciripelése mellett a vak emberek jellegzetes fejmozdulatával révedt a tengerbe, miközben agya különös fagylaltkeverőgépe azonos időbe helyezte a tengeri hajókat. Róluk mesélt tört angolsággal, népe hőseiről. Köztük megkülönböztetett tisztelettel Lord Byronról. A mi szárnyaló hangú énekesünk Byron athéni lánynak szóló versét is fejből idézte: *Zwh mou, sas agapw /Életem, szeretlek/* (Byron 1975: 26).

És akkor a legenda továbbélését követhettük nyomon, amelynek sokszor alig van köze a valósághoz, ám mégis türelmessé tett minket a görög nép úgymond „felszabadítójának” a vak muzsikus tudatán átszűrt történetei iránt. Mert a legenda ilyen. Legyőzi az időt és a tényeket.

Irodalom

- Byron, G. G. 1990. *A Self-Portrait: Letters and Diaries. (1798 to 1824)*. ed. by P. Quennel. Oxford: OUP.
- Byron, G. G. 1975. *Byron válogatott művei*. (Első kötet). Válogatta: Tótfalusi István. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Byron, G. G. 1826. *The Works of Lord Byron Including the Suppressed Poems*. Paris: Galignani A. & W.
- Chainey, G. 1995. *A Literary History of Cambridge*. Cambridge: CUP.
- Marchand, L. A. 1957. *A Biography*. Vol. 1. London: J. Murray.
- Massie, A. 1988. *Byron's Travels*. London: Sidgwick and Jackson.
- Richardson, J. 1988. *Lord Byron*. London: Routledge.
- Robson, R. 1975. *Lord Byron's Rooms Revisited*. Trinity Review, Easter.
- Walker, K. 1961. *Byron at Trinity*. Trinity Review, Michaelmas.

A mondatból kimutató jelek Szöveggrammatikai vázlat

Balázs Géza

1. Bevezető a komplex szövegtani megközelítéshez (KSZM)

A nyolcvanas évek elején az egyetemi mondatnani előadássorozat végén mindig szó esett a **szövegtan**ról, illetve a **szöveggrammatiká**ról. Rácz Endrétől hallottam: „A mondatgrammatika a szövegtan előszobája”. A nyolcvanas évek végétől az egyetemen önálló szövegtani oktatás is van, amely ráépül a grammatikai ismeretekre. A szövegtan a mondatnani „megfejeléséből” indult ki (tudománytörténetileg és oktatásilag is), de egyetemi tantárgyként történő önállósulásával levált a mondatnaniról.

(A szövegtan az ELTE Bölcsészettudományi Kar Mai Magyar Nyelvi Tanszékén *Mai magyar nyelv 3.* néven egy tantárgykomplexum része lett. A „gyűjtőtárgy” részdiszciplínái a szövegtan mellett: a retorika, a stilisztika, a szemiotika, a jelentéstan, a szókészlettan – korábban ide soroltuk a kommunikációtant is.)

Oktatási szempontból az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék munkatársának, a tragikusan fiatalon elhunyt Nagy Ferencnek (1981) a szövegtana máig a legjobb áttekintő munka. Ezután született Balázs János monográfiája (1985). Majd szorosabban a *Mai magyar nyelv 3.* tanítási programjához, Nagy Ferenc örökségéhez kapcsolódva: Balázs Géza gyakorlókönyve és összefoglalója (1994a, b) Bencze Lóránt kognitív szemléletű szövegtana (1996), Tolcsvai Nagy Gábor tankönyve (1994).

Elméleti-módszertani céllal először 1991-ben Keszler Borbála tanszékvezető felkérésére tanszéki előadáson, majd publikálva 1992-ben, később részben átdolgozva 1994-ben tettem közzé a komplex szövegvizsgálat szempontjait tartalmazó téziseimet, vázlataimat (Balázs 1994b). Később ennek kifejtését követte több gyakorlati szövegelemzés (pl. Balázs 1998), illetve az említett középiskolai tankönyvfejezet. Mivel hasonló igyekezetre azóta sem bukkantam, valamint Szabó Zoltán szövegtani jellegű munkáimat bemutató kritikájában (1997) írásban is fölszólítottam: ezúton, sorozatban kívánom közzétenni szövegtani rendszeremet.

A szövegtani felfogások és elemzések sokrétűek; nyilvánvalóan mindig is azok maradnak. Három – egymásba átjátszó, egymásból épülő – út azonban kirajzolódni látszik:

(a) a Petőfi S. János-féle (1988, 1990, 1991 passim) szemiotikai szövegtan, melynek módszere a kreatív-produktív megközelítés (KPM),

(b) a Szabó Zoltán-féle (1988) globális stilisztikai megközelítés (GSM), részben ide sorolható Bencze Lóránt (1996) putatív, később kognitív és szociointerpretációsnek nevezett elemzése (KSZE),

(c) valamint (nyilván szerénytelenség, de le kell írnom), a Balázs Géza-féle komplex szövegtani megközelítés (KSZM).

Mivel a KSZM vázlatát az egyetemi sokszorosított anyagon túl már három helyen is közzétettem, sőt több gyakorlati elemzéssel is megvilágítottam, e helyütt csak utalok rá; s a továbbiakban a KSZM gyakorlatából következő első szintet, a szintaktikát (grammatikát) mutatom be – az eddigi legbővebb (nyilván még mindig nem legteljesebb) elemzéssel.

2. Szintek szerinti haladás

A szövegmondatban (bármelyik szerkezeti típusában) „jelek”, „jegyek”, modern stilisztikai kifejezéssel „buktatók”, „skandalumok” vannak, amelyek kimutatnak, kiutálnak a mondatból – egy másik közeli vagy távoli mondatra, illetve a konkrét vagy elvont szövegekörnyezetre (helyzetre, szituációra). Ezeket a „jeleket” keressük, majd pedig osztályozzuk.

A szöveg komplex nyelvi, a nyelven túli világot, annak egy adott mozzanatát bemutató jelenség. Ezért a kutatás, a komplex elemzés interdiszciplináris: megköveteli a nyelvészeti és a nem nyelvészeti megközelítést, módszereket.

A KSZM az indukció–dedukció kettősségében, szintézisében mutatja be az egyes értékelhető jelenségeket; felépítése követi az európai gondolkodásban az ókori görögök óta folyamatosan jelen lévő szemiotikai „gondolatot”: amelyet Charles Morris (1975) ekként talált meg és formált át az alapvető szemiotikai hármassággá (1. táblázat):

1. táblázat
A szemiotika hármasságja

Trivium	Szemiotikai terület	Jelviszony
Grammatika	Szintaktika	Jel–jel
Dialektika	Szemantika	Jel–jelentés
Retorika	Pragmatika	Jel–jelhasználó

A KSZM tehát alulról fölfelé követi az egyes szemiotikai szinteket: kezdve a szintaktikával. [Fordított kezdés is elképzelhető; a megvalósult teljes értékű közlés irányából. Ám elemzéseink végére érve (?) látni fogjuk, hogy az indukció (jelen út) gyümölcsözőbbnek látszik a dedukciónál, amelyet korunk egyes divatos megközelítései olykor meglehetősen szabados elvek szerint értelmeznek és gyakorolnak.]

Ha „a mondatgrammatika a szövegtan előszobája”, akkor „a szövegtan kilépés a nyelvészetből”. A kilépéshez azonban alapvetően szükség van alapos, következetes nyelvészeti megközelítésre.

3. A szöveggrammatika fogalma

A szöveggrammatika (vagy szövegszintaktika) szinte kizárólagosan a nyelvtudomány szakterülete. Ez csak a szövegtannak erről a területéről mondható el ennyire bizonyosan. Mivel azonban a grammatika mindig szemantikai és pragmatikai kérdésekkel is párosul (telítődik), öncsonkítás lenne a nyelvészek részéről, ha a szövegsemantika és szövegpragmatika egy (kis) részét nem tekintenék ugyanannak. Tudományos, módszertani szempontból a tárgy körülhatárolása, szűkítése, áttekinthetősége okán beszélhetünk csak „tisztán” szöveggrammatikáról.

A szöveggrammatika, a szöveg nyelvtani összetartó erejének (a legpontosabb meghatározással: **lineáris konnexiójának**; de használják rá a **kohézió** szót is) vizsgálata csak komplex módon lehetséges; az egyes összetevők szétválasztása és külön tárgyalása tudományos, elemzési szempontból ajánlatos. Fontos, hogy közben ne feledkezzünk meg arról, hogy mindez milyen célt (kommunikációs szükségletet) szolgál.

A szöveggrammatika jelenti, alkotja a szöveg mikroszerkezetét. A szöveggrammatika biztosítja a lineáris konnexiót, a szöveg befogadásának minimumát. Szöveggrammatikai hiányosság a szöveg széteséséhez, nem szövegnek tekintéséhez, összefüggéstelenséghez vezet.

Milyen szövegekre terjedhet ki a vizsgálat? Elsősorban grammatikus szövegekre; bár egy ilyen kutatás az agrammatikus, illetve a tudatosan normasértő (irodalmi, különösen posztmodern) szövegek elemzéséhez is segíthet. Parti Nagy Lajos (később idézendő) regényét vizsgálva például a szöveggrammatika teljes felborulását tapasztaljuk: szövegösszetartó erő helyett „szövegszéthúzó” erő, lehorgonyzás helyett szabadjára engedés, érthetlenséghez vezető kihagyások, utalások, egyéb szintaktikai anomáliák, nyelvi defektizmusok stb.

Természetesen az ilyen művek filológiai vizsgálatához is szükség van szöveggrammatikára, sőt biztos (!) szöveggrammatikai ismeretekre. Az ironia csak a nyelvi kategóriák alapos ismerete esetén érthető meg.

A KSZM számára tehát a szöveggrammatika kiemelt fontosságú terület, s úgy vélem, minden szöveg befogásához ez az alapvető tényező.

4. A lineáris konnexió (kohézió) kifejezőeszközei a KSZM-ben

4.1. Sorrend. (Az alakzatok világában: adjekció; bővítés, hozzáadás, illetve transzmutáció: elemek fölcserélése.) A sorrendi kérdések a **linearitásból**, a szöveg vonalszerűségéből fakadnak. Kitéüntetett helye, grammatikai státusza van az elsőségnek, következménye, okozata a második, harmadik, n-edik stb. helynek. A sorrendi szabályok – tudatosan vagy tudattalanul – megsértettek: ez esetben „skandalum”, „botrány” keletkezik. A sorrendi szabályok kritikus megsértése esetén a szöveg szétesik laza, összefüggéstelen mondatokra. A következő újságrészlet sorrendi zűrzavarral indul: azután nem súlyozott említések (fontos–nem fontos), a téves utalások miatt gyakorlati-

lag érthetetlené válik. A zárójeles részeket magyarázatképpen ékeltem a szövegbe:

[gyakori tömegkommunikációs sorrendi csere: retorikai szándékkal egy, a következményekből nyilvánvaló érdekes részlettel, kiemeléssel indul a történet] Baseballütőkkel, pisztollyal, kézigránátokkal felfegyverzett pesti fiatal emberek látogattak el a minap a Nógrád megyei Huguagra, ahol két helybeli lakost megtámadtak. [sorrendi utalás, kapcsolódás nélkül most az előzmények következnek] M. Zsolt hугyagi lakos egyik ismerőse elhatározta, hogy eladja Audiját. Pesten azonban csak csere lett a dologból, s egy Volkswagennel tért haza. [M. Zsolt ismerőse, aki egyébként a főszereplő: a történés elindítója, de elfelejtették néven nevezni] Mivel kellett a pénz, ezért felkínálta a „népautót” M. Zsoltnak, akinek tetszett az ajánlat. Az Audi új tulajdonosa [a szintén ismeretlen pesti szereplő] az átírásnál jött rá, hogy valami nem stimmel a papírokkal. Összehívta barátait, s meglátogatták a falucskát. A korábbi tulajt [a névtelent, aki ezek szerint nem egészen korrekt cserét hajtott végre] megfenyegették: ha nem adja vissza a Volkswagent, felrobbantják a házát. Ő közölte a tényeket [vajon milyen tényeket, azt, hogy a Volkswagent már továbbadta az ártatlan, de csak egyedül megnevezett M. Zsoltnak?], mire M. Zsolt-hoz indultak a verőlegények. Megfenyegették [az ártatlan M. Zsoltot], ha nem adja oda a kocsit kulcsát, „szétloccsantják az agyát, kieresztik a vérét”. Nem volt mit tennie [talán odaadta a jóhiszeműen megvásárolt autót?], de csak csütörtök este értesítette a rendőrséget. A lopott kocsit [most a jóhiszeműen vásárolt kocsit is lopott lett, holott egy problémás kocsit már volt], és a fiatal embereket [a budapesti fiatal embereket a verőlegényekkel?] Vácott sikerült megtalálni, további két társuk pénteken került rendőrkézre. Az ügyben a vizsgálat még tart. (A szöveg forrása: *Magyar Nemzet*)

A lineáris törvényszerűségek mellett mindig alineáris (nem vonalszerű) jelenségek is vannak. A megértés folyamata tele van **alineáris** mozzanatokkal: **jelentéskeresés, memóriaszintézis.**

4.1.1. A sorrendiség megvalósulásai: szórend és mondatrend

4.1.1.1. **Szórend:** Alapszórendűnek (SOV) tekinthetők, s önmagukban is megállnak a következő mondatok:

A fiú levelet ír.

A fiú tollal ír.

A fiú tollal levelet ír.

Ugyancsak alapszórendűnek (SVO) tekinthetők a következő mondatok:

A fiú írta a levelet a szobában.

A fiú megírta a levelet a szobában.

Fiú írta a levelet a szobában.

*Fiú megírta a levelet a szobában.

*A fiú írta levelet a szobában.

*Fiú írta levelet a szobában.¹

Mint látható, az alany – igei állítmány – tárgy típusú szórend használatának kötöttségei vannak. Pl.:

névelő S – (+, - igekötő) V – névelő O

S – V – névelő O

A nem alapszórendű mondatok minden esetben megkövetelik a szöveggörnyezetet. A soron következő esetekben az igekötősorrend miatt (folyamatoság) (a), a tárgy határozott névelője miatt (b) és a tárgyas ragozás miatt (c):

(a) A fiú levelet ír meg.

(b) A fiú a levelet írja.

(c) A levelet egy fiú írja.

4.1.1.2. Mondatrend (logika)

Mondd, és hallom,

Mutasd meg, és látom,

Hadd, hogy tegyem, és megértem.

(Konfuciusznak tulajdonított mondás)

A mondatrend megzavarása a szöveget „álszöveggé” teszi (szövegpéldaként többször mellérendelt összetett mondatokat választottam, hiszen ezek értelemszerűen szétválaszthatók önálló, szabad mondatokra is):

*Hadd, hogy tegyem, és megértem,

Mondd, és hallom,

Mutasd meg, és látom.

(Átrendezett szöveg.)

¹ A *-gal jelzett szó/mondat/szöveg(rész) a „megzavart”, kiközlített közlést jelenti.

4.1.3. Névelősorrend

A szövegek szabályos névelősorrendje a határozatlan → határozott irányt mutatja.

Egy lány sétált a parkban. A lány letért az útról.

Egy lány sétált a parkban. *Egy lány letért az útról.

4.1.4. Jelzősorrend

A szövegek elején, illetve első említéseknél jellemző törvényszerűség a jelzőhasználat gyakorisága:

Sohasem volt gyönyörűbb az ég, kedvesebb a nap, szebbek a házak, s az emberek is mintha csupa szerető jósból állnának – úgy láttam a világot.

[A főnök felesége] Szép, kerek arca volt, dúsan omló hullámos haja, s erős telt két melle, amit mindig megnéztem, s most a vérem a fejembe szállt, hogy éppen rajtam kacag. (Sánta Ferenc: Emberavatás. In: *Isten a székéren*. Budapest, 1974: 69, 70.)

A jelzők sorrendi szabályszerűségei:

A gondos szülő tizórait is csomagol a gyermekének. A gondos szülő saját szüleiről sem feledkezik meg.

A gondos szülő tizórait is csomagol a gyermekének. A **hálás* szülő a saját szüleiről sem feledkezik meg.

Egy már megnevezett dologra nem utalhatunk vissza új jelzőt tartalmazó főnévvel.

4.1.5. Utalások sorrendje

Az utalások tetszés szerinti fölcserélése ugyancsak megzavarhatja a szöveget; a szöveg értelmezhetetlenné válik.

Mátra alján lakik az öreg néném. Tőle tudom ezt a mesét.

*Tőle tudom ezt a mesét. Mátra alján lakik az öreg néném.

4.2. Névelőzés (határozott és határozatlan névelő)

A szabályos névelőzésnek fontos szerepe van a szövegalkotásban. Bizonyos mondatok háttérismeret nélkül is megérthetők (a), míg mások csak háttérismerettel (b):

(a) *Egy* parkban sétálok.

Tegnap délután *egy* filmhez szereplőket válogattak.

(b) *A* parkban sétálok.

A szereplőknek egy jelenetet kellett előadniuk.

A szabályos névelőzésnek más sorrendi követelményei vannak akkor, ha nincs előzmény (a) és akkor, ha van előzmény (b) :

(a) *Egy* fiú és *egy* lány sétál a parkban.

Egyszer csak *a* fiú megfogja *a* lány kezét.

(b) *A* fiú és *a* lány sétál a parkban.

Egyszer csak *a* fiú megfogja *a* lány kezét.

Az előzmények különbözők lehetnek. Mások a szabályok, ha mindkét szereplőt már ismertük (a), ha a lányt ismertük és a fiút nem (b), vagy ha a fiút ismertük és a lányt nem (c) :

(a) *A* fiú és *a* lány sétál a parkban.

Egyszer csak *a* fiú megfogja *a* lány kezét.

(b) *Egy* fiú és *a* lány sétál a parkban.

Egyszer csak *a* fiú megfogja *a* lány kezét.

(c) *A* fiú és *egy* lány sétál a parkban.

Egyszer csak *a* fiú megfogja *a* lány kezét.

A névelőzési szabálytalanságok a szöveg „széteséséhez”, jelentéskereséshez vezetnek:

Egy fiú és *egy* lány sétál a parkban.

Egyszer csak **egy* fiú megfogja a lány kezét.

Egy fiú és *egy* lány sétál a parkban.

Egyszer csak **egy* fiú megfogja **egy* lány kezét.

Szabályos névelőzés esetén új jelző beiktatása ugyancsak megzavarja a szövegösszefüggést:

Egy erős fiú és *egy* csodálatos lány sétál a parkban.

A **bátor* fiú megfogja *a* lány kezét.

A szabályos névelőzés tehát előfeltétele, de nem kizárólagos feltétele a jó szövegalkotásnak.

A névelőtlenség (zéró névelő) és a határozott névelő további (előzetes) ismeretet sejtet, ahhoz kapcsolja a megjelölt főnevet (*park*, *a fiú*). Az ismert

tudás a szöveggörnyezetben vagy tudáskeretünkben (háttérismeretünkben) van. A névelőzés tipikus sorrendjét szemlélteti a 2. táblázat:

2. táblázat
A névelőzés tipikus sorrendje

1. előfordulás	2. előfordulás
Névelőtlenség	Határozott névelő
Határozatlan névelő (egy)	Határozott névelő
Határozott névelő (a, az)	Határozott névelő
Tulajdonnév	Határozott névelő
Határozott névelő	Tulajdonnév

A sorrend révén a szövegösszefüggést felszámolják a 3. táblázatban szemléltetett esetek:

3. táblázat
A szövegösszefüggés felszámolása

1. előfordulás	2. előfordulás
Névelőtlenség	Határozatlan névelő
Határozott névelő	Határozatlan névelő
Tulajdonnév	Határozatlan névelő
Szabályos névelőzés + jelző	Szabályos névelőzés + új jelző

A címkezdésben mind határozott, mind határozatlan névelő előfordulhat. A címkezdésben a határozott névelő szerepe „mágikus”, feszültségkeltő: *A láthatatlan ember* (még nem tudod, amit tudnod kellene).

Statisztikailag a szöveg elején a határozatlan, a szöveg második felében a határozott névelők kapnak túlsúlyt. A címkezdésben viszont a határozott névelők vannak túlsúlyban. Pl. Hajnóczy Péter (Hajnóczy Péter művei. Budapest, 1982.) munkái közül (4. táblázat):

4. táblázat
Névelőtípusok címekben

Névelőtlen (pl. <i>Mosószappan, Kétezer</i>)	35	54%
Határozott névelős kezdésű (pl. <i>A fűtő, A halál kilovagolt Perzsiából</i>)	30	46%
Határozatlan névelős	(-)	
Összesen:	65	100%

A névelőknek anaforikus és kataforikus képességük (szerepük) egyaránt van.

4.3. Helyettesítő formák

A már említett vagy pragmatikai alapon odaértett (odaérhető) formákat az **ekvivalencia** (megfelelőség, azonos értékűség), illetve a **rekurrencia** (visszatérés) elve alapján használjuk. A helyettesítésben kódolási ökonómia, szituatív lehorgonyzás (Pléh 1994) nyilatkozik meg. A helyettesítés „triviálisan gazdaságos”, egyszersmind stilisztikai eljárás. A helyettesítés a sorrenddel, a névmásítással, a hiányossággal van szoros kapcsolatban (5. táblázat)

5. táblázat
A helyettesítés típusai

A	B
Első említés	Második (helyettesített) említés
Odaértés	Visszatérés

A helyettesítő **formák** típusai:

- (a) **pronomen** (az eljárás: pronominalizáció, névmásítás: névszót helyettesít névmás)
- (b) **pro-adjektívum** (az eljárás: adjektivizáció, határozószóvá válás): határozószót helyettesít határozói névmás (olyan, ilyen)
- (c) **proverbium** (az eljárás: proverbalizáció, ígét helyettesít igemás: mutató névmás + tartalmatlan ige)
- (d) **egyéb helyettesítő szó** (az eljárás: szóhelyettesítés, pl. ember, világ: nézze meg az ember/valaki/mi, könnyen megtörténhet az emberrel/valakivel/mindenkivel/velünk stb. (névszót, határozószót, személyes névmást helyettesít)
- (e) **promondat** (az eljárás: promondattá válás: mondatot helyettesítő módosítószó, felelőszó)

Figyelembe kell venni, hogy nem minden főnév pronominalizálható, azonkívül vannak/lehetnek a szövegben a forikus (utaló) névmásokon túl nem forikus (nem utaló) névmások is. Az utaló névmások a következők: mutató, személyes, birtokos, kérdő, vonatkozó, határozatlan, általános.

István szívesen kosárlabdázik. *Vele/Istvánnal* egy csapatban játszik Kati is.

Ez esetben a szóismétlés elkerülése miatt használjuk a névmást.

Pista és Kati ebédelnek. *Úgy tesznek/csinálnak* legalábbis.

Szabályos, ökonomikus ez a helyettesítés is.

Láttam Petit. Sokat ettem **belőle*, és nem kaptam gyomorfájást **tőle*.

A visszautalás szabályos, de szemantikailag-pragmatikailag mégsem elégséges. A névmásról is elmondható tehát, hogy szükséges, de nem elégséges feltétele a konnexiónak.

4.4. Forikus elemek (grammatikai utalóelemek)

Szerepük: anaforikus, kataforikus és deiktikus utalás névelővel, névmásítással, illetve szemantikai eszközökkel: ismétléssel, szinonimitással, implicit jelentés eszközével a szöveg „lehorgonyzása”, kapcsolása, ökonómiája, stilisztikája stb. érdekében. Az utalások hatóköre lehet:

- (a) mondategységek,
- (b) mondategészek,
- (c) nagyobb szövegegységek közötti.

Az utalások kiterjedése Rácz Endre és M. Korchmáros Valéria nyomán:

- (a) pontszerű (egyetlen elemre utaló),
- (b) folszerű (egy vagy több szövegmondatra utaló).

4.4.1. Anafora (vissza-, hátra, már ismertre utalás, tartalomismétlés): amikor egy szintagma értelmezése megköveteli egy másik ismeretét. (Vigyázni kell a műszókkal: az előre- és a hátrautalás nézőpont kérdése, és éppen pragmatikai szempontból értelmezhetetlen.) Az anafora egyes esetekben (szövegtípusokban) deiktikus funkcióval: logoforikus szereppel váltakozhat.

A meteorológus mára jó időt jósolt. Én *is azt* jósolok.
 Ismered a házamat? Én is ismerem a *tiedet*.
 Jó mulatást kívánok. Köszönöm, *viszont*.
 István, Péter és Kati a parkban sétál. *Egyikük* sem dolgozik.
 A népszerű showman három új műsort is indított. Nem *mindegyiket* fogadta hangos tetszéssel a közönség.

A témaismétlő szerkezet a megértést segíti elő, mert egyetlen szóban (rendszerint mutató névmásban) összefoglalja az előzőek témáját:

Még tervezzük, hogy elutazunk a Balatonra is. *Ez* úgy augusztus elején várható.

Dupla anaforás szerkezetet eredményeznek a kettős névutós szerkezetek:

Az eszmecserén sok kérdés merült fel. *Ezek* közül a kérdések *közül* a legfontosabb a szomszédos országokban élő kisebbségek helyzete volt.

A ház megsüllyedt. *Ez* alatt a ház *alatt* barlangnak kell lennie.

Ugyancsak dupla anaforas szerkezet: a közelre és a távolra mutató névmás (itt egyébként fölösleges) változtatásával:

Az órátlan tanegységek etalonvizsák, *ezek* követelményeit a tanterv rögzíti, *azok* a vizsgáztató személyétől és a tanegység tárgykörében esetleg meghirdetett kurzus(ok)tól függetlenek. (ELTE BTK Tanulmányi- és Vizsgaszabályzat, munkapéldány, 1997.)

A kognitív rendszerszerűség ugyanis az, hogy már ismert dologra való utaláskor a közelre mutató névmást használjuk, ismeretlen tartalomra a távolra mutató névmással mutatunk: (6. táblázat)

Megfáztam, *ezért* nem tudtam részt venni az órán.
Azért nem tudtam részt venni az órán, mert megfáztam.

6. táblázat

A mutató névmások kognitív tartalma

ezek, ezért	ismert-közel
azok azért	ismeretlen-távol

A zéró anafora a magyar nyelvben általános jelenség, akkor is, ha némi homályosságot eredményezhet:

A kislíú meglátta a bácsit. 0 Odament hozzá. (az alanyi rész kötelező törlése)

A tér padjait Nemecsik polgármester elgondolása szerint festették kékre, a polgárok megszavaztatása nélkül. 0 Azután nemsokára meghalt. Rossz, de őszinte versekkel teleírt füzetet találtak az asztalfiókjában, a kék padok azonban megmaradtak. (Mészöly Miklós: *Az ügynök és a lány*. In: *Wimbletoni jácint*. Budapest, 1996. 31.)

Az *az* mutató és az *ő* személyes névmás visszautaló szerepe más és más.

A lány már sürgette a fiút. *Az* [*a fiú*] rögtön megértette, miről van szó.

Ha a második mondat anaforikus alanya az első mondatban nem alanyi szerkezet, kötelező kitenni a (távolra) mutató névmást: *az*, amely (anakronisztikusan) éppen közelre utalást fog jelenteni. Ilyen helyzetben az *ő* személyes névmás kettős, többértelmű utalást eredményez:

A lány már sürgette a fiút. *Ő* [*a lány vagy a fiú*] rögtön megértette, miről van szó.

Kocsány Piroska megállapítása szerint ilyen helyzetben a távolra mutató *az* névmás egyértelműsít, a személyes *ő* kétféle értelmezést enged meg. Az *ő* nem két egymást követő mondat viszonyában szabályozott anafora, hanem a tágabb szöveg viszonyaiban értelmezendő személyre, élő alanyra utaló névmás; szemben a távolra mutató névmással (7. táblázat). Tehát anaforikus szerepben:

7. táblázat

A mutató névmás és a személyes névmás funkciója

az, azt	közélre utal, egyértelműsít
ő, őket	távolra utal, többértelműsít

Az *ő* névmás a **szabad függő beszéd** (a továbbiakban SZFB) kötelező eleme, tehát szövegtípus-jegy.

[*Eszter, ő törlése*] ... Arra gondolt, hogy „József szőlőjében” most vannak legjobb erejükben a fák: ilyen termés, mint ebben az évben, nem is volt még. Kár, hogy apuskát már nem érdekli úgy a kert, mint elsőben. *Ő* [*Eszter*] annál jobban megszerette. Férfiak és nők közt ez a különbség; *ők* [*férfiak*] nagy szenvedéllyel hozzáfognak, *mi* [*nők, SZFB: Eszter gondolata*] meg beiktatjuk az életünkbe. A fiúk sem szeretnek már ott kinn: *ők* [*lehetne: a fiúk, de itt ismét az SZFB-jelenségről, tehát az elbeszélő Eszterről van szó*] járnak ki, a lánnyal és a kis Esztivel... (Németh László: *Égető Eszter*. II. kötet. Magvető, Budapest, 1957. 15.)

Az *ő* ebben az esetben nem is anaforikus, hanem logoforikus, vagyis a beszélőre mutató névmási funkciót lát el. Ennek fel nem ismerése értelmezési nehézségekhez, kétértelműséghez vezet (mint az előző példa bizonyítja).

4. 4. 2. Katafora (előre-, még nem ismertre utalás, tartalomvárás). Funkciója alapvetően más, mint az anaforáé. Rendszerint retorikai, stilisztikai oka van, szerepe: a figyelemfelkeltés. Kovács Zita (1988) csoportosítása szerint a katafora szerepét grammatikai és lexikai utalások egyaránt betölthetik.

a) névmással történő utalás

Péter ismeri *őt*. De Mária nem ismeri Pétert.

Mindenkinek ajánljuk ezt a filmet. Gyerekeknek és felnőttek egyaránt.

Így élt Petőfi.

Az anaforikus témaismétlő szerkezet kataforikus párja a „témamegadó” szerkezet:

A számítástechnika bölcsészettudományi felhasználására egyre több lehetőség van, *ez* a legismertebb, a statisztikák, grafikonok készítése.

A tudatosan téves (előre?) utalás stilisztikai megoldás is lehet:

Dacára ezen a verőfényes, kora őszi reggelen kisportolt léptekkel haladt el az épületek övezte Váci utcán, melyen szerette a meg-megismétlődő metró és autó túlkölést nagyon, a felhangzó arab's és székely nyelvet, valamint az Air-kondicionálások hűvösében ejtőző Romániai Nénikék tarka forgatagát. Kedvenc utcája volt! (Parti Nagy Lajos: *Sárbogárdi Jolán: A test ördöge*. Pécs, 1997. 5.)

b) morfológiai eszközökkel történő utalás (rejtvényes, rejtélyes szöveget eredményez):

Három óra után öt perccel futott be. Gyönyörű volt, és én nyomban a szívembe zártam, de csak akkor érinthettem meg, amikor már biztonságosan megállt a kikötő előtt. Nagy és erős volt, de gyengéd is. Már egy éve nem találkoztam hozzá hasonlóval, s így érthetően, majd szétvetett az öröm, amikor végre magához vont. Négy órát töltöttünk együtt, megszakítás nélkül. A csodálattól elkábulva haladtam vele kiszemelt célunk felé. A biztonsága jó volt. Erejét, hatalmasságát érezni megismerhetetlen élmény. Szépsége felülmúlta minden képzeletemet. Órákat tudnék írni hibátlan alkatáról és hanyag eleganciájáról, amellyel több társát teljesen a háttérbe szorította... Halk szuszogása álomba ringatott, és már csak akkor ébredtem fel, amikor közeledett a búcsú perce. Nagyon fájt megválnom tőle, de kényszerítettek. Egyébként közlöm a nevét, és ha megtaláljátok, mondjátok meg neki, hogy... ő tudja ő azt nagyon jól. A neve: Sárrét, és ő a legszebb sétahajó. (Balogh Katalin diákújságíró cikke, Mátészalka)

4.4.3. Deixis. Rámutatás gesztussal vagy nyelvi elemmel (névmással, lexikai elemmel) a beszédhelyzetre, illetve annak egy részletére. Szemben az anforával és a kataforával, amelyek endoforák, a deixis: exofora – kiutalás. A deixis a nyelvi eszközök azon tulajdonsága, funkciója, amely a helyzetétől függően a közlés személy-, idő- és helystruktúrájára vonatkozik.

Ott a medve. + rámutatás (lokális deixis)

Most indulj! (időre vonatkozó deixis)

Így csavard be! (módra vonatkozó deixis)

Ide írja be az áfával növelt értéket! (formanyomtatvány) (lokális deixis)

4.4.4. Komplex utalások

A kötőszók rendszerint komplex utalások: pl. *tehát, vagyis, azaz*. A páros kötőszók, korrelatív határozószók erősítik a konnexit, egyszerre látnak el kataforikus és anaforikus szerepet:

*Nemcsak... hanem... is
Hol volt, hol nem volt...
egyrészt... másrészt...
egyfelől... másfelől...*

4.5. Hiányjelenség (ellipszis) a szövegben. (Az alakzatok között a detrakció: csökkentés, elhagyás.) A kontextusba ágyazottság egyik legjellemzőbb jegye, egyúttal a nyelvi ökonómia (takarékoság) eszköze; egyszersmind a figyelemfelkeltés, figyelemfenntartás eszköze is. A deficiencia szemben áll a redundanciával – a szövegalkotás folyamatában ritmusosan váltják egymást. A magyar nyelvben a hiányjelenség sokszor a nominalitással párosul:

János elutazott Balatonra. Pista is.
És ha már zene, akkor azt is el kell mondanom, hogy...
Rév! Öt perc! (kalauzszöveg)

Ez gyakran jellemző a monológokra, monodrámákra is.

BESZÉLŐ: Születése volt a veszte. Még egyszer. Itt nem segít a szó. A haldoklás sem. Születése volt a veszte. Torz vigyorgás azóta is. Míg a szemfedő nem takarja. A bölcsőben is már. Első kudarc a szopásnál. Az első léptekkel. Mamától a dadáig és vissza. Az útjai. Szkülla és Kharübdisz már akkor. Torz vigyorral folyton. Temetésről temetésre. Mostanáig. Ma éjszakáig. Két és fél billió másodperc... (Samuel Beckett: *Monológ*. Török Gábor fordítása. *Holmi*, II/2. 1990 február)

Újabb tömegkommunikációs jelenség a túlzott tömörségre törekvés. Pl. egyes tömegkommunikációs műfajokban megfigyelhető az „aláírásszerű” zárás:

Baja Ferenc, köszönöm a beszélgetést.
Rosta Mariann – Fővinform.
A sporthíreket és Knézy Jenőt hallották.

4.6. Mondatszerkesztés, mondatsűrűség

A szövegek tipizálhatók aszerint, hogy milyen mondataik minősége. Nagy Ferenc (1981) a szabad és kötött szóelem analógiájára megkülönbözteti a szabad és a csonkított mondatot. A szabad mondat önmagában is megállhat a közlésben, a csonkított mondat ezzel szemben más mondat egység nélkül nem fordulhat elő (pl. *Úgy szaladt, ... főmondat nem létezhet mellékmondata nélkül: ...mint a nyúl*). A közmondások egyetlen mondat egysége sem állhat meg önmagában (*Amilyen a mosdó, olyan a törülköző*). A szövegszerkezet alapegysége a szabad mondat (és nem a mondat egység).

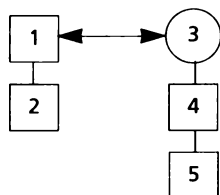
A szabad mondatok mondat tömbökké egyesülhetnek (akár a mondat egészen belül is, de a mondat egészek között is; az élő beszédben a mondat egészek közötti határok elmosódhatnak). Deme László (1983) tipizálása sze-

rint a szöveg mondatai lehetnek elsősorban **szukcesszívek** (mellérendelők) vagy **szimultánok** (egybeszerkesztők). A szukcesszív mondatok a széttagolók, az élőbeszédhez közelítenek. Akusztikus befogadás esetén megértésük egyszerűbb. A szimultán mondatok, mondattömbök (többszörös) alárendeléssel élnek, igeneves szerkezetekkel tömörítenek. Akusztikus befogadásuk nehéz, sokszor már lehetetlen; de olvasással való megértésük is okozhat nehézséget.

[*A pedagógia és a józan ész magasabb szempontjainak felülkerekedésével ért véget a kézdivásárhelyi Bod Péter Tanítóképzőbeli konfliktus, mely országos nyilvánosságot kapott az utóbbi napokban.*] Az ötszáz diák sztrájkja, a tanári kar és a megyei tanfelügyelőség közti példátlan mértékben kiéleződött konfliktus miatt a legszélesebb körök rokonszenvét nyerték meg a jogvédelem jegyében fellépő leendő pedagógusok, akik képtelenek voltak belenyugodni igazgatójuk jogtalannak tudott, antidemokratikus módszerekkel keresztülvitt menesztésébe, s valóban országosnak nevezhető ama aggodalom is, mely a minisztérium késlekedését figyelte, mely késlekedés csak a helyzet elmérgesedéséhez, a válság mélyüléséhez vezethetett. (*Romániai Magyar Szó*, 1996. október 12–13.)

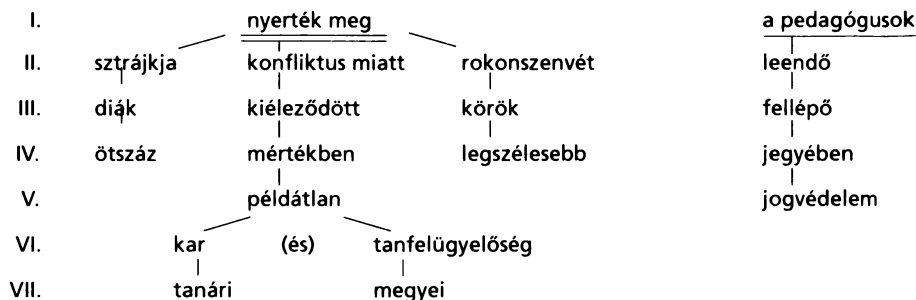
Az öt tagmondatból álló többszörösen összetett mondat szerkezetét szemlélteti az 1. ábra:

1. ábra
Az öt tagmondat viszonya

Az első túlbonyolított tagmondat szerkezeti ábrája (2. ábra) jól mutatja a többszörösen alárendelést:

2. ábra
Az első tagmondat szerkezete

4.7. Viszonyító grammatikai elemek (ragok, jelek), különösen a mondathatáron túli egyeztetés.

A tanár jól felkészítette a diákokat. A szakfelügyelő előtt jól *szerepelt/ek*.

Az egyeztetés a két mondat között szövegtani kérdés: más a jelentés, ha az állítmányt az első mondat alanyával (*szerepelt*) vagy tárgyával egyeztetjük (*szerepeltek*).

A posztmodern irodalom **logocentrizmusának** egyik jellemzője a nyelvi hagyományok, kategóriák megzavarása. Parti Nagy Lajos regénye egy szabálytalan (lehetetlen) egyeztetéssel indul:

Margittay Edina még soha nem volt egymáséi. (Parti Nagy Lajos: *Sárbogárdi Jolán: A test angyala*. Pécs, 1997. 5.)

4.8. Vezérlés a mondathatáron. A kitett vagy többnyire csak kitehető (odaérthető) **kötőszók (konnektorok)** a szöveg tartalmi-logikai kapcsolatait jelzik.

Most az egyszer kivételt teszek. Ez nem jelenti azt, hogy mindig adok haladékot. Akkor senki sem készülne el időre.

Most az egyszer kivételt teszek. *De* ez nem jelenti azt, hogy mindig adok haladékot. *Hiszen* akkor senki sem készülne el időre.

A mondatok közötti viszony: $1 \rightarrow \leftarrow 2 \leftarrow 3$

1. és 2. között: ellentétes

2. és 3. között: magyarázó

Smith úr gyufával kívánta megnézni, hogy gépkocsija üzemanyag-tartályában elegendő benzin van-e. Volt. Smith urat holnap temetik.

A mondatok közötti viszony: $(1+2) \leftarrow 3$

1. és 2. között: kapcsolatos

2. és 3. között: magyarázó

Különleges szövegtani világot (preszuppozíciót, előítéletet) épít fel vagy bont le az ún. **elvárástörölő *de*** (Szilágyi N. Sándor műszava, 1996) használatára. Ebben az esetben ugyanis a *de* egy másik „világot” vezetne be, s helyette meglepetést tapasztalunk:

Román, *de* rendes.

Lassan, *de* bizonytalanul. (katonaszlang)

Csúnya, *de* finom. (reklám)

5. A szövegrammatika kapcsolata a szövegszemantikával és szövegpragmatikával

További fontos szövegrammatikai jelenségek léteznek. Csak példaként: grammatikai vonatkozása van a szöveg hangtani szerkezetének, ritmusának, a téma-réma kapcsolatoknak, a modalitásnak. Ezek kutatása egyenlőtlen. A szövegtan egyik legfontosabb iránya, a szövegtípus-kutatás szempontjából mikrovizsgálatokat kell végezni a különféle szövegtípusokon, hogy megállapíthassuk az egyes jelenségek relevanciáját.

A szövegrammatikai (és részben a szövegszemantikai) kutatások egyértelműen és hagyományosan a nyelvtudomány hatáskörébe tartoznak. Ráadásul a nyelvtudomány klasszikus, európai iskoláinak gondolatait, valamint a filológiát kamatoztatják. Ez azért különösen fontos, mert a nyelvtudomány kvantitatív, egzakt adatokat szolgáltathat a szövegek iránt érdeklődő más szakembereknek (pszichológusoknak, általában a viselkedéskutatóknak, orvosoknak, szociológusoknak, történészeknek stb.). Tudományos szempontból a „tiszta” szövegrammatika is védhető, de azt látnunk kell, hogy a komplexitáshoz további – szemiotikai – szintek (szemantika, pragmatika) elemzése is nélkülözhetetlen; a szövegvilágról a teljesebb kép csak ezek segítségével rajzolható meg.

Irodalom

- Balázs J. 1985. *A szöveg*. Budapest: Gondolat.
- Balázs G. 1994a. *Szövegtani gyakorlatok, vázlatok és tanulmányok*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Balázs G. 1994b. Szövegtan. 139–172. In: Balázs G. (szerk.) *Magyar nyelv. Érettségi témakörök, tételek*. Budapest: Corvina.
- Balázs G. 1998. Az irodalmi szöveg szövegtani-stilisztikai elemzése. Temesi Ferenc trilógiája. 874–889. In: Sipos L. (szerk.) *Irodalomtanítás az ezredfordulón*. Cell-dömölk: Paus–Westermann Könyvkiadó.
- Bencze L. 1996. *Mikor miért kinek hogyan. I. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban 1–2*. Zsámbék: Corvinus, A hét szabad művészet könyvtára.
- Deme L. 1983. A szövegség és a szövegegység néhány jellemzője. 31–60. In: Rácz E. és Szathmári I. (szerk.) *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kovács Z. 1988. Katafora és pronominalizáció. *Magyar Nyelvőr*, 116. 467–475.
- Morris, C. 1975. A jelelmélet megalapozása. In: Horányi Ö. & Szépe Gy. (szerk.) *A jel tudománya*. Budapest: Gondolat. 43–93. Ford.: Fehér Márta.
- Nagy F. 1981. *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Petőfi S. J. 1988. A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. *Magyar Nyelvőr*, 116. 219–229.
- Petőfi S. J. 1990. *Szöveg, szövegtan, műelemzés*. Budapest: Tankönyvkiadó.

- Petőfi S. J. 1991. *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé. (Szövegnyelvészet – Szemiotikai textológia)*. Szeged: Gold Press.
- Pléh Cs. 1994. Mondatközi viszonyok feldolgozása: Az anafora megértése a magyarban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 287–320.
- Rácz E. 1992. *Mondatgrammatika – szövegrammatika*. Linguistica, Series C., Relationes 6. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Szabó Z. 1997. Gondolatok Balázs Géza két szövegtani munkájáról. *Magyar Nyelvőr*, 121. 235–238.
- Szabó Z. 1998. *A magyar szépirói stílus történetének fő irányai*. Budapest: Corvina.
- Szilágyi N. S. 1996. *Hogyan teremtsünk világot?* Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.
- Tolcsvai Nagy G. 1994. *A szövegek világa*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Német és magyar recenzíók pragmatikai szempontú kontrasztív összevetése

Bartha Magdolna

A szövegnyelvészeti irodalomban viszonylag kevés olyan tanulmánnyal találkozunk, amely különböző nyelven készült, azonos műfajú szakszövegetet szövegszinten, és főként pragmatikai szempontok alapján vet össze (Bungarten 1994, Clyne 1987, 1993, Schröder 1993). Pedig a kommunikációs cselekvést, így tehát a szöveg létrehozását is, pragmatikai elvek vezérlik.

Jelen elemzés, amely egy nagyobb terjedelmű munka része, a **recenzió** műfajának vizsgálatát tűzi ki célul. Egy német szakkönyv német és magyar nyelven készült recenzióit veti össze a szövegek globális szerveződése szempontjából konstitutív beszédcselekményekből kiindulva, valamint azt vizsgálja, hogy ezek megléte illetve hiánya összefüggésbe hozható-e interkulturális tényezőkkel.

1. Szöveg és kultúra

A szöveg milyenségét a szöveget létrehozó ágens, azaz a szövegalkotó formális nyelvi kompetenciáján túl a pragmatikai és kommunikációs nyelvi- és cselekvési kompetencia is meghatározza. Ezek pedig szorosan összefüggnek egy-egy nyelvközösség nyelvi viselkedési hagyományaival és normáival. Ilyen értelemben tehát a kultúra és a nyelv egymást kiegészítik, illetve sajátosságaik leírásához kölcsönösen hozzájárulnak.

Már az anyanyelv-elsajátításra is rányomja bélyegét a kultúra. A nyelvi kompetencia mellé társul a szövegkompetencia, ami mind a szöveg produkciójakor mind pedig befogadásakor fontos szerepet kap. A szövegfajták felismerésében segítenek az ún. – többnyire nyelvi – markerek (*A Magyar Köz-társaság nevében: ítélet*) illetve a kognitív pszichológiából (is) ismert sémák (komplex minták), melyek segítenek nem explicit módon verbalizált szövegeket koherens szövegnek elfogadni. A nyelvelsajátítás során a nyelvközösség tagjaiban bizonyos „kulturémák” és „behaviorémák” (Oksaar 1992: 5) alakulnak ki.

A szövegalkotás és az annak eredményeként létrejövő konkrét szöveg tehát társadalmilag (és kulturálisan is) meghatározott. Sikeres kommunikációról csak akkor beszélhetünk, ha a szövegalkotó szándéka találkozik a befogadó elvárásaival.

Interkulturális szempontból vizsgált szövegeknél az elemzőt befolyásolhatják saját kultúrájának nyelvi normái és konvenciói. Evelynne Glaser szerint „Hajlamosak vagyunk arra, hogy a viselkedést – akár verbális, akár nem

verbális – etnocentrikusan értelmezzük, saját kultúránk paraméterei szerint.” (Glaser 1999: 4). Így tesz például Clyne (1993) is, aki német nyelvészek és szociológusok által angol nyelven írt szakszövegeket vizsgál, saját anyanyelvének, az angol szakmai nyelvhasználatnak kulturális, stiláris normáit tekintve összehasonlítási alapként. A vizsgált szövegek alapján a németek angol nyelvhasználatával kapcsolatosan így azután számos – negatív kicsengésű – konklúziót von le:

- A németek angol nyelvű szövegeiben gyakran vannak olyan szövegrészek, amelyek nem állnak szoros kapcsolatban a témával (ezek ún. degeneresszivitást mutató szövegek, nem pedig „lineárisan” szerkesztettek).
- A németek hajlanak az aszimmetriára (ami azt jelenti, hogy a szövegrészekben belül nem kiegyensúlyozott a mondatok hosszúsága).
- A konkrét adatokat csak ritkán integrálják a szövegbe, ehelyett inkább lábjegyzeteket, megjegyzéseket alkalmaznak, ami a szöveg olvashatóságát nehezíti.
- Bizonyos nyelvi eszközök (passzív, módbeli segédigék) preferált használata (angol nyelven is), aminek következménye, hogy az angol nyelvű befogadóban az a képzet támad(hat), hogy a szövegalkotó relativizálja mondanójának súlyát, illetve, hogy a mondottakért nem feltétlenül vállalja a felelősséget. (Clyne 1993: 49)*

2. A recenzió mint szövegfajta

H. E. Wiegand (1983) *Tudományos recenziókkal kapcsolatos töprengések. Egy kevésbé vizsgált szövegfajta kutatására ösztönző gondolatok* című tanulmányának mottójául egy Lichtenberg idézetet választ:

A recenziót egyfajta olyan gyermekbetegségnek tekintem, amit az újonnan keletkezett könyvek többé-kevésbé megkapnak. Van rá példa, hogy ebbe a betegségbe a legegészségesebbek is belehalnak, és a leggyengébbek pedig gyakran túlélnek. Egyesek egyáltalán nem kapják meg a betegséget. Azt is gyakran megpróbálták, hogy előszó vagy dedikálás segítségével – mintegy amulettként – megelőzzék a kórt, vagy ami még rosszabb, hogy azt saját ítéleteikkel inokulálják. Azonban ez sem segít mindig. (Wiegand 1983: 123)

A mottó eredetileg nem tudományos művekről szóló recenziókra vonatkozik, mégis fontos abból a szempontból, hogy magát a „műfajt”, a recenziót,

* A könnyebb olvashatóság kedvéért az egyes idézett részeket saját fordításomban, magyarul közlöm. B. M.

nagyobb társadalmi összefüggésekbe helyezi. Zillig (1982) szerint (mindenféle) recenzióra jellemző, hogy

...e szövegtípus tárgya, témája mindig egy már korábban publikált szöveg. Ezért a szövegért a felelősséget a szerző vállalja, aki (potenciális) olvasójához fordul, a recenzenst pedig 'különleges olvasónak' tekinthetjük, nevezetesen olyan olvasónak, akinek az a feladata, hogy saját szövegével, azaz a recenzióval, a szöveg más olvasóit is tájékoztassa a műről, és ugyanakkor különböző szempontok alapján meg is ítélje a művet. (Zillig 1982: 199)

Zillig ebben a leírásban felvázolja azt az átfogó kommunikációs keretet, amelyben a recenzió vizsgálendő. Az interkulturális elemzés szempontjából fontos hangsúlyozni, hogy a recenzió „különleges olvasó” (kultúra, hagyomány, felkészültség), és a recenzió mint produktum olyan címzetteknek készül, akik általában ugyanannak a kultúrának a tagjai. Ugyanakkor a tudományos munkákról szóló recenzióknak nagyon is jól körbehatárolható célja, feladata és befogadó közönsége van.

Zillig szerint a recenzió ezen meghatározásából levezethetők a recenzió vonatkozásában konstitutív **egyszerű** beszédcselekmények is, nevezetesen az „információnyújtás és a megítélés” (Zillig 1982: 199). A **komplex** beszédcselekmények az ítéletekből és indoklásokból vezethetők le. A cselekvés-központú szövegelemzés első lépéseként tehát az egyes beszédaktusokat határozzuk meg. Az egyes beszédaktusok hozzárendelhetők egy domináns beszédcselekményhez. Ezek pedig korrelálnak az egyes szövegrészekkel. Az elemzés eredménye a szöveg beszédcselekmény-struktúrájának és ezzel párhuzamosan a szöveg tematikus struktúrájának a feltárása.

Wiegand (1983) hasonló eredményre jut nyelvészeti művekről készült recenziók vizsgálatánál. Szerinte a recenzió globális struktúrájának a szerveződését nagyjából a következők jellemzik:

- a kritikai értékelés előkészítése,
- ténymegállapítás,
- előzetes indoklás,
- kifogásolást is magában foglaló kritikus értékelés,
- a kifogásolás konkretizálása (Wiegand 1983: 127)

3. Elemzés

Az elemzett korpusz viszonylag szűk terjedelme miatt (három, ugyanarról a nyelvészeti tárgyú könyvről készült, magyar ill. német recenzió) a következőket egyelőre csak hipotetikus jellegűnek tekinthetjük, mindaddig, amíg a szövegszerveződés pragmatikai tényezők alapján való vizsgálatát nem végezzük el lényegesen nagyobb korpuszon.

3.1. Korpusz és módszer

Az elemzett recenziók Wolfgang Dressler: *Einführung in die Textlinguistik* c. könyvéről készültek. A recenziók: S. J. Schmidt (*Zeitschrift für germanistische Linguistik*), Balogh Lajos (*Magyar Nyelv*), valamint Szépe György (*Általános Nyelvészeti Tanulmányok*).

Ha olyan **nyelven kívüli tényezőket** is figyelembe veszünk, mint a recenziók **megjelenési ideje**, akkor az eredeti mű megjelenéséhez képest (1972) a német recenzió (1973) egy évvel, Balogh Lajosé (1975) három évvel, Szépe Györgyé (1976) pedig négy évvel később készült.

Másik nyelven kívüli tényező a **terjedelem**. Schmidt recenziójának terjedelme: 128 sor, Baloghé: 166 sor, Szépée: 187 sor. A terjedelembeli különbségek tartalmi – és így beszédcselekménybeli tényezőkkel korrelálnak, amire a későbbiekben még visszatérünk.

Az elemzés során a következőképpen jártunk el: az egyes szövegeket először a **beszédaktusok szempontjából** vizsgáltuk meg. A beszédaktusoknál Ulrich Engel (Engel 1988) tipológiáját vettem alapul. A recenzió szövegfajta jellegéből adódóan itt az ún. **közlési beszédaktusok** (Mitteilungsakte) dominálnak: szűkebb értelemben vett közlés, megállapítás, állítás, generalizálás, parafrázis. Elvértve ugyan, de vannak közvetlen, **direkt kérdések** „Mikor tekinthető lezártnak egy szöveg?” (Balogh 235) és közvetett, **indirekt kérdések** is „Hogy vajon az olvasót valóban megbízhatóan és eléggé átfogóan tájékoztatja-e a szövegnyelvészeti kutatások jelenlegi állásáról, az egész más kérdés, amellyel a következő recenzióban röviden foglalkoznunk kell.” (Schmidt 100). Az egyes beszédaktusok nem feltétlenül esnek egybe a mondathatárokkal:

Mint ahogy a grammatikának lényeges kérdése a mondatmeghatározás, ugyanígy a szöveglingvisztika is felteszi a kérdést, *egyelőre még megválaszolatlanul*, hogy mi is valójában a szöveg, mi különbözteti meg például Dante „Isteni színjáték”-át az olyan pszeudo-szövegektől, mint a különféle szótárak, lexikonok, idézetgyűjtemények stb. (Balogh 235)

Az ilyen módon meghatározott beszédaktusok funkciójuk szempontjából egyrészt **informálnak** (mégpedig a könyv **tartalmáról**: célcsoport, a szerző szándéka, a tartalom, fogalmak stb.), valamint a könyv keletkezésének **háttéréről**, amihez többek között a kutatás aktuális helyzete, esetleg előzmények – Balogh pl. egy oldalt szentel ennek –, valamint technikai jellegű adatközlések tartoz(hat)nak, úgy mint formátum, nyomtatás, oldalszám, ár stb.), másrészt **ítélkeznek** (hogyan illeszthető be a könyv a kutatás aktuális szintjébe, mennyire érthető, érdekes, olvasható:

A rövid terjedelem – főleg egy bevezetésben – dicséretes előnye egy könyvnek. (*beszédcselekmény: generalizálás/általánosítás*). Dressler a rövidségre való törekvést azonban helyenként olyan mértékben eltű-

lozza, hogy az egyes szakaszok számozása után már csak címszavak jelennek meg, (...) vagy pedig átfogó elméleteket olyan rövid referáló mondatokra redukál, hogy az olvasót már nem tájékoztatja, hanem csak összezavarja. (Schmidt 101) *(beszédcselekmény: kifogásolást is magában foglaló kritikai értékelés).*

Ezek az információk és ítéletek a recenzió szövegfajta integráns elemei, ugyanakkor a szövegszerveződés szempontjából Zillig szerint (Zillig 1982: 206) **egyszerű szövegaktusoknak** tekinthetők, amelyek mellett megjelenhetnek az ún. **komplex szövegaktusok** (ellentétes ítéletek különböző módon történő összekapcsolása, ezek indoklása, pl. információt, argumentációt korrigáló beszédcselekmények, melyekre gyakran az ítéletek összekapcsolása jellemző).

Mint ahogyan az a korábbiakban elhangzott, a „recenzensnek mint különleges olvasónak” feladata, hogy a műről saját szövegével, a recenzióval, más olvasókat tájékoztasson. A recenzió pragmatikai leírásának tehát szükségyszerűen figyelembe kell vennie a nyelven kívüli tényezőket is. Mi a terjedelmet említettük.

A **terjedelem** természetesen a recenzens individuális tulajdonságaitól is függ(het), a vizsgált szövegekben azonban a magyar recenziók terjedelmesebb volta abból (is) adódik, hogy mind Balogh, mind Szépe bemutatja a szerzőt (ami a Zillig féle recenzió pragmatikai szempontokon alapuló szerkesztésben a háttérinformációhoz tartozna). Balogh a **bemutatást** lakonikus tömörséggel teszi: „Wolfgang Dressler, a bécsi egyetem fiatal nyelvész-professzora” (Balogh 234), míg Szépe 16 sort szentel a szerző bemutatásának (Szépe 361). Ugyancsak a háttérinformációhoz tartozik Balogh négy bekezdésnyi (egy oldal) **történeti áttekintése a szövegnyelvészet kialakulásáról** (Balogh 234–235), amibe magyar vonatkozást is bevon: „Magyar vonatkozásban az előzmények közé sorolhatnánk a Négyesy László által kidolgozott szerkesztést.” (Balogh 234), valamint a recenzió zárásaként egy bekezdésnyi (14 sor) terjedelemben a magyar kutatókra váró szövegnyelvészeti feladatok megfogalmazását (Balogh 237).

A német recenzióban ezek a háttérinformációk teljes mértékben hiányoznak, holott Dressler – bár németül ír – nem német, hanem osztrák. Schmidt a háttérinformációk ismeretét feltehetően adottnak tekinti, ezért nem tér ki rá.

3.2. A beszédcselekmények típusai a recenziókban

Az elemzés következő lépéseként azt vizsgáltuk, milyen átfogóbb beszédcselekményekhez rendelhetők hozzá az egyes beszédaktusok. Ennek során összesen **négy domináns beszédcselekményt** sikerült feltárni, nevezetesen: **informálás, magyarázás, értékelés, ajánlás**. E beszédcselekmények a fentiekben már említett különböző beszédaktusok segítségével realizálódnak.

nak. Ezek egyúttal a szövegek makrostruktúráját, azok globális struktúra-szerveződését is tükrözik.

A pragmatikai szempontú elemzés is igazolni látszik tehát azt a régóta elfogadott tényt, hogy a szöveg – a Gestalt-Theorie értelmében – kétdimenziós jelenség (Gülich & Raible 1977: 53). Ezek a domináns beszédcselekmények a vizsgált szövegekben nem egyenlő arányban szerepelnek és nem is feltétlenül mindegyikük szerepel, Mint majd látni fogjuk, a német recenzióban például az ajánlás teljesen hiányzik.

Balogh Lajos (1975) recenziójában mind a négy beszédcselekmény megvan az alábbi sorrendben. A szöveg a következő négy domináns pragmatikai és egyben tematikus szerkezeti egységre tagolódik, amelyek terjedelmüket tekintve eltérők:

- informálás: 1-3. bekezdés
- magyarázás: 4-11. bekezdés
- értékelés: 12. bekezdés
- ajánlás: 13. bekezdés

Balogh a legnagyobb terjedelmet tehát a diszciplína bemutatásának szenteli. Megjegyzendő, hogy az értékelés inkább negatív, mint pozitív:

Az említett sokrétűség (mármint a szövegnyelvészet tárgyára jellemző B.M.) azonban nem érénye Dressler könyvének, mert túlságosan is elaprózza a problémákat, nincs ideje és lehetősége arra, hogy a szöveglingvisztikával ismerkedni akaró olvasót valóban „bevezesse” e tudományszak rejtelmeibe. (Balogh 237)

Az ajánlás csak indirekt módon tekinthető a Dressler könyv ajánlásának, inkább a magyar szövegnyelvészeti kutatásokkal szembeni elvárásokat fogalmazza meg és inkább a diszciplínát magát ajánlja, semmint explicit módon Dressler könyvét:

Ebben (az eddigi beszélt nyelvi kutatásokban alkalmazott módszereknél B.M.) valóban többet nyújt az eddigieknél a szövegelemzés, a mondatnál nagyobb egységek szemantikai és grammatikai összefüggéseinek módszeres felderítése (Balogh 237).

Szépe György (1976) – Baloghénál terjedelmesebb – recenziójában három domináns beszédcselekmény körvonalazható:

- informálás: 1–6. bekezdés
- (értékeléssel összekapcsolt) magyarázás: 7–15. bekezdés
- ajánlás: 16-17. bekezdés

Megjegyzendő, hogy Szépe egész szövegét áthatja a – többnyire negatív –

értékelés, ami az egyes domináns beszédcselekményeken belül – és azoknak alárendelve – még **metanyelvi** szinten is gyakran kifejezésre jut, pl.

Informálás:

S hadd minősítsük mindjárt a könyvet (kiemelés B.M.). Az egyetemi bevezető kurzus, az annotált és szisztematizált bibliográfia, valamint egy, a szakterület némely aspektusát eredeti kutatásokkal is gyarapító rendkívül művelt nyelvész jegyzeteinek aránylag harmonikusan összeállított halmaza. Inkább extenzív, mint intenzív a dolog természeténél fogva. Tehát inkább arra hagyatkozhat az olvasó, hogy minden lényegeset megtalál benne a megjelölt körön belül, mint arra, hogy minden a megfelelő helyre kerül és megfelelő értékelésben részesül. (Szépe 361)

Szépe szövegének beszédcselekmény-szerkezetére a legjellemzőbb – szemben Balogh szövegével –, hogy valamennyi domináns beszédcselekményben – explicit vagy implicit módon jelen van – az értékelés is. Az ajánlást például a következőképpen vezeti be: „Wolfgang Dressler nagyon használható áttekintést produkált a nyelvészek számára. Ma már nem volna érdemes magyarra fordítani.” (Szépe 365)

Schmidt (1973) recenziójának beszédcselekmény-szerkezete ugyancsak három részből áll. Az ajánlás teljes mértékben hiányzik belőle:

- informálás: 1–3. bekezdés
- magyarázás: 4–11. bekezdés
- értékelés: 12–13. bekezdés

A három elemzett recenzió beszédcselekmény-szerkezetének az összehasonlítását szemlélteti az 1. táblázat:

1. táblázat

A három recenzió beszédcselekmény-szerkezete

Balogh	Szépe	Schmidt
Informálás	Informálás	Informálás
Magyarázás	Értékelés/magyarázás	Magyarázás
Értékelés	–	Értékelés
Ajánlás	Ajánlás	–

3.3. Interkulturális egybevetés

Az alábbiakban áttekintjük, hogy az alapvető beszédcselekmények tekintetében melyek a legszembevetőbb különbségek a Schmidt által készített német recenzió és a két magyar recenzió között.

(a) Informálás

Az informálás mint beszédcselekmény a német recenzióban tartalmát tekintve főként a **recenzált könyvre** vonatkozó információkat jelenti, magáról a diszciplináról, főként pedig annak kialakulásáról, szinte alig nyújt információt. Ezt elintézi egyetlen – az első – mondattal:

A „mondathatárokat túllépő kapcsolatok, sőt egész szövegek nyelvészeti vizsgálata” a transzfrasztikus nyelvészet, vagy szövegnyelvészet néven a nyelvtudományi részdiszciplínák között néhány éve már szilárd helyet biztosított magának. (Schmidt 100)

Schmidt tehát abból a (pragmatikai) előfeltevésből indul ki, hogy a recenzió olvasói nemcsak hogy hallottak már a szövegnyelvészetről, hanem annak addigi előzményeit ismerik is. Ha nem ez lenne a helyzet, akkor már csak a grice-i konverzációs posztulátumok (Grice 1975) miatt is szolgáltatnia kellett volna ezeket a háttérinformációkat.

(b) Magyarázás

A magyarázás mint beszédcselekmény Schmidtnél nemcsak egyszerű szövegaktusokat tartalmaz, mint ítékezés vagy megítélés, hanem komplex szövegaktusokat is, amelyek a nemcsak a recenzens által elképzelhető egyéb megoldásokat tartalmazzák, hanem amelyekben a recenzens mintegy **vitába száll** Dresslerrel, és a szövegnyelvészet akkori helyzetét tekintve más eljárási módot is lehetségesnek tartana:

Magyarázás:

Ez a felépítés és az egyes részterületeknek külön fejezetekben történő tárgyalása az olvasóban szükségszerűen azt a benyomást kelti, mintha általánosan elfogadott szisztematikáról lenne szó. Teljesen figyelmen kívül marad az a lehetőség (...), hogy a szövegnyelvészetet ne additív módon építsük fel, hanem a szövegek alkalmazási szempontjainak alapvető fontosságából kiindulva készítsünk el egy integráns pragmatikai megközelítésű szövegnyelvészetet. (Schmidt 100)

(c) Értékelés

Az értékelés a Schmidt-féle recenzióban tartalmi szempontból negatív:

Dressler *szövegnyelvészete* bevezetés céljára túlságosan is szükséges. Jó lett volna, ha nem vonultatja fel több helyen olvasmányainak gazdag tárházát, hanem kevesebb is megelégedett volna, és azt érthetőbben és részletesebben fejtette volna ki. (Schmidt 102)

És végül, a schmidt-i recenzióra jellemző az **ironikus** felhang, ami a két magyar recenzióból hiányzik. További érdekes összehasonlítási alapot nyújt-

hat az **intertextualitás** jelenségének vizsgálata, amire azonban jelen elemzésemben nem térek ki.

4. Összefoglalás

A 2. táblázatban azt kívánjuk összefoglalni, hogy az egyes beszédcselekvések – az informálás, a magyarázás, az értékelés és az ajánlás – milyen szerepet játszanak a szöveg globális struktúrájának szerveződésében.

2. táblázat
A globális struktúraszerveződés alapját képező beszédcselekmények

Szerző	Informálás					Magyarázás	Értékelés	Ajánlás
	Könyv tartalma	Keletkezési háttere	Kutatásban való helye	Előzmények	(hazai) jövő feladatai			
Balogh	+	-	-	+	+	+	(-)	(+) implicit
Szépe	+	+	+	-	-	+	+ nem elkülöníthető	(+) implicit
Schmidt	+	-	-	-	(-) utalás	+	+	-

A globális struktúra szerveződésének alapját képező beszédcselekmények közül a legszembetűnőbb eltérés az **informálás** esetében mutatkozik meg. Ennek oka egyrészt lehet a szövegalkotók szubjektív véleménye. Másrészt viszont a magyar és német recenziók közötti markáns eltérés (Schmidt csak a könyv tartalmára korlátozza az informálást) lehet a szövegbefogadó célcsoport ismereteivel kapcsolatos előfeltevéseknek a tükröződése is. A szövegek szintaktikai, lexikai vizsgálatára itt szintén nem térhetek ki, ez nem is volt a célom. Azonban ezen a területen is jelentős különbségek mutatkoznak a két kultúra nyelvhasználatában.

Hadd zárjam referátumomat három idézettel, amelyek a tudományos nyelvhasználat német-angol vonatkozásában készült elemzésekből származnak. Clyne egyik cikkében (Clyne 1987) kérdőíves felmérésének eredményeit a következőkben foglalja össze:

Német könyvek angol nyelvű recenzesei hajlamosak arra, hogy az általuk recenzált diskurzus-szerkezeteket ne pozitívan ítélik meg. (...) Ennek magyarázata: a németek által írt szövegek bonyolultak, vagy túl tömörek és ezért formálisabbak is, vagy kevésbé térnek ki a lényegi kérdésre, mint az angolok által lényegesen lazábban szerkesztett

szövegek. A németek az angolul írt tudományos szövegekkel szemben fő kifogásként azt hozzák fel, hogy (az angol szövegek B. M.) „laikusak”, felületesek és „keveset” mondanak, valamint, hogy szűk látószögűek. (Clyne 1987: 63)

A második, egy német álláspontot képviselő megállapítás: „...a tudományos összefüggések laikusok számára is érthető (...) leírása általában nem segíti a tudományos karriert és szakmai körökben sem növeli a tekintélyt...” (Spillner 1982: 33–50). És végezetül idézni szeretném Gisella Harras interkulturális szempontból sokat mondó megállapítását: „Angolszász kontextusban böknek veszik azt a megjegyzést, hogy egy tudományos szöveg könnyen követhető. Német szakmai kollégák körében ugyanezt viszont szándékos sértésként fogadják. (Harras, szóbeli közlés)

A magyar társadalomtudományi nyelvhasználat véleményem és tapasztalatom szerint a két nyelv jellemzői között helyezkedik el.

Források

- Balogh L. 1975. *Magyar Nyelv*, LXXI, 2. sz. 234–237.
 Dressler, W. 1972. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Niemeyer.
 Schmidt, S. J. 1973. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 1. 100–102.
 Szépe Gy. 1976. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, 11. 361–365.

Irodalom

- Bungarten, T. (ed.) 1994. *Sprache und Information in Wirtschaft und Gesellschaft*. Tostedt: Attikon.
 Clyne, M. 1993. The sociocultural dimension. The dilemma of the German-speaking scholar. In: Schröder, H. (Hrsg.)
 Clyne, M. 1987. Cultural differences in the organization of academic texts. *Journal of Pragmatics* 5. 61–66.
 Engel, U. 1988. *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos.
 Glaser, E. 1999. Többletérték az egyetemi nyelvoktatásban. *Modern Nyelvoktatás* V/1: 3–8.
 Grice, P. 1975. Logic and conversation. In: P. Cole & J. Morgan (eds.) *Syntax and Semantics III. Speech Acts*. New York. 41–58.
 Güllich, E. & Raible, W. 1977. *Linguistische Textmodelle. Grundlagen und Möglichkeiten*. (= UTB 130). München: Fink.
 Oksaar, E. 1991. Problematik im interkulturellen Verstehen. In: Müller, B.-D. (Hrsg.) *Interkulturelle Wirtschaftskommunikation. Studium Deutsch als Fremdsprache – Sprachdidaktik*. 9. München. 13–26.
 Schröder, H. (Hrsg.) 1993. Fachtextpragmatik. *Forum für Fachsprachenforschung*. 19. Tübingen: Narr.

- Spillner, B. 1982. Formen und Funktionen wissenschaftlichen Sprechens und Schreiben. *Loccumer Protokolle* 6. Loccum: Evangelische Akademie, 33–50.
- Wiegand, H. E. 1983. Nachdenken über wissenschaftliche Rezensionen. Anregungen zur linguistischen Erforschung einer wenig erforschten Textsorte. *Deutsche Sprache* 11. 122–137.
- Zillig, W. 1982. Textsorte 'Rezension'. In: Detering, K. & Schmidt-Radefeldt, J. & Sucharowski, W. (Hrsg.) *Sprache erkennen und verstehen. Akten des 16. Linguistischen Kolloquiums Kiel 1981.* (= LA 119) Tübingen: Niemeyer 197–211.

Thematic organisation of written discourse

Magnuczné Godó Ágnes

1. Introduction

The paper will present the results of an ongoing investigation of the relationship between thematic organisation in students' essays and raters' perceptions of writing quality. It was inspired by previous research on the topical organisation of students' written discourse, producing inconclusive results when attempting to isolate a single topical progression feature that accounts for qualitative differences (e.g. syntactic complexity Witte 1983a; thematic or topical progression Witte 1983a, 1983b; Schneider & Connor 1990; Connor & Frammer 1991, the organisation of given and new information to create emphatic, expressive texts, Bardovi-Harlig as cited in Schneider and Connor 1990: 413). A pilot study I conducted to analyse the thematic organisation of high- and low-rated student writings confirmed the conclusion of earlier studies: none of the six thematic features I investigated discriminated between high- and low-rated essays on its own, whereas certain clusters of features were better indicators of quality. Another interesting finding was that "bad" essays were of low quality for a variety of reasons, often sharing some features with the best ones. These results inspired me to continue investigation focusing on various clusters of textual features that might influence perceptions of writing quality.

The present exploratory study was motivated by the assumptions that (1) aspects of thematic organisation such as thematic progression pattern, given-new content, reference and markedness fundamentally determine the quality of writing in college students' written discourse; and (2) certain clusters of these thematic features bear a direct relation to readers' perception of writing quality. To explore these assumptions, four high-rated and four low-rated student essays were analysed in terms of thematic structuring and correlations were established between this particular discourse feature and raters' holistic and analytic evaluation of writing quality. The reason for selecting this particular analytic framework was that thematising is a basic organising principle in information structuring, establishing relations on and above the sentence level. The departure point in the organisation of information, the theme determines the structural as well as functional features of the sentence such as syntactic complexity (simple, complex and multiple themes), connection with previous sentences and the rheme (reference), sentence stress (markedness) and the development of information (thematic progression). By using such a comprehensive framework it was possible to study a variety of features which still belong to the same information-structuring paradigm.

The first section will give an outline of findings of other investigations

using this framework and present the research questions motivated by earlier inconclusive results. The development of the present framework and the implications of other related frameworks will be described in the second section, and the third section will be devoted to the analysis of data and discussion of results. Section four will finally address the limitations and further implications of the study.

2. Insights from topical structure analysis

Topical structure analysis (TSA) has long been considered one of the analytic frameworks that has considerable pedagogical potential for assisting students in developing coherent writing. It grew out of the linguistic theories of Prague School linguists who studied how information is developed in sentences. Mathesius (as cited in Schneider & Connor 1990: 413) made the distinction between **topic** (what the sentence is about) and **enunciation** (what is said about the topic), two influential notions which recur in discourse analysis in the form of **topic and comment**, as well as **theme and rheme**. Possible patterns of semantic relations between what he called themes (topics) and rhemes (comments) were described by Danes (as cited by Hangay 1991), who distinguished five basic types (the terms are my translation from Hungarian):

1.1 **simple linear thematic progression** when the rheme of one sentence becomes the theme of the following sentence;

1.2 **recurring theme development** – the theme of a sentence does not change in consecutive sentences but always new rhemes are attached to it;

1.3 the main theme is divided into subordinated themes in the following sentences (**split theme**);

1.4 the rheme is divided into several sub-themes functioning in consecutive sentences (**split rheme**);

1.5 and finally, **thematic progression with a “leap”** – one element is missing from a theme-chain but it is easily recoverable from the context.

On the basis of Danes's patterns, the most well-known framework was developed by Lautamatti. The three basic types of topical progression he identified are sequential (Danes's 1.1, 1.4), parallel (Danes's 1.2 and 1.3) and extended parallel (Danes's 1.5).

This is the framework that was used by Witte (1983a, b) and Schneider and Connor (1990) to investigate if topical progression reveals differences in “good” and “bad” student revisions and writings, respectively. The findings are interestingly inconclusive, sometimes even contradictory, which calls attention to the need to refine the operational categories.

Witte asked his students to revise a text which was not written by them, and compared low- and high-level revisions. He found that high-level revisions contained significantly **fewer** words, **shorter** clauses and **fewer** sen-

tence topics than low-level revisions, however the t-unit/sentence topic ratio was higher. His conclusion was that good quality revisions are more focused, convey the gist of the text more clearly and with increased elaboration. Regarding topical progression, 60% of t-unit topics in high score revisions were parallel and extended parallel clustering at the first levels of topical depth as opposed to 40% of sequential thematic progression. It means that the main topic was introduced at the beginning setting the scene for the whole text. In contrast, in low-level revisions 55% of t-unit topics were sequential, and only 45% parallel or extended parallel, the latter dominating the last levels of topical depth. In Witte's opinion it indicates a lack of focus, as the main topics at the beginning are "buried" in sequential progression.

Schneider and Connor's (1990) findings run counter to Witte's in the sense that their good essays are characterised by a higher proportion of sequential progression. They had initially hypothesised that longer good essays in their preliminary study provided more space for elaboration and thus allowed more sequential progression, too. To counterbalance the length factor, in the second study co-variate t-unit means were adjusted – however, the result remained the same.

The key variable finally identified by Schneider and Connor (1990) as the factor most likely to have caused the mismatch is the definition of sequential progression itself. It does seem to be a ragbag category, as besides clear linear themes and split rhemes, it covers any new topic that appears. Obviously, the above mentioned types of sequential progression do not contribute to text cohesion in the same way, linear progression and split rhemes being more related to the central idea than a completely new topic. Schneider and Connor speculated that the dominance of unrelated sequential topics might characterise low-level essays (as was probably the case in Witte's study), while directly (linear themes and split rhemes) and indirectly (semantic sets) related sequential themes help develop and maintain the central idea.

In view of these challenging findings the following research questions were asked in the present study:

2.1 Is there a difference in the proportion of thematic structures (simple, complex, multiple) on the clause level in high- and low-rated essays (Halliday & Hasan's 1989 categories)?

2.2 Is there a difference in the proportion and position of marked structures on the t-unit, which are supposed to contribute largely to the communicative dynamism of essays?

2.3 Does the distribution of reference types (anaphoric, cataphoric, exophoric and zero anaphora) in themes demonstrate a difference in high- and low-rated essays?

2.4 Do thematic depth index and elaboration rates differ in high- and low-rated essays?

2.5 Do high- and low-rated essays differ in the proportion of parallel, extended parallel and sequential thematic progression and the level of thematic depth at which they dominate?

2.6 Is related sequential progression more characteristic of high-rated essays than unrelated?

2.7 Did a specific combination of all or some of the above mentioned features contribute to readers' judgement of writing quality?

3. The study

3.1 The framework of investigation – thematic organisation

As outlined above, there are several overlapping paradigms (topic-enunciation, topic-comment, theme-rheme) describing the progression of ideas in the discourse. Topical structure analysis having been the focus of discussion so far, it deserves some justification why I have decided to investigate thematic organisation.

As Halliday (1994) claims, “topic” is a more restricted category than ‘theme’. It actually covers one type of theme – the one which is expressed by **the first NP** in the sentence and contains **given** information. I prefer to use the broader notion of “theme” for two major reasons. Firstly, the first NP in the sentence is very often a textual or interpersonal theme (Halliday’s terms) which does not necessarily act as a departure point for the development of the sentential idea. They are usually part of a **multiple theme** (Halliday) accompanying a **topical** (or ideational) **theme**, which is the ‘head’ of the multiple theme. The topical theme is often identical with the grammatical and notional subject of the sentence denoting the major participant(s) of the action – in this case it is an **unmarked theme**. However, it might also refer to some circumstance or minor participant(s) of the sentential action. In this case, the topical theme is not the same as the grammatical subject, and is not necessarily expressed by an NP; but owing to this emphatic, **marked position**, this is the theme that acts as the departure point for sentential meaning. In addition, this fronted theme can often contain **new or presupposed** information to intensify sentence stress – which is again uncharacteristic of topics. As one of the main issues in this paper is markedness contributing to the dynamism of the text, thematic structure promises to be more informative.

The other argument for studying thematic structure follows from the first one. When investigating thematic progression, the central topical and marked themes form the skeleton of the discourse – these are not always the first NPs in the sentence and are not necessarily NPs at all (e.g. the APs *now* and *in St Stephen’s age* frequently act as marked signposts organising contrastive structures in Essay 1). This framework seems more meaningful than topical structure analysis: it goes beyond the strict structural framework of TSA and relies on the notional functions that the writer assigned to sentence elements.

When identifying thematic progression patterns, I relied on Schneider & Connor's (1990:18–19) TSA criteria (see Appendix A). Taking into account the concerns they expressed about the interpretation of sequential progression, I also added the subcategories they suggested to further classify this type and see if they show any relation to high- and low-rated essays. The subcategories include **directly related**, **indirectly related** and **unrelated sequential progressions**. Within unrelated themes I made a further distinction between **repeated and unrepeated types**.

3.2 Method

3.2.1 Data. The essays analysed in this paper were written by a group of 17 teacher trainees at the University of Miskolc, who had not had systematic writing instruction before. The task assigned in the first week of the writing course was to write an argumentative essay of 400–500 words about one of three given titles of their choice. It was a home assignment and there was an agreement that the writings were not to be graded. The essays were then evaluated by the students' own tutor and second-rated by a Hungarian teacher and three native American tutors (4 or 5 essays each) regularly engaged in evaluating students' written performance. The raters were first asked to express their holistic judgement on a 0-3 scale, then assess the essays on the basis of 12 analytic criteria, again each aspect to be evaluated on a 0-3 scale (see evaluation criteria in Appendix B). These criteria were designed to include surface stylistic features that were expected to be influenced by thematic structuring (e.g. "text connectors" were to be related to the proportion of marked themes, 'reference' to reference types and theme recoverability, or 'focus', 'support' and 'development' to various aspects of thematic progression, thematic depth and elaboration rates). The two raters' scores were finally compared and added up for each essay, so one paper could get maximum 6 in the holistic evaluation phase, and 72 on the basis of the analytic marking scale.

For the purposes of the present paper I had intended to select the four lowest-rated and four highest-rated essays, however, owing to discrepancies in raters' judgements, and the small size of this rather homogeneous corpus, it was not feasible to obtain two sets of substantially differing essays. While there were 2 essays in the low-rated group (1,3) and 3 in the high-rated group (5,6,7) reflecting the agreement of both raters (with less than 11% difference of the full score), I decided to include another 3 which had received the highest or lowest score from either rater. In these essays there was a considerable difference in the raters' evaluation (33%, 31%, 28%), however, they gave a new dimension to my investigation: I could study what aspects of students' discourse influenced the raters' varying individual perceptions of writing quality. Table 1/a shows the distribution of scores the eight essays received from the raters (the numbers of the critical cases are

underlined), while Table 1/b presents the averages of the three main analytic categories (language, text, ideas) and their relation to raters' holistic judgement.

Table 1/a
Evaluation of essays (1–8)

Evaluation criteria	1		2		3		4		5		6		7		8	
	R1	R2	R1	R2	R1	R3	R1	R4	R1	R2	R1	R4	R1	R2	R1	R3
Mechanics	1	2	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	1	3
Language gram. accur.	0	1	0	1	0	1	1	3	2	2	1	1	1	2	2	1
Synt. complex.	1	0	0	2	2	1	2	3	3	2	3	2	2	3	3	2
Voc.- accuracy	1	0	1	1	1	1	3	3	2	2	2	2	1	2	2	2
Voc.- range	1	1	1	1	3	2	2	2	1	2	3	2	3	2	3	3
Text Connectors	1	1	0	2	2	0	1	2	2	2	3	2	1	2	3	2
Reference	1	2	0	2	0	1	0	2	1	2	1	2	2	3	3	2
Lexical repet.	0	1	1	2	2	0	2	2	2	2	2	3	2	2	3	2
Paragraphs	0	0	1	2	1	0	0	1	1	3	1	3	3	3	2	2
Ideas Focus	1	1	1	1	1	1	1	1	3	2	3	3	2	2	3	0
Support	0	0	1	2	1	1	0	2	2	3	2	3	3	2	3	1
Development	0	1	0	2	0	1	0	1	2	3	2	3	3	2	3	2
Holistic score	1	2	1	2/3	0	1	1	2	2	2	2	3	2	2	3	2
Total	7	10	7	19	14	10	14	24	23	27	25	26	24	27	31	22

R = rater

Table 1/b
Relation of criterion averages to the holistic score

Criterion averages for essays 1–8	1		2		3		4		5		6		7		8	
	R1	R2	R1	R2	R1	R3	R1	R4	R1	R2	R1	R4	R1	R2	R1	R3
Language (L)	0.75	0.5	0.5	1.25	1.5	1.25	2	2.75	2	2	2.25	1.75	1.75	2.25	2.5	2
Text (T)	0.5	1	0.5	2	1.25	0.25	0.75	1.75	1.5	2.25	1.75	2.5	2	2.5	2.75	2
Ideas (I)	0.3	1	0.5	1.7	0.5	1	0.25	1	1.75	2	1.75	3.	2	2	3	1
Holistic	1	2	1	2/3	0	1	1	2	2	2	2	3	2	2	3	2
Closest to overall	L	T/I	all	T	I	L/I	T	T	L/I	all	all	I	T/I	I	T/I	L/T
Total analytic (max. 72)	17		26		24		38		50		51		51		53	
Total holistic (max. 6)	3		3/4		1		3		4		5		4		5	

3.2.2 Method. The essays were first broken into clauses and t-units, the basic units of analysis, then clausal and t-unit themes were identified. Clausal themes were then classified in Halliday's (1994) terms as textual (referring to textual organisation, e.g. *on the other hand*), interpersonal (expressing the writer's attitude to the message, e.g. *in my opinion*) or topical (indicating major or minor participants or circumstances of the sentential action). In the next phase thematic structures were classified as simple (simple NP or AP) (1), complex (co-ordinated NP or AP) (2) or multiple (containing a textual and /or interpersonal theme as well as a topical theme)(3).

- (1a) *Teachers can do it with or without strictness ...*
- (1b) *In Fónagyság ... there was a camp ...*
- (1c) *Nowadays we have much more opportunities than we had during the 1980s.*
- (2) *Teaching people – mainly children – observing the way they are growing up from little kids to adults is a touching and sometimes surprising experience.*
- (3a) *In my opinion these camps are very useful, ...* (interpersonal+topical)
- (3b) *... but that time I didn't know.* (textual+topical)
- (3c) *... but, unfortunately, it wasn't a well-paid job.* (textual+interpersonal+topical)

Markedness was also established: themes corresponding to the grammatical subject of the clause indicating major participants were identified as unmarked themes (4), any other theme was considered marked (5).

- (4) *One of my ancestors – my great-grandfather – was the private tutor of Imre Madách, the famous Hungarian writer and dramatist.*
- (5) *In the Kossuth Secondary Grammar School an experimental class was introduced.*

Fronting, as a means of emphasis works on the t-unit level as well, thus marked subordinate clauses in front position (i.e. preceding the main clause) (6) were also noted as structures contributing to the communicative dynamism of the text. Other emphatic structures (e.g. predication and thematic equatives)(7), (8) were also identified, and their position and function were also examined.

- (6) *While schools and kindergartens were closed from June to September, I had to look for a children camp.*
- (7) *It is what we couldn't understand.* (Remark: errors have not been corrected)
- (8) *What he did and how he did was that got pattern for many of us.*

In the next phase the information content of themes was investigated, to what extent the theme acts as a departure point of common ground for developing the sentential idea. Givon's Topic Recoverability Scale was adapt-

ed for the purposes of this study (see Appendix C) to map the variety of themes identifiable on the basis of text clues, or with the help of situational or background knowledge. Strongly related to the idea of recoverability, reference relations were also studied and tabulated distinguishing anaphoras (9), zero anaphoras (10), cataphoras (11) and exophoras (12) (Halliday & Hasan, 1989:76) in themes.

- (9) *I'm thinking about my form master at primary school (anyway **she** was a teacher of physics) **who** had a good organising ability ...*
- (10) *He could bring the problems into focus and **0** solved them.*
- (11) *So **the** question is: why I could imagine becoming a teacher.*
- (12) *In the last sentence I whisper to **you** something.*

Finally, the thematic progression patterns of essays was charted, identifying parallel, extended parallel, directly, indirectly related and unrelated sequential patterns as described in the previous section. Thematic depths were noted and theme/t-unit and t-unit/theme ratios were calculated. The unit of analysis here was the t-unit, which is more suitable for tracing dominant themes. Normally, the theme of the main t-unit clause was considered the central theme, except when it was an interpersonal clause (*I think...*) or when the subordinated clause was in fronted position. In these cases the more dominant theme of the subordinated clause was taken into consideration.

There are two other exceptional cases which have been given varied treatment in different studies: when the theme is an existential *there* or a grammatical function word *it*. As the other examined parameters reflect the presence of these themes, in the case of *there* clauses, the interpretative approach was taken. Following Clements and Quirk and Greenbaum (as cited in Mosenthal et al. 1983: 298), I considered these clauses predicateless therefore all themes. As they contained an NP, the contribution of these NPs to thematic progression could be observed. T-units containing a dummy *it* were different as in most cases their complement was an AdjP or a VP, thus they were not applicable in thematic structure analysis. Therefore I continued to count the dummy *it* the theme of the t-unit.

In the final phase, individual essay figures and averages for the low-rated and high-rated essay sets were calculated, and emerging clusters of thematic features were correlated with raters' evaluations.

3.3 Results and discussion

Similarly to previous studies, the findings are rather inconclusive. As the corpus is small and the evaluation was normative, the results cannot always be considered statistically significant. However, the insights gained are valuable and some tendencies have emerged which might offer guidelines for further research.

3.3.1 Thematic structures. While both essay sets are dominated by simple themes, the high-rated essays also contain more **complex themes**, an indicator of semantic complexity, and 12.5% fewer **multiple themes** than the low-rated group. Considering the “critical cases”, we can see that both 2 and 4 are above the negative average in the proportion of multiple themes without any complex theme, whereas 8 is close to the positive extreme regarding the proportion of multiple themes with 5 complex themes. It indicates that this feature heavily guided Rater 1’s judgement who gave much higher scores on the ‘Text’ criterion for essays 5,6 and 7 with high percentages of complex themes, while Raters 2,3,4 did not distinguish between essays along this criterion.

Table 2
Thematic structures

Essays/% of thematic structures ¹	Simple	Complex	Multiple
1	61	2	34
2	52	–	47
3	54	–	42
4	40	–	58
5	49	–	46
6	62	2	31
7	58	5	30
8	66	5	24
Low-rated	51.75	0.5	45.25
High-rated	58.75	3	32.75

¹ The missing percentages are represented by zero anaphoras to be discussed later.

Multiple themes deserve special consideration here as these structures contain more than one theme: a textual and/or an interpersonal theme as well as the topical theme. One explanation for the abundance of multiple themes in low-rated essays can be that students use overt textual connectors extensively to compensate for the lack of other cohesive devices (e.g. lexical repetition, references) or inappropriate thematic progression patterns. Both phenomena will be discussed and related to each other later.

Table 3/a
Markedness-clausal themes

Essays/% of marked and unmarked theme	unmarked	marked
1	86	14
2	84	16
3	86	14
4	85	15
5	87	13
6	86	14
7	89	11
8	77	23
Low-rated	85.25	14.75
High-rated	84.75	15.25

3.3.2 Markedness. As stated earlier, theme types are also distinguished according to their content and position in the clause. In its **unmarked** form, the theme is identical with the grammatical subject of the sentence and denotes the main participant(s) of the verbal action. However, if we want to draw special attention to some other part of the sentence, that element can be fronted and thus it can be placed into an emphatic, **marked** position. If applied with consideration, marked structures greatly contribute to the communicative dynamism of texts. As Table 3/a shows, there is no important difference here between the two groups. On the whole, the “good writers” used marked structures slightly more liberally than ‘bad writers’ did. Essay 8 has an atypically high rate of marked themes; this appealed to Rater 1 but not to Rater 3.

Markedness is interesting to observe above the clausal level as well. There are special sentence constructions to manipulate theme-rheme relations in the sentence: thematic equatives and predications move the central idea into rheme position, while fronting the subordinate clause in a complex sentence can thematise the circumstance(s) of the sentential action the same way as clausal theme fronting.

Here the differences between the two essay groups are more marked. The comparison of marked t-unit structures was made along two lines: **number** and **position** determining function. As for the marked-unit/all t-units ratio, high-rated essays definitely demonstrate a larger percentage and wider variety of marked structures. However, their position is equally important. As Grabe & Kaplan (1996) remark, not only lexical and syntactic structures are paradigmatic in the sense that every item more or less pre-determines the preceding and following. The same principle is also at work in

Table 3/b
Markedness-t-unit

Essays 1-8	No. of marked clauses on the t-unit level			Proportion (%) of marked t-unit structures	Position and function of marked t-unit themes
	topicalised subord.	predication	thematic equative		
1	4		2		2-paragraph starters (topic sentence, signposting+); 2-one mid-paragraph (contrast +)
2	11			11	3-in diff. mid-paragraphs 2-in same paragraphs one starter (contrast+) 4-in same paragraphs (2-repetition, emphasis +; 1 mid, 1 ending+) 1-starter
3	2			3.8	1-mid paragraph 1-ending (+)
4	2			4	2-mid-paragraph
5	1	1	4.4		1-mid-paragraph 1-mid-paragraph, but relates to central discourse theme
6	4			10.5	all mid-paragraph
7	4	1	2	11	2 starters (+) 3 ending (+) 2-mid-paragraph, one parallel (+)
8	4			10	1 starter (+) 1 mid-paragraph 2 ending (1 the very last sentence+)

discourse structures: in paragraphs it is the topic sentence that governs the whole unit setting its focus. As the topic sentence is most often the first or last sentence, marked t-unit structures can act as particularly good “signposts”. As can be seen in Table 3/b, high-rated essay 7 and also two of the critical cases, essays 2 and 8, present nice examples for the use of marked structures as emphatic paragraph signposts (13), also featuring as stressed contrasts (14) and parallel structures (15). Essay 5 contains fewer marked structures than the other high-rated essays, however the predication is an emphatic reiteration of the central discourse topic, which is very effective.

- (13a) **When I had to choose a secondary grammar school, I had already known that want to be a teacher. I didn't know what I want to teach, but the decision the I would be a teacher was very strong. In the Kossuth Secondary Grammar school an experimental class was introduced. It was the second pedagogical year based on teaching psychology and pedagogy. We had a lot of practice in kindergartens and primary schools. When I accomplished this school, I tried to apply for the teacher Training College in Budapest, but my intention were not crowned with success.**
- (13b) **I'm thinking about another teacher at secondary school who was a silent, shy man, whose figure gave quietness and a kind of positive energy which affected everybody. His "fables" and "parables" educated and formed us. He could bring the problems into focus and solved them. He never looked to be a non-professional person or conceited. And he never asked for appreciation or praise. What he did and how he did was that got pattern for many of us.**
- (14) **You prepare for your lesson with conscience and you know that it's unnecessary because students are not listening attentively and sometime they take the teacher for a fool. If you are kind that's the trouble because they can take unfair advantage of you. If you are strict that's the trouble. So, you don't know what is their attitude to you.**
- (15) **As children begin to become adults, their thoughts also begin to be more mature- we can summarise this natural process. As children get older and older, they begin to understand everything clearly. As for me, during my school years my opinion had been changing a lot about the school, the teachers, the method of the education system.**

Table 4/a
Reference

Types of reference in percentages (%) in essays 1-8	1	2	3	4	5	6	7	8
Indefinite	11	15	3	5	12	10	9	8
General	3	9	10	5	-	29	9	-
Universal	6	-	8	2	-	2	-	-
Anaphora	45	30	24	38	23	14	39	28
'I' exophora	21	28	36	36	43	21	23	39
Exophora	4	11	7	10	9	7	7	13
Cataphora	-	5	3	2	4	9	4	5
Zero anaphora	3	1	4	2	4	5	7	5
Wrong, unclear	6	4	4	-	1	2	5	-

Table 4/b
Reference – totals

Types of reference in percentages (%) in low- and high-rated essays	Low-rated	High-rated
Indefinite	8.5	10
General	7	9.5
Universal	4	0.5
'I' exophora	30	31.5
Anaphora	34	27.5
Exophora	8	8.5
Cataphora	2.5	5.5
Zero anaphora	2.5	5
Wrong, unclear	3.5	2

3.3.3 Reference. Reference is a primal component of textual cohesion that signals the links with preceding and following discourse as well as the outside world. It was hypothesised above, on the basis of previous research, that less good writers tend to “over-signpost” their writing being unsure of other text-internal cohesive devices. This does not seem to be supported by reference figures in Tables 3/a and 3/b. There are no major differences in the overall use of situational (exophora), background (indefinite, general, universal) and text-internal (anaphora, zero anaphora and cataphora) references. What might still yield information about qualitative differences is the distribution of text-internal reference types. Good writers tend to use more zero anaphoras (a sign of syntactic complexity indicating to the existence of coordinations) and cataphoras. A special device for creating and sustaining expectations in the reader, thus increasing the communicative dynamism of the text, cataphoras are preferred by and more accessible to good writers.

This is perhaps the only area where “correctness” can be traced, and this parameter does not fail to discriminate between the two groups: high-rated essays contain fewer wrong uses, although the overall error rate is very low in general.

As for the critical cases, essay 2 contains a fair amount of cataphoras close to the high average; however, the unclear instances of reference and the high proportion of general and situational references make the essay vague, justifying Rater 1's lower score. Essay 4 is close to the high average, with slightly fewer cataphoras, which coincides with the positive judgement of Rater 4, while essay 8 is again in harmony with the high-rated group tendencies, also reflected in the positive judgement of both raters. There is, however, one essay, number 6, which emerges as an unusual case. With its extremely high percentage of indefinite and general references, and a very low proportion of anaphoric reference, this essay could be a perfect example of a vague

Table 5
Theme recoverability

Essay/ theme types in percenta- ges (%)	Adver- bial	Zero anaphora (ana or exo)	Stressed/ indep. pronouns	Right- dislo- cated def.-NP	Neutral ordered def.-NP (ana or exo)	Left- disloc def.-NP	Existen- tial <i>there</i>	Cleft/ focus construc- tions (cata.)	Referen- tial indef. NP
1	10	3	48		18		7	-	14
2	5	1	66		6		1	-	21
3	11	4	56		11		4	1	13
4	13	2	68		5		2	-	10
5	6	4	75		-		3	2	10
6	5	5	46		-		4	-	40
7	6	7	57		10		-	2	17
8	7	5	68		10		2	-	8
Low- rated	9.75	2.5	59.5	-	10	-	3.5	0.25	14.5
High- rated	6	5.25	61.5	-	5	-	2.25	1	18.75

and unfocused essay, whereas both raters awarded consistently high scores for all textual and ideational features. Although it contains a nice amount of cataphoras and zero anaphoras, in this case the shortcomings must have been compensated for by some other feature(s).

3.3.4 Theme recoverability. The idea of theme recoverability is closely related to reference: themes signalled by text-internal reference are easier to recover than those the interpretation of which requires shared situational or general background knowledge **presupposed** by the writer. Givon's scale (as described in Grabe & Kaplan 1996: 53–54) is a useful device to map the recoverability of themes, however, some of his categories only apply in speech and thus these were not revealing in a written context. Also, Givon only intended this scale for NPs, whereas I had several marked APs in marked position so a separate category has been created for adverbs. Another new slot has been made for the existential *there*.

As Table 5 shows, there is no major difference in the representation of the first four "more recoverable" types (zero anaphora, stressed independent pronouns, right-dislocated definite NPs and neutral ordered definite NPs) and the last four "less recoverable" categories (left-dislocated NPs, existential *there*, cleft/focus constructions and referential indefinite NPs). However, there are some emerging tendencies: for instance, high-rated essays appear to be characterised by a higher proportion of indefinite NPs, which indicates the presence of more new themes. The lower proportion of definite NPs suggests that lexical repetition is not a significant cohesive device in high-rated essays, instead they contain more pronoun substitution and ellipsis (zero anaphora!) – a fact that might have influenced rater preferences in this case.

Table 6/a
Thematic progression patterns

Thematic progression patterns in essays 1-8	1	2	3	4	5	6	7	8
EXP	34	28	20	21	29,5	36	27	31
PAR	26	32	35	37	29,5	14	29	23
US	19	23	20	19	18	28	21	18
US/unrep.	9	14	13	14	9	25	13	13
IS	6,5	6	9	7	7	5	8	13
DS	14,5	11	16	16	16	17	15	15
Total par.	60	60	55	58	59	50	56	54
Total seq.	40	40	45	42	41	50	44	46
IS+DS	21	18	25	23	23	22	23	28

Essay 2 corresponds to the positive tendencies (more indefinite NPs, pronoun substitution and ellipsis) except for the low proportion of zero anaphoras, justifying Rater 2's favourable judgement. Essay 4 is closer to high-rated averages in terms of reference, but has a low proportion of indefinite NPs – supporting the idea that a variety of new themes contributed to raters' perception of good writing quality, including Rater 4. Essay 8 diverges from positive averages containing fewer indefinite NPs than any other writing and more pronouns, zero anaphoras and definite NPs. This type of essay represents discourse with fewer but perhaps more elaborated themes, a tendency which highly appealed to Rater 1, but not to Rater 3.

3.3.5 Thematic progression. While clausal themes yielded rich information about the variety of theme types, thematic progression was analysed on the t-unit level with the assumption that a finite main clause and its subordinate clause(s) is a unit more likely to be devoted to a single theme (very often the clausal theme contains an anaphora referring back to the main theme of the t-unit). The framework of the text is composed of these central themes, and their progression determines the development of ideas in the discourse.

Table 6/b
Thematic progression – totals

Thematic progression totals in essays 1–8	Low-rated	High-rated
EXP	25.75	30.88
PAR	32.52	3.88
US	20.25	21.25
US/unrep.	12.5	15
IS	7.12	58.25
DS	14.375	15.75
Total par IS/DS	58.25	54.75
Total seq IS/DS	41.75	45.25
Total IS/DS	21.75	24

The results in Tables 6/a and 6/b show that, if the two parallel progressions and all sequential types are taken as two blocks respectively, **both** high- and low-rated essays are dominated by parallel progression – a good proof of the rather homogeneous nature of the corpus. High-rated essays contain more extended parallel progressions than parallel, whereas the opposite is characteristic of the low-rated group, which indicated that the “recycling” technique is a more advanced form of information structuring. Having established this focused background, however, good writers reach out for more new themes than weaker ones. Although the good essays also contain more related sequences, they bring in more unrelated sequences than the low-rated essays. What is more, the number of unrepeated sequential themes is also higher in good writings. This fact confirms the tendency mentioned in previous sections, that in this case readers preferred essays with more, less elaborated themes.

This feature completely justifies the favourable rating of essay 8, which is in harmony with positive averages, however, in the case of essays 2 and 4 thematic progression proved to be a critical parameter. Essay 2 had more unrelated than related sequences, which might have a relation to the low focus, support and development scores. In essay 4 the only factor diverging from the positive averages is the dominance of parallel sequences over the extended parallel type, so Rater 4’s more favourable judgement was closer to the truth.

As thematic progression rates do not ultimately discriminate between good and bad essays on their own, Witte (1983) also suggests that the thematic depth level of progression types be observed. In his opinion, good essays contain more parallel and extended parallel progressions **at the lower levels** of thematic depth, indicating a focused introduction and maintenance of main themes through parallel theme clusters.

Table 7
T-unit and theme relations

	Total t-unit (No.)	Thematic depth (No.)	Theme/t-unit (%)	Parallel clusters at thematic levels ¹	T-unit/theme (No.)
1	125	47	38	2,4,7,10,29,30	2.66
2	65	26	40	2,8,9,12,17,19	2.5
3	55	27	49	1,3,8	2
4	43	19	44	1,2,7,9	2.3
5	44	22	50	2,3,6,9	2
6	36	20	56	1,3,9,11	1.6
7	62	27	44	2,5,8,19	2.3
8	39	18	46	5,6,13	2.2
Low-rated			42.8		2.4
High-rated			49		2

(¹ A cluster contains min. 55% of all t-unit themes, the numbers in bold print indicate thematic depth levels where the cluster contains 10% or more of all t-unit themes.)

These eight essays do not provide evidence for this assumption: almost all of them introduce new themes at high thematic depth level. If we accept Witte's suggestion, this feature is probably a common shortcoming of all essays in the corpus.

The t-unit and t-unit/theme ratios support the idea that raters preferred thematic variety as opposed to detail – a finding which runs counter to Witte's (1983). Both essays 2 and 4 fall short of this criterion, while essay 8 complies with it.

4. Implications, limitations and ideas for further enquiry

As follows from the above discussion, there are emerging patterns influencing raters' perception of writing quality, however it is also clear that there are discrepancies in rater judgements which are not explained by thematic structure analysis.

Some of the unanswered questions may be due to the limitations of the present study. The small size of the data combined with normative evaluation did not allow for a substantially differing corpus. This small-scale study was intended to be an experimental investigation only, but selecting essays from a larger pool is very likely to result in more objectively differing sets. Assessment could be made more reliable with better-designed analytical criteria with accurate level descriptors. Holistic scoring is bound to be rather subjective, and especially in the case of the low-rated essays holistic values were rather inconsistent with analytic scores. To get more insights, it will be

beneficial to supplement the data with rater interviews and while-reading think-aloud protocols in future investigation.

A more detailed discourse analytic method of investigation can reveal further information about aspects of thematic organisation. For example, the further classification of multiple themes according to textual and interpersonal content will shed more light on the function of multiple themes as discourse connectors. Another area of further improvement could be the theme recoverability scale. The claims about the intratextual function of various theme types in the scale can be made more subtle if the analysis is supplemented by information about reference types within the categories (e.g. both within stressed independent pronouns and neutral ordered definite NPs we can find examples of anaphoric and exophoric reference, which will of course have different textual functions).

5. Conclusion

This exploratory study yielded the following answers to the initial research questions:

2.1 Is there a difference in the proportion of thematic structures (simple, complex, multiple) on the clause level in high- and low-rated essays (Halliday & Hasan's [1989] categories)?

Theme structure proved to be a good indicator of writing quality: "good" essays contained significantly fewer multiple themes than "bad" essays. This is in harmony with the favourable principles of simplicity and clarity.

2.2 Is there a difference in the proportion and position of marked structures on the t-unit, which are supposed to contribute largely to the communicative dynamism of essays?

There is no significant difference between the two groups on the clausal level; good writers are perhaps a little more liberal with the use of multiple themes. However, the t-unit level high-rated essays contain a larger number and a wider variety of marked clauses. The function of marked structures is also important, good writers apply emphatic structures at crucial points of the discourse, e.g. in the very beginning or end of a paragraph.

2.3 Does the distribution of reference types (anaphoric, cataphoric, exophoric and zero anaphora) in themes demonstrate a difference in high- and low-rated essays?

There is no overall difference in the use of background, situational and text-internal reference types. However, high-rated essays contained more cataphoric references and zero anaphoras, both indicators of semantic complexity. Also, there were fewer reference errors in high-rated essays.

2.4 Do thematic depth index and elaboration rates differ in high- and low-rated essays?

High-rated essays clearly contain a wider variety of less elaborated themes.

2.5 Do high- and low-rated essays differ in the proportion of parallel, extended parallel and sequential thematic progression and the level of thematic depth at which they dominate?

Both essay types are dominated by parallel progression types, high-rated essays favouring the extended parallel, low-rated essays parallel progression. High-rated essays contain proportionally more sequential progression, and within that, more related sequences. However, they are also characterised with a higher percentage of unrelated sequences and unrepeated unrelated sequences – a feature that confirms the thematic variety principle. The occurrence of parallel clusters at particular thematic depth level was not a discriminative factor.

2.6 Is related sequential progression more characteristic of high-rated essays than unrelated?

Yes.

2.7 Did a specific combination of all or some of the above mentioned features contribute to readers' judgement of writing quality?

Raters in this particular case seemed to favour essays with more themes with less elaboration intensively signposted on the discourse level. As this is consistent with the finding of my earlier pilot study, it can be concluded that in the case of short argumentative essays a wider variety of less detailed themes is more advantageous. This feature is a compilation of various aspects: t-unit markedness, more new, unrelated sequential themes often represented by indefinite NPs. It is also true that raters' judgements diverged at several points, as proved by the critical cases. Essay 8, for instance, only differs from the positive averages at one point – in theme recoverability. Having less indefinite NPs (and one of the lowest unrelated sequence proportion) and more definite NPs and stressed pronouns, it seems to represent an essay with fewer more detailed new themes – a feature appealing very much to Rater 1 but not to Rater 3. One of the great potentials of this kind of study is to investigate further factors that influence raters' perception of writing quality, to find out how they interpret the evaluation criteria and how they relate them to their own conceptions.

APPENDIX A

Coding guidelines for thematic structure analysis

(Adapted from Schneider & Connor 1990)

T-Units

1. Any independent clause and all its required modifiers.
2. Any non-independent clause punctuated as a sentence.
3. Any imperative.

Parallel progression (par.)

1. Any topical theme that exactly repeats, is a pronominal form, or is a synonym of the immediately preceding topical theme.
2. Any topical theme that is a singular or plural of the immediately preceding topical theme.
3. Any topical theme that is an affirmative or negative of the immediately preceding topical theme.
4. Any topical theme that has the same head noun as the immediately preceding topical theme.

Extended parallel progression (ext. par.)

Any topical theme that is interrupted by at least one sequential theme before it returns to a previous theme.

Sequential progression

1. Directly related (dir. seq.): any topical theme that repeats the whole or part of the previous rheme, is in part-whole relationship with the immediately the preceding topical theme, or is a derivation of the immediately preceding topical theme.

2. Indirectly related (indir. seq.): any topical theme that is semantically related to preceding topical theme or rheme.

3. Unrelated (unrel. seq.): any new topical theme that is not related to previous themes.

Repeated – later returns in another parallel or indirectly related theme.
Unrepeated – never repeated again in themes.

APPENDIX B

Evaluation criteria

Essay quality		Score
Mechanics	Spelling, punctuation	
Language	Grammatical accuracy Syntactic complexity Vocabulary – accuracy Vocabulary – range, density	
Text	Connective phrases Reference Lexical repetition Paragraphing	
Ideas	Focus Support Development	
Total		

Please read the essays first, and say what reader effect it has made on you: is it absolutely poor, just about ok, good or excellent. Think about the fact that these students have just passed the entrance exam, so this is the level that can be expected of them.

Then evaluate each of the following essay qualities on a 0-3 scale.

0= clearly insufficient, unacceptable

1= fair

2= good

3=excellent

Qualities

1. Mechanics (spelling and punctuation)

2. Language

2.1 grammatical accuracy

2.2 syntactic complexity (Is there a variety of sentences? Are there “marked” sentence structures to emphasise important information?)

2.3 vocabulary – accuracy

2.4 vocabulary – range, density (Does the writer operate with a small range of common vocabulary, does she/he use more unusual, expressive vocabulary as well?)

3. Text

- 3.1 Connective phrases (Is the text appropriately (or “too”) signposted?)
- 3.2. Reference (Is pronoun reference clear?)
- 3.3 Lexical repetition (Does the text contain key word/concept repetition to establish unity?)
- 3.4 Paragraphing

4. Ideas

- 4.1 Focus (Does the text have a clear focus properly stated in a thesis sentence and apparent throughout the essay?)
- 4.2 Support (Is the main idea properly supported in the sub-topics? Are the subtopics relevant? Is there a good level of detail? Aren't there too many topics diverging from the main idea?)
- 4.3 Development (Is there a visible development of ideas? Does the writer have a departure point and does she/he get somewhere following a clear train of thoughts?)

APPENDIX C

**Givon's scale of topic recoverability
(as described in Grabe & Kaplan 1996: 53–54)**

Most continuous/accessible topics:

- 1. Zero anaphora (I went to the shop and *0* bought some cheese.)
- 2. Unstressed/ bound pronouns or grammatical agreement [Does not apply to English]
- 3. Stressed/independent pronouns (*He* went to the store by himself.)
- 4. Right-dislocated DEF-NP's (It's on the desk, *the book you want.*)
- 5. Neutral ordered DEF-NP's (*The man* came back again.)
- 6. Left-dislocated DEF-NP's (*The book you found*, we left it on the bus.)
- 7. Y-moved NP's (*The dictionary*, I found yesterday.)
- 8. Cleft/focus constructions (It's *the dictionary* that I found yesterday.)
- 9. Referential indefinite NP's (*A dictionary* was found yesterday.)

Most discontinuous /inaccessible topics:

The scale was interpreted for themes. A category for adverbs and another one for existential *there* was added, 2 and 7 were deleted.

References

- Connor, U. & Farmer, M. 1991. The Teaching of Topical Structure Analysis as a Revision Strategy for ESL Writers. In: B. Kroll (ed.) *Second Language Writing*. (pp. 126-139). Cambridge: Cambridge University Press.
- Grabe, W. & Kaplan, R.B. 1996. *Theory and Practice of Writing*. London and New York: Longman.
- Halliday, M.A.K. 1994. *Introduction to Functional Grammar*. (Second edition). Chapter 3 (pp. 36-67.) London: Arnold.
- Halliday, M.A.K. & Hasan, R. 1989. *Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social Semiotic Perspective*. (Second edition). Chapter 5 (pp. 70-96.) Oxford: Oxford University Press.
- Hangay, Z. 1991. A szöveg szerkezete, címe és kohéziója. In: Jászó A. (ed.) *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor Kiadó.
- Mosenthal, P. & Tamor, L. & Walmsley, S.A. 1983. *Research on Writing. Principles and Methods*. London and New York: Longman.
- Schneider, M. & Connor, U. 1990. Analyzing Topical Structure in ESL Essays. *SSLA*, 12. 411-427.
- Witte, S.P. 1983. Topical Structure and Revision: An Exploratory Study. *College Composition and Communication*, 34, No. 3. pp. 313-341.

Neue Wortpaare?*

Jákó Monika

1. Einleitung

Warum sagt man anstatt eines Wortes zwei? Das Deutsche nimmt gerne zwei Wörter der gleichen Wortart, verbindet sie mit der Konjunktion *und*, und setzt sie dorthin, wo auch ein einziges Wort genügend wäre. Es wird etwa weniger von der *Art*, als von der *Art und Weise* gesprochen, wie jemand etwas tut. Gewisse Dinge ereignen sich nur *manchmal*, doch spricht man davon eher mit dem Wortpaar *dann und wann* oder mit *hin und wieder*. Ist das reiner Wortschwall oder handelt es sich um ein stilistisches Mehr?

Die Erscheinung ist nicht neu. Ob Wortpaare von Linguisten als Zwillingformeln, Sprach-, Paar-, Parallel- oder Doppelformeln, als koordinierende Verbindungen, verschwisterte Wortpaare, Paarbegriffe oder wie auch immer bezeichnet werden¹, kommen sie seit Jahrhunderten immer wieder vor. Ihre Verwendung ist so verbreitet, daß Muttersprachler die Erscheinung nicht einmal bemerken. Sie verstehen, was der andere mit einem Wortpaar jeweils meint, und sie selber bedienen sich, meist unbewußt, des großen Repertoires. Einem, der kein Muttersprachler ist, kann zudem auffallen, daß nicht jedes Paar, auf das er stößt, in Lexika nachzuschlagen ist. Dabei klingen die meisten so, wie jene, die im Wörterbuch stehen. Entstehen also heute noch Wortpaare?

In einer Studie habe ich versucht, das Fortleben einer langen Tradition im Deutschen nachzuweisen. Wenn die heute gebildeten und die herkömmlichen Wortpaare viele Eigenschaften gemeinsam haben, dann kann man von einer lebendigen schöpferischen Tradition sprechen. Literarische und politische Prägungen folgen bekanntlich heute noch dem Schema der alten Wortpaare.² Nach Riesel werden neue Wortpaare auch in der Alltagsrede gebildet, das heißt bei der „Verständigung in der nichtoffiziellen Sphäre des täglichen Umgangs“ in ihren mündlichen und schriftlichen Formen (Riesel 1970: 231, 348). Sie bemerkt, daß diese Neubildungen eine Klangwirkung haben, ebenso wie die alten Wortpaare und weist darauf hin, daß sie bewußt oder unbewußt entstehen (1970: 231, 264). Eines von den wenigen Beispielen, die sie anführt, enthält ein Wortpaar, das sich inzwischen durchgesetzt hat: „*Daran läßt sich weder rütteln noch schütteln.*“ (1970: 264). Der Ausdruck *rütteln und schütteln* gilt heute nicht mehr als Neubildung, sondern als „Prägung“, wie auch die Beispiele bei Földes und Kühnert

* Dieser Artikel beruht auf der Doktorarbeit der Autorin: *Okkasionelle Wortpaare in der deutschen Gegenwartssprache*. 1998. Diss. Eichstätt.

(*Schuld und Sühne, Ost und West*; 1992). Es war jedoch anzunehmen, daß sich die Wortpaartradition nicht erst bei neuen Prägungen als lebendig erweist, sondern bereits bei jenen Wortverbindungen erfaßbar ist, welche sich noch nicht gefestigt haben und sich vielleicht auch nie festigen werden.

Woran erkennt man aber Wortpaare, die nicht als feste Wortverbindungen geläufig sind? Was ist das Besondere an ihnen? Die Forschungsgeschichte zeigt, welche Merkmale bis jetzt beschrieben und welche als wesentlich erachtet worden sind. Wenn die heute entstehenden Verknüpfungen die gleichen Eigenschaften aufweisen, welche die herkömmlichen besitzen, dann sind sie ebenfalls Wortpaare zu nennen.

Zuerst sollte sich also die Hypothese von der Kontinuität der Wortpaartradition in einem weiteren Kreis von sprachlichen Äußerungen bestätigen, und dann war der Frage nachzugehen, ob und welchen Wandel diese Tradition heute erfährt. Technisch gesehen, interessierte uns, ob okkasionelle Wortpaare sich genauso gruppieren lassen wie die konventionellen, oder aber ihre typischen Formen und Funktionen durch neue ergänzt oder abgelöst werden.

2. Die Untersuchung

2.1. Gegenstandsbestimmung und Terminologie

Angesichts des breiten Spektrums der Aspekte, unter denen Wortpaare in der Fachliteratur behandelt worden sind, und wegen der sich daraus ergebenden Vielfalt der Definitionen war es notwendig, den Gegenstand der Untersuchung abzugrenzen und die Terminologie zu erläutern. Was uns primär interessierte, war die Entstehung von Wortpaaren in der deutschen Gegenwartssprache. Das sind Einheiten, die für gewöhnlich durch die Verbindung zweier Wörter der gleichen Wortart entstehen und vielleicht auch nie wieder vorkommen werden. Darum sind sie als gelegentliche Bildungen zu betrachten und als „okkasionelle Wortpaare“ zu bezeichnen.

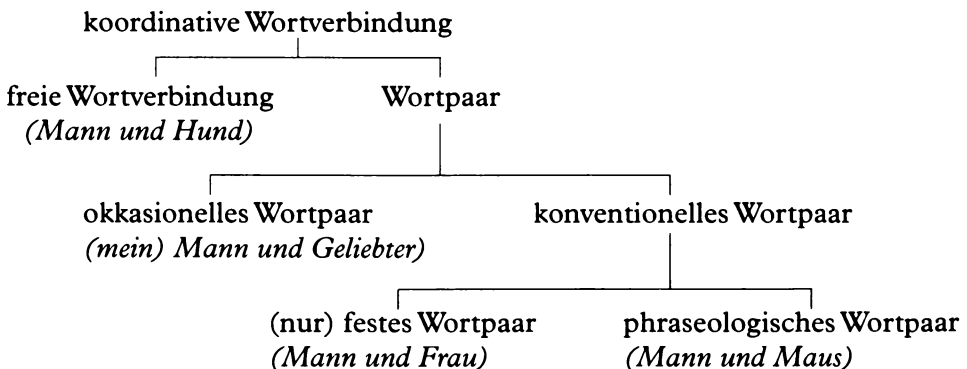
Im Idealfall geht es bei okkasionellen Wortpaaren um zwei Wörter der gleichen Wortart, welche durch die Konjunktion *und* verbunden sind. Die beiden Wörter werden „Elemente“, „Konstituenten“ bzw. „Erst“ – und „Zweitwort“ genannt. Bei der Sammlung des Materials habe ich die Kategorie „Wortpaar“ möglichst weit aufgefaßt und auch jene Fälle berücksichtigt, die nicht von allen Linguisten als Wortpaare anerkannt werden: Verbindungen, in denen

- eines der Elemente ein Ausdruck aus mehreren Wörtern war (*ewig und einen Tag warten*); wobei man von der gleichen Wortart der Elemente natürlich nicht immer sprechen kann, vielmehr von der gleichen Satzgliedfunktion;
- das Erstwort kürzer als ein Wort war, ein Präfix etwa (*ein- und ausgehen*; *hieb- und stichfest*, *eine Haupt- und Staatsaktion*);

- statt der Konjunktion **und** ein Bindestrich oder ein Komma stand (*niet- und nagelfest; tagaus, tagein*);
- die Konjunktion eine andere als **und** war (*sommers wie winters; so oder so etwas tun*);
- eine Doppelkonjunktion die Elemente verband (*weder warm noch kalt sein*);
- eine Präposition die Elemente verband (*Hals über Kopf; etwas grau in grau sehen*);
- zwischen dem Erstwort und dem Zweitwort mehr als die Konjunktion **und** stand, indem beiden Elementen ein Artikel und/oder eine Präposition vorausging (*ein Herz und eine Seele; mit Menschen- und mit Engelszungen reden; vom Scheitel bis zur Sohle*);
- das Zweitwort ein Infinitiv mit **zu** war (*jemandem ist nicht zu raten und zu helfen*).

Die Tatsache, daß die obigen Beispiele nicht okkasionelle, sondern herkömmliche Wortpaare sind, spricht nicht dagegen, daß der Begriff „Wortpaar“ auch bei okkasionellen Wortverbindungen im weitesten Sinne aufgefaßt wird.³

Als „**okkasionelle**“ **Wortpaare** sollen im Folgenden jene nicht-phraseologische, nicht-feste Wortverbindungen bezeichnet werden, die eine koordinative Struktur haben. Sie sind zu unterscheiden auf der einen Seite von freien koordinativen Wortverbindungen, auf der anderen Seite von herkömmlichen Wortpaaren. Das Verhältnis dieser Kategorien läßt sich an folgendem Modell darstellen:

Unter den **koordinativen Wortverbindungen** sind die phraseologischen Wortpaare am meisten gebunden. Ihre innere Einheit zeigt sich sowohl in der Form als auch in der Bedeutung. Die verknüpften Wörter haben eine

relativ feste Reihenfolge und ergeben gemeinsam eine Bedeutung, die nicht summativ ist. Die Gesamtbedeutung solcher Wortpaare läßt sich nicht eindeutig aus den Einzelbedeutungen ihrer Elemente erschließen. Die Form und die Bedeutung von phraseologischen Wortpaaren sind durch Konventionen bestimmt.

Feste Wortpaare haben zwar eine relativ feste Reihenfolge, aber die Gesamtbedeutung ist mit der Summe der Einzelbedeutungen identisch. Da sie mit einer bestimmten Reihenfolge geläufig sind, kann man sie auch „herkömmliche“ oder „konventionelle“ Wortpaare nennen. **Okkasionelle Wortpaare hingegen sind weder nach Form noch nach Bedeutung durch eine Konvention bestimmt.** Sie stellen Gelegenheitsbildungen dar. Sie sind aber auch keine freien Wortverbindungen. Ihre innere Einheit zeigt sich entweder darin, daß die Gesamtbedeutung nicht summativ ist oder darin, daß das Wortpaar eine stilistische Einheit bildet. Beides läßt sich erst aus dem Kontext feststellen (z.B. *Mein Mann und Geliebter ...*, etwa als Anrede). Zu den okkasionellen Wortpaaren habe ich auch Abwandlungen von konventionellen Wortpaaren gezählt. Diese lehnen sich zwar an feste oder an phraseologische Wortpaare an, sind aber gelegentliche Bildungen (z.B. *Genuß von A bis Zott*, als Werbung für den Joghurt der Firma *Zott*).

2.2. Das Korpus

Wo kommen Wortpaare vor? Die konventionellen Wortpaare sind in der Presse, Literatur, öffentlichen Rede, Werbung und im Alltagsgespräch gebräuchlich. Oft begegnet man phraseologischen Wortpaaren, sowie solchen, die nur eine feste Reihenfolge aber keine phraseologische Bedeutung haben. Neubildungen entstehen in den gleichen Bereichen. Die Untersuchung berücksichtigte schriftliche und schriftlich vorbereitete mündliche Texte der öffentlichen Kommunikation, sowie mündliche Äußerungen in der Alltagssprache, die spontan erfolgten, um in ihnen die okkasionellen Wortpaare darzustellen. Die neuesten Entwicklungen im Deutschen lassen sich in Presse und Werbung gut beobachten, denn diese sind Orte des sprachlichen Experimentierens und potentielle Verbreiter von neuen Ausdrücken. Darum findet man in ihnen auch viele Wortpaare. Schriftliche Belege wurden deshalb aus Zeitungen und aus der Werbung entnommen, auf eine Sammlung aus literarischen Werken habe ich verzichtet. Die Beispiele aus der gesprochenen Sprache stammen aus zwei Arten von öffentlichen Reden und aus der Alltagssprache. Die politischen Reden waren solche, die auch im Druck erschienen sind, während bei Predigten der Grad der schriftlichen Planung nicht immer nachzuweisen war. Ebenfalls auf eigene Hörbelege stützen sich die Beispiele aus Alltagsgesprächen.

2.3. Zur Methode

2.3.1. Frageliste

Die Konjunktion **und** kann Wörter der gleichen Wortart in unzähligen Variationen miteinander verknüpfen. Dabei kann es sich bloß um eine Aufzählung oder Nebeneinanderstellung handeln, aber auch um ein okkasionelles Wortpaar. Um zu entscheiden, ob die jeweils verbundenen Wörter eine begriffliche Einheit bilden bzw. ihre Verknüpfung einer besonderen, stilistischen oder textuellen Funktion dient, und damit die Wortverbindung als okkasionelles Wortpaar aufgefaßt werden kann, beobachtete ich verschiedene Faktoren: die Bedeutung der Wortverbindung, das semantische Verhältnis ihrer Elemente, den stilistischen Effekt, den Klang, und gegebenenfalls auch die Beziehung zu konventionellen Wortpaaren sowie die Stelle der Wortverbindung im Text. Folgende Fragen habe ich dabei gestellt:

1. Zur Bedeutung

(1) Über das Bezeichnete:

– Beziehen sich die beiden Wörter auf die gleiche Sache? Bezeichnen sie etwa ein Objekt, das zwei Teile hat; einen Vorgang, der sich in zwei Phasen vollzieht bzw. eine einzige Eigenschaft? Kurz: Geben die zwei Wörter einen Begriff wieder?

(2) Über den Oberbegriff:

Kann man die Bedeutung mit einem Wort oder Ausdruck wenigstens annähernd wiedergeben?

Wird der durch das Wortpaar ausgedrückte Oberbegriff selber, vorher oder nachher im Text angegeben?

(3) Ist die Gesamtbedeutung anders als die Summe der Einzelbedeutungen?

2. Zum semantischen Verhältnis der Elemente

– Haben die verbundenen Wörter ein gemeinsames Bedeutungselement?

– Stehen sie in einer von jenen semantischen Beziehungen zueinander, welche bei konventionellen Wortpaaren zwischen den Elementen üblich sind?

a) Identität (*durch und durch*);

b) Synonymie:

Die Bedeutung der Wörter kann, wie Schemann bemerkt, schon außerhalb der Verbindung ähnlich sein (*Lust und Laune*), oder erst innerhalb dieser, durch Angleichung ähnlich werden (*jemanden um Lohn und Brot bringen*) (Schemann 1993: XCI). Hammer faßt letztere Erscheinung als Präzisierung auf, indem die „Bedeutungsvarianten beider Konjunkte auf ihren gemeinsamen Nenner“ eingeschränkt werden (1993: 41). Den Grund für die Angleichung sehen beide Autoren in

der Verbundenheit zweier Wörter in einem konventionellen Wortpaar bzw. in einer längeren Redewendung.

Nach Schemann geschieht die Angleichung der Bedeutungen durch den „lexematischen und syntaktischen Kontext“, mit dem er nur den Mikrokontext einer Redewendung meint. Bei okkasionellen Wortpaaren, wo das gemeinsame Auftreten zweier Wörter nicht geläufig ist, schien es sinnvoll, den Begriff „Kontext“ auszuweiten und darunter nicht nur die Wortverbindung, sondern den ganzen Satz, den Text, oder die Sprechsituation zu verstehen.

- c) Kompletterung: die beiden Bezeichneten sind komplementär und ergänzen sich zu einem Ganzen (*Rat und Tat*);
- d) Opposition: die Elemente bezeichnen Gegensätzliches (*auf Gedeih und Verderb*);
- e) Kontiguität: Die Bezeichneten grenzen aneinander (*Haus und Hof*).

3. Zum stilistischen Effekt

- Kann man das Einsetzen der Wortverbindung anstelle eines Einzelwortes in dem gegebenen Text als rhetorisches Mittel auffassen?
- Wenn die Einzelbedeutungen in der Gesamtbedeutung nicht aufgeben, wenn also beide Wörter ihre Bedeutung behalten, führt ihre Verknüpfung doch einen besonderen Effekt, wie Verstärkung (Betonung), Gefühlsausdruck oder Wertung herbei?
- Gibt es im Text weitere Verstärkungssignale, z.B. Ausdrücke der Globalisierung (*ganz, alles, nie*)?
- Werden im Text Gefühle des Sprechers oder Emotionen anderer angedeutet? Kann man aus der Sprechsituation auf Emotionalität folgern?

4. Zur klanglichen Bindung

Wird auf die semantische Verbindung der beiden Wörter durch lautliche Ähnlichkeit der verbundenen Wörter hingewiesen wie etwa durch

- Alliteration (Gleichheit des Anlauts: *weder hü noch hott*),
- Endreim (*Saft und Kraft*),
- Assonanz (Gleichklang nur zwischen den Vokalen: *Brot und Lohn*),
- oder durch Morphemwiederholung (*gehüpft wie gesprungen*)?

5. Zum Verweis auf konventionelle Wortpaare

- Ist eine Beziehung zu einem phraseologischen oder festen Wortpaar in der deutschen Sprache erkennbar, wie etwa Ersetzung einzelner Wörter, Erweiterung, Reduzierung, Wechsel zwischen Affirmation und Negation oder metasprachlicher Kommentar (z.B. ..., *wie man das so sagt*)?⁴
- Verweist die Wortverbindung auf ein konventionelles Wortpaar in einer anderen Sprache?

6. Zur Textstelle

- Steht die Wortverbindung in sich als Name, oder als „Aufschrift“ im Sinne von „label“ bei Malkiel (1959: 155)?
- Bildet sie einen Titel oder einen Teil dessen?
- Steht sie an einer anderen exponierten Stelle wie Anfang oder Ende eines Abschnittes oder eines Textes?
- Nimmt sie, zum Beispiel als Gegensatz, eine argumentativ wichtige Stelle ein?

Das sind Fragen, deren Beantwortung zeigen sollte, ob eine Wortverbindung Eigenschaften aufweist, die bei konventionellen Wortpaaren vielfach beobachtet worden sind. Doch geht es nicht um Kriterien, die eine Wortverbindung eindeutig als okkasionelles Wortpaar bezeichnen lässt. Neben der Berücksichtigung dieser Aspekte mußte es in jedem Einzelfall der inner- und außersprachliche Kontext entscheiden, ob es sich um ein Wortpaar handelte oder nicht.

2.3.2. Kontrolle

Zur Bestätigung wurden die als okkasionelle Wortpaare empfundenen Wortverbindungen einer weiteren phonetischen und semantischen Analyse unterzogen. Zuvor stand die Frage der Einheit der verbundenen Wörter im Mittelpunkt des Interesses. Es galt zu entscheiden, ob sie einen einzigen Begriff darstellten oder eine besondere stilistische oder textuelle Funktion erfüllten. Eine solche Einheit kennzeichnet nämlich auch die konventionellen Wortpaare.

Wenn eine neu entstandene Wortverbindung noch weitere Gemeinsamkeiten mit konventionellen Wortpaaren aufwies, bestätigte es die Annahme, daß sie auch als Wortpaar aufzufassen ist. Als prüfbares und überzeugendes Merkmal der Zusammengehörigkeit boten sich die Stellungsregeln an, die für konventionelle Wortpaare phonetisch und semantisch bestimmend sind, welches der beiden Elemente die Stelle des Erstwortes einnehmen soll. Es sei hier auf die Bemerkung Malkiels hingewiesen, nach welcher eine Untersuchung von (festen) Wortpaaren die Frage nach der Reihenfolge nicht umgehen kann.⁵ Wenn jene Reihenfolgeregeln, die verschiedene Linguisten bei konventionellen Wortpaaren festgestellt haben, auch für die heute gebildeten Wortverbindungen gelten, dann kann man diese mit Recht Wortpaare nennen.

Hinsichtlich der Phonetik wurde die Gültigkeit von einigen Reihenfolgeregeln nach Ross überprüft. Dazu wurden folgende Eigenschaften beobachtet:

- die Silbenzahl der verbundenen Wörter,
- Vokallänge,
- Konsonanzzahl bzw. Konsonantenqualität im Anlaut, sowie
- die Vokalqualität.

Phonetisch ist die Reihenfolge in einer Wortverbindung bestimmt, wenn wenigstens eine von den Regeln gilt, welche die Anordnung „kurz vor lang“ bewirken. Dazu muß das Erstwort wenigstens eine von den Eigenschaften aufweisen, welche Ross bei festen Wortpaaren beschreibt. Dort ist das Erstwort „durch geringere Silbenzahl, geringere Vokallänge, geringere Konsonanzahl (...) im Anlaut, vorderere und höhere Vokale“ (als im Zweitwort) gekennzeichnet (Ross 1980:46). Bei der Beobachtung von okkasionellen Wortpaaren wurde also angenommen, daß diese Verhältnisse auch bei ihnen herrschen und eines der verbundenen Wörter „erster‘ klingen lassen“ (47). Für konventionelle Wortpaare gilt ferner die Regel, daß das Erstwort mit einem schwächer obstruenten Konsonanten anfängt als das Zweitwort.⁶

Bei den **semantischen Reihenfolgeregeln** stützte sich die Untersuchung auf mehrere Autoren. Von Cooper und Ross (1975) wurden jene Regeln beobachtet, welche Ross in *Ikonismus in der Phraseologie* zusammenfassend anführt. Zuerst steht nach ihm, was „hier“ (*hier und dort*) oder „jetzt“ ist (Engl. *now and then*), Lebewesen stehen vor Nichtbelebten (Engl. *man-machine-interaction*), Menschen vor Nichtmenschlichem (*Herr und Hund*), Erwachsene vor Nichterwachsenen (engl. *cow and calf*), männliche Lebewesen vor weiblichen (Engl. *husband and wife*) (1980: 48).

Außerdem wurden einige von jenen semantischen Regeln in *World Order* berücksichtigt, die Ross 1980 eigens erwähnt: zuerst steht, was als positiv (Engl. *win or lose*), aktiv (Engl. *employer und employee*), stärker (“power source”, z.B. Engl. *sun and moon*), oder als das Allgemeine aufgefaßt wird (engl. *general and particular*) (Cooper und Ross 1975: 65f)

Es war natürlich nicht zu erwarten, daß alle phonetischen und semantischen Reihenfolgeregeln gleichzeitig gelten. Zum ersten schließen sich einige gegenseitig aus. Wenn z.B. das eine Wort mit weniger Konsonanten anfängt, dann steht dieses zuerst (*hegen und pflegen*). Wenn aber beide Wörter nur einen einzigen Anfangskonsonanten haben, dann gilt eine andere Regel, nach welcher das Erstwort mit dem schwächer obstruenten Konsonanten beginnen soll (*Hinz und Kunz*). Zweitens können, wie etwa Malkiel bei konventionellen Wortpaaren bemerkt, bestimmte Stellungsregeln oft gegenläufig wirken. Dies geschieht demnach auch bei okkasionellen Wortpaaren nicht anders. Darum konnte eine Wortverbindung, in welcher die Reihenfolge einer bestimmten Regel widersprach, dennoch als Wortpaar betrachtet werden. Es sollte nur erkennbar sein, welche andere Regeln sich ihr gegenüber durchgesetzt hat. Eine Hierarchie der Regeln aufzustellen war nicht der Zweck der Untersuchung. Es war aber zu erwarten, daß **die Annahme von Ross, nach welcher die Semantik im allgemeinen der Phonetik übergeordnet ist, auch für okkasionelle Wortpaare gilt.**

3. Typologie

3.1. Das Problem der Systematisierung

Viele Forscher haben es auf sich genommen, eine Typologie von Wortpaaren zu erstellen. Nach verschiedensten Aspekten haben sie diese gruppiert: z.B. nach der Art der klanglichen Bindung der Konstituenten, nach ihrer Wortart, nach der Satzgliedfunktion der Wendung, nach dem semantischen Verhältnis der Konstituenten, nach der Art der Gesamtbedeutung (wie etwa Globalisierung, oder Intensivierung), nach der Festigkeit oder Umkehrbarkeit der Reihenfolge oder nach dem Grad der Idiomatizität. Pilz verlangt die Erarbeitung einer Gesamttypologie, welche möglichst viele Aspekte einschließen und alle Wortpaare abdecken soll.⁷

Bei meiner Untersuchung wurde seine Forderung nicht als Ziel gesteckt. Vielmehr ging es darum, Eigenschaften von heute entstehenden Wortverbindungen zu beobachten und festzustellen, inwiefern man von der Fortführung der alten Wortpaartradition sprechen kann. Abweichungen von dieser Tradition waren dabei besonders wichtig, denn sie zeigen, welche neue Richtungen die Tradition einschlägt. Deshalb schien es sinnvoll, bei der Systematisierung jene Eigenschaften zu berücksichtigen, die bei den neu entstandenen Wortpaaren auffallen – sei es, weil sie häufig vorkommen, oder weil sie eine Abweichung von den konventionellen Wortpaaren darstellen. Das Verfahren war damit der Methode von Schemann ähnlich, der in der wissenschaftlichen Einführung zu seiner Idiomatik Wortpaare nach den verschiedensten Eigenschaften gruppiert, jeweils nach denen, welche am meisten auffallen (1993: LXXVI–XCIV).

Bei der Erstellung der Typologie habe ich folgende Bereiche berücksichtigt: Phonologie, Morphologie, Syntax, Lexik und Semantik. In phonologischer Hinsicht sind Neubildungen aufgefallen, in denen die Konstituenten sich nur in einem einzigen Laut unterscheiden (*kernig und kornig* – von Broten) sowie solche, bei denen sie durch Alliteration oder durch Endreim ähnlich klingen (*Schikanen oder Schlimmeres; indoktrinierten und kontrollierten*). Manchmal ließ sich eine klangliche Ähnlichkeit beobachten, die nicht innerhalb des Wortpaares bestand, sondern zwischen einer der Konstituenten und einem Wort außerhalb des Paares (*Kompostmobil mit Spaß und Spiel*).

Da **klangliche Ähnlichkeiten** scheinbar auf verschiedenen Wegen entstanden, gruppierte ich sie auch nach der Ursache. Diese nannte ich „syntaktisch“, wenn die Konstituenten des Wortpaares in dem betreffenden Satz klanglich zwar gebunden waren, aber nur deshalb, weil die dort erforderlichen Flexionsformen der beiden Wörter ähnlich waren. Alliteration kann etwa bei Verben durch gleiche Präfixe im Perfekt entstehen (*hat gezetert und gebrüllt*). Endreim wird gebildet, wenn Substantive oder Adjektive bei der Deklination die gleichen Suffixe erhalten (eine Serie von *Haltungen und Zuständen; trotz der ersten und wichtigen Aufgabe, ...*). Würden solche Wörter in einem anderen Satz ein Wortpaar bilden, dann könnte die klang-

liche Bindung der Konstituenten entfallen. „Morphologisch“ nannte ich die Ursache der klanglichen Ähnlichkeit dann, wenn die Form der Konstituenten nicht durch Flexion bestimmt war, wenn sie also auch außerhalb des Satzes einander ähnlich geklungen hätten.

Bei der **Morphologie habe ich Besonderheiten in zweierlei Hinsicht notiert: in der Wortart und der grammatischen Form sowie in der inneren Struktur der Wortpaare**. Als Besonderheit der grammatischen Form faßte ich die Steigerung von Adjektiven auf (eines [von den Kindern] war *frecher und geschmierter* als das andere; vgl. die Wendung *mehr oder weniger*) sowie die Passivform von Verben (*ist eingerichtet und ausgestaltet worden*; vgl. *geschmiegelt und gebügelt*), denn diese kommen bei konventionellen Wortpaaren selten vor. Ebenfalls als eigentümlich habe ich die Erscheinung der flexiblen Wortart erachtet, da man auch konventionelle Paare äußerst selten in ihrer Wortart variieren kann (wie etwa *eine klipp und klare Stellungnahme*; Fleischer 1982: 153). Die Flexibilität der Wortart zeigte sich entweder innerhalb des gleichen Textes („*flagrante und schwerwiegende Menschenrechtsverletzungen*“ bzw. „*wer Menschenrechte ... flagrante und schwerwiegend verletzt*“), oder zwischen verschiedenen Texten. Ein Prediger verwies z.B. auf „*unsere Sorgen und Mühen um das Irdische*“, ein Politiker aber sprach von dem Frieden, „*um den wir uns sorgen und bemühen*“.

Was die innere Struktur der Wortpaare betrifft, habe ich ebenfalls solche Formen aufgezeichnet, die bei konventionellen Bildungen zwar vorkommen, aber eher selten sind. Hier ergaben sich folgende Gesichtspunkte: Der Aufbau der einzelnen Konstituenten, der Konjunktionsgebrauch, die Zwischenschiebung eines grammatischen Elementes sowie die Verbindung von mehr als zwei Konstituenten, d.h. den konventionellen Drillings- und Vierlingsformeln ähnliche Bildungen.

Als seltener Aufbau der Konstituenten galt es, wenn Komposita mit dem gleichen Zweitglied ein Wortpaar bildeten (*Halte- und Anhaltspunkte*; vgl. *sang- und klanglos*) oder wenn eine Konstituente aus mehreren Wörtern bestand (*nutzen und fruchtbar machen*; vgl. die Wendung *abwarten und Tee trinken*). Eine Besonderheit im Konjunktionsgebrauch habe ich vermerkt, wenn im Wortpaar statt *und* eine andere Konjunktion, meistens *oder* stand (*Schikanen oder Schlimmeres*, vgl. *Biegen oder Brechen*). Wenn zwischen die Konstituenten nicht nur eine Konjunktion, sondern auch ein Artikel oder die Partikel *zu* geschoben war, habe ich „Zwischengeschobenes“ notiert (*zu finden und zu fördern*; *mit der Akribie und der Distanz* von Wissenschaftlern).

Die Einsetzung von Wortpaaren in Sätzen wies kaum Besonderheiten auf. Nur der attributive Gebrauch von adjektivischen Wortpaaren war auffallend. Presse und politische Reden enthalten viele Beispiele dafür (*mit allen hellen und mächtigen Köpfen*).

Anders als die Syntax bot **die Lexik** eine Vielfalt von Eigentümlichkeiten: von dem Gebrauch von Entlehnungen über die häufige Verwendung

bestimmter Wörter bis zur Anlehnung an konventionelle Wortpaare. Beim Lehnwortgebrauch zeichneten sich zwei Gruppen ab: englische Entlehnungen bzw. andere, die ich zusammenfassend als „ältere“ Lehnwörter bezeichnet habe. Englische Lehnwörter kennzeichnen die Werbesprache, andere Entlehnungen sind in Presse und politischer Rede üblich. Sie können als Erstwort (*Traditionen und Bräuche*), als Zweitwort (*Bekennnis und Programm*), oder bei beiden Konstituenten (*Identität und Integrität*) stehen.

In Alltagsgesprächen entstehen Serienbildungen, indem mit bestimmten Wörtern immer wieder neue Wortpaare gebildet werden. In dem untersuchten Material handelt es sich zumeist um das Verb *machen*, seltener um das Verb *tun*, sowie um das Adjektiv *groß*. Kennzeichnend für diese Bildungen ist, daß die wiederkehrende Konstituente nur über eine vage Bedeutung verfügt und vielmehr der Verstärkung dient. Solche Konstituenten haben eine Art Modellbedeutung, so daß durch ihr Hinzutreten die Bedeutung der anderen Konstituente immer die gleiche Schattierung erhält (bei den Studentenstreiks wurde einst *gegrölt und gemacht; anstatt daß man* [bei tragischen Ereignissen] *schreit und tut* – übertriebene Tätigkeiten; *Es ist* [drinnen im Gasthof] *alles groß und vornehm*. – ‘allzu vornehm’).

Außer den serienbildenden Wörtern gibt es ferner solche, die ebenfalls in okkasionellen Wortpaaren wiederkehren, aber anders funktionieren. Das sind aus jeweils einem bestimmten Begriffskreis stammende Wörter, die durch verschiedene Kombinationen untereinander Wortpaare bilden. In dem untersuchten Material zeichneten sich solche Kreise in Predigten und in der Werbung ab. Prediger kombinieren gerne Wörter aus dem Begriffskreis ‘Mut’, Aufschriften in der Kosmetikwerbung ergeben den Begriffskreis ‘schonend’ (oder die beiden Kreise ‘mild’ und ‘weich’), während Prospekte von Gasthöfen Wortpaare aus dem Kreis ‘Gemütlichkeit’ verwenden. Die Konstituenten in diesem Typ von Wortpaaren behalten ihre Bedeutung bei. Ein weiterer Unterschied zu Serienbildungen besteht darin, daß an Begriffskreise gebundene Wortpaare bei der Wortwahl nur stark begrenzte Variationen zulassen, während Serienbildungen fast beliebig füllbare Modelle bieten.

Eine weitere Eigentümlichkeit in der Lexik stellt die Anlehnung an konventionelle Wortpaare dar. Dies war vor allem in der Werbung, aber auch in politischen Reden sowie im Alltagsgespräch zu beobachten. Grund und Art der Anlehnung unterschied sich je nach Textsorte. In der Werbung etwa werden meistens phraseologische Wortpaare auf vielfache Weise bewußt abgewandelt, während im Alltagsgespräch die Abwandlung von Wortpaaren wahrscheinlich unbewußt geschieht.

Das Entstehen einer neuen Form von Wortpaaren hängt mit Anlehnung an konventionelle Paare zusammen. Bei diesem Untertyp werden phraseologische Wortpaare erweitert, so daß ein Kompositum entsteht: *Bausch-und-Bogen-Antworten; das Rat & Tat-Paket* (kombinierte Reiseversicherung).

Unter dem Aspekt „Lexik“ ging es bei der Systematisierung der Wortpaare vor allem um die Herkunft ihrer Konstituenten. Doch konnte man bei

den „häufig verwendeten Wörtern“, welche Serien bilden bzw. aus einzelnen Begriffskreisen stammen, die Frage der Bedeutung nicht umgehen. Bei der „Semantik“ galt das Interesse aber ausschließlich der Bedeutung. Dabei habe ich zwei Fragen behandelt: das semantische Verhältnis der Konstituenten und ihre Bildhaftigkeit.

Das semantische Verhältnis der Konstituenten war überwiegend Synonymie, und zwar in zwei Formen. Die Konstituenten hatten entweder schon vor ihrer Verknüpfung sehr nahe Bedeutungen (*Euphorie und Freude; abgetrennt und geteilt*) oder sie wurden durch die Verbindung zu einem Wortpaar bzw. durch den weiteren Kontext des Wortpaares bedeutungsähnlich (*Gastfreundschaft und Wärme* [von einem Gasthof] bzw. *streng und ernst* [von einer Frisur]). Es lag also entweder Tautologie oder Angleichung der Bedeutungen im Kontext vor. Diese beiden Typen kamen in allen untersuchten Textsorten sehr häufig vor. Außer Synonymie boten politische Reden Beispiele für Kontrast (*Es geht nicht allein um Rüstung und Abrüstung*), für das Verhältnis Ursache-Folge (*Armut und Marginalisierung*) sowie für die Aufteilung eines Oberbegriffes in zwei Teile. Wortpaare von dem letzteren semantischen Typ werden auch in der Werbung oft geschaffen (*bekannte und beliebte* [d.h. populäre] *Melodien*).

Bei der Untersuchung der Bildhaftigkeit konnte man drei Typen unterscheiden. Beim ersten war jeweils eine Konstituente der Wortpaare bildhaft ([die Liebe] *lernen und buchstabieren*). Bei dem zweiten bestand das Wortpaar aus zwei Bildern (*Ausgangspunkt und Geburtsstunde*). Bei dem dritten Typ entstand ein Bild aus zwei Teilen (*Mauer und Stacheldraht*).

Die einzelnen Typen der erstellten Mischtypologie sind nicht gleichermaßen belegt, wobei die Häufigkeit je nach Textsorte Unterschiede aufweist. Während z.B. Wortpaare mit englischen Lehnwörtern Werbetexte kennzeichnen, entstehen Serienbildungen fast ausschließlich im Alltagsgespräch. In den untersuchten Predigten kamen Abwandlungen von konventionellen Wortpaaren kaum vor, obwohl konventionelle Wortpaare oft gebraucht wurden.

3.2. Typologische Übersicht

Die oben dargestellte Mischtypologie, die sich nach auffallenden Eigenschaften richtet, kann man auf folgende Weise skizzieren:

Typologie der okkasionellen Wortpaare in der deutschen Gegenwartssprache:

I. PHONOLOGIE

1. Das Klangbild

1.1. Ähnlicher Klang

1.1.1. Alliteration

schmal und schlank

1.1.2. Endreim

sich entfaltet und gestaltet

1.2. Ein-Laut-Unterschied

kernig und kornig

- 1.3. Klangliche Bindung mit einem Wort außerhalb des Wortpaares
Bauch und Speck auf Dauer weg
2. Ursache der klanglichen Ähnlichkeit
 - 2.1. Morphologisch *das Erlernen und Erfahren (der Gemeinschaft)*
 - 2.2. Syntaktisch *hat gezetert und gebrüllt*

II. MORPHOLOGISCHE Besonderheiten

1. Wortart und grammatische Form
 - 1.1. Adjektivsteigerung *(eines war) frecher und geschmierter (als das andere [Kind])*
 - 1.2. Verb im Passiv *ingerichtet und ausgestaltet worden*
 - 1.3. Flexible Wortart *flagrante und schwerwiegende ... (Adjektiv)/
flagrant und schwerwiegend (Adverb)*
2. Die innere Struktur
 - 2.1. Aufbau der Konstituenten
 - 2.2.2. Komposita mit gleichem Zweitglied *Halte- und Anhaltspunkte*
 - 2.1.2. Mehrgliedrige Konstituente *nutzen und fruchtbar machen*
 - 2.2. Dreier- und Vierergruppen *Pläne, Erwartungen und Vorstellungen*
 - 2.3. Andere Konjunktion als *und* *Schikanen oder Schlimmeres*
 - 2.4. Zwischengeschobenes *zu finden und zu fördern*

III. SYNTAKTISCHE ROLLE: Adjektive als Attribut

sichtbaren und zählbaren Erfolg haben

IV. LEXIK

1. Lehnwörter
 - 1.1. Ältere Entlehnungen *Traditionen und Bräuche*
 - 1.2. Englische Entlehnungen *FIT & FUN*
2. Häufig verwendete Wörter
 - 2.1. Serienbildungen *hat gelärmt und gemacht*
 - 2.2. Begriffskreise *Zuversicht und Vertrauen, Vertrauen und Mut*
3. Ursprung im konventionellen Wortpaar *mit Maß und Stil*

V. SEMANTIK

1. Das semantische Verhältnis der Konstituenten
 - 1.1. Synonymie
 - 1.1.1. Tautologie *Euphorie und Freude*
 - 1.1.2. Synonymie durch Kontext *Gastfreundschaft und Wärme*

1.2.	Aufteilung eines Oberbegriffes	<i>bekannte und beliebte Melodien</i>
1.3.	Ursache und Folge	<i>Armut und Marginalisierung</i>
1.4.	Kontrast	<i>Rüstung und Abrüstung</i>
2.	Bildhaftigkeit	
2.1.	Eine Konstituente bildhaft	<i>(die Liebe) lernen und buchstabieren</i>
2.2.	Zwei Bilder	<i>Brückenkopf- und Drehscheibenfunktion</i>
2.3.	Bild aus zwei Teilen	<i>zwischen Nordpol und Sahara</i>

4. Die Funktion von Wortpaaren

Fleischer (1993) schreibt den Phraseologismen zwei grundlegende Funktionen zu: Ausdruck und Benennung. In der Forschungsliteratur zu Wortpaaren werden expressive und nominative Funktionen erwähnt (Grimm 1815, Dilcher 1961, Burger 1973, Pilz 1978, Malkiel 1959). Hammers (1993) Anliegen ist die Darstellung der Einheit von Form und Funktion. Sie untersucht feste Wortpaare sowie Abwandlungen von solchen, und bezeichnet ihre Funktionen zusammenfassend als Verstärkung. Ferner spricht sie von der Veranschaulichung abstrakter Begriffe durch Wortpaare mit konkreter Denotation sowie von der Möglichkeit, komplexe Inhalte durch ein Wortpaar auf eine kurze Formel zu bringen. Über diese Funktionen hinaus erläutert Hammer die verschiedenen textuellen Funktionen, welche feste Wortpaare bzw. deren Abwandlungen erfüllen können. Sie zeigt, wie Wortpaare Textzusammenhang schaffen oder den Verlauf des Textes anzeigen. Sie können als Angabe des Themas dienen, die Entwicklung des Themas anzeigen, das Textende markieren oder die Argumentation zusammenfassen.

Die obigen Autoren haben vor allem konventionelle, d.h. phraseologische und nicht phraseologische, aber feste Wortpaare berücksichtigt. Bei der Untersuchung zu okkasionellen Wortpaaren konnten nominative, expressive und textuelle Funktionen, also alle drei Funktionsarten nachgewiesen werden, welche die Fachliteratur kennt.

Wie aus der Forschung zu konventionellen Wortpaaren zu schließen war, erfüllen diese in verschiedenen Verwendungsbereichen zum Teil unterschiedliche Funktionen. Die Untersuchung hat gezeigt, daß dies auch bei okkasionellen Wortpaaren gilt. Die Benennungsfunktion ist in der Werbung stark ausgeprägt, indem Wortpaare das Angebot nennen oder beschreiben. Der spielerischen Tendenz der Werbung entsprechend werden oft auch Abwandlungen von konventionellen Wortpaaren eingesetzt. Dabei dienen Wortpaare immer auch der Verstärkung und der Hervorhebung. Bei der Gestaltung eines Werbetextes sowie für die Argumentation können Wortpaare ebenfalls wichtig sein.

Als Mittel zur Veranschaulichung und zur Beschreibung schaffen Teilnehmer von Alltagsgesprächen besonders gerne Wortpaare. Bei dieser Text-

sorte spielen Wortpaare häufig eine verstärkende Rolle und unterstützen dadurch entweder ein Argument oder tragen zum Ausdruck von Gefühlen bei.

Bei der Argumentation bilden Redner in der Politik viele Wortpaare. Genauso wichtig sind in der politischen Rede die verschiedenen textuellen Funktionen, die den Sprechtext gliedern helfen. In Predigten spielen Wortpaare ebenfalls zumeist eine textuelle oder argumentative Rolle.

5. Zusammenfassung

Die Bestandesaufnahme hat gezeigt, daß **die Wortpaartradition in der deutschen Gegenwartssprache weiterhin ausgeprägt ist**. Wortpaare entstehen heute noch in vielen Bereichen der schriftlichen und der mündlichen Kommunikation. Die zahlreichen Beispiele, an denen die Untersuchung durchgeführt wurde, stammen aus der Presse, aus politischen Reden, Predigten, aus der Werbung und aus Alltagsgesprächen. Die Tatsache, daß es sich dabei um die gleichen Textsorten handelt, in denen man für gewöhnlich konventionelle Wortpaare findet, zeugt davon, daß mit dem Fortleben der Tradition die Verwendungsbereiche sich nicht verschoben haben.

Die Eigenschaften der heute gebildeten Wortpaare entsprechen größtenteils der Wortpaartradition. Dennoch zeichnen sich neue Tendenzen ab. Bestimmte Eigenschaften, die bei herkömmlichen Wortpaaren selten vorkommen, sind bei den neuen häufig und umgekehrt. Was die klangliche Bindung der Wörter betrifft, ist Assonanz selten geworden. Hingegen gibt es Paare, in denen die Konstituenten sich nur in einem Laut unterscheiden.

Morphologische Unterschiede sind die häufigere Verwendung von Verben in der Passivform oder die Bildung von mehrgliedrigen Konstituenten. Es werden auch längere Einzelwörter, zum Teil Komposita miteinander verbunden. Solche morphologischen Erscheinungen sowie die Besonderheit in der Syntax, daß Wortpaare oft in attributiver Funktion gebraucht werden, könnten ihre Erklärung darin haben, daß die untersuchten Wortpaare Gelegenheitsbildungen sind. Sie haben sich nicht gefestigt, deshalb kann ihre Form und ihre Stellung im Satz freier variiert werden als bei konventionellen Wortpaaren.

In lexikalischer Hinsicht fällt in einzelnen Bereichen die Vorliebe für Lehnwörter auf sowie die Entstehung von Wortpaarserien und der Bezug zu Begriffskreisen. **Das semantische Verhältnis der verknüpften Wörter scheint überwiegend Synonymie zu sein.** Dabei ist jedoch nicht auszuschließen, daß die Beobachterperspektive täuscht. Wortverbindungen aus sinnverwandten Elementen identifiziert man nämlich leicht, während man bei Antonymie oder bei kausaler Beziehung der Wörter nicht gleich entscheiden kann, ob man einen einheitlichen Ausdruck vor sich hat.

Bei der Entscheidung, ob eine okkasionelle Wortverbindung als Wortpaar aufzufassen ist, bietet der Kontext eine Hilfe. Oft weisen grammatische Elemente in der unmittelbaren Textumgebung auf die Zusammengehörigkeit der verbundenen Wörter hin (z.B. ein Artikel, ein Attribut oder eine Präposition, wenn diese sich auf beide Wörter beziehen), in anderen Fällen muß man den weiteren Kontext einbeziehen.

Während der Beobachtung der Textumgebung ist aufgefallen, daß es bestimmte Umgebungen gibt, in denen Wortpaare oft erscheinen. Das sind rhetorische Fragen, Sätze, die Negation oder eine Gegenüberstellung ausdrücken, ferner Aufzählungen, letztere auch als Reihung von Wortpaaren. Nicht selten stehen Wörter in der unmittelbaren Textumgebung, die der Verstärkung dienen (wie etwa *immer, ganz*) oder im Alltagsgespräch Gefühle andeuten (z.B. *oh*).

Zum Schluß sei auf Jacob Grimm hingewiesen, der an Paarformeln die poetische Qualität der alten deutschen Rechtssprache gezeigt hat. Die „poesie (...) kann nicht auf einem fusze stehen, sondern bedarf (...) eines anderen“ (1815:159). Die Tradition der Wortpaarbildung aber zeugt grundsätzlich von einer schöpferischen Qualität in der Sprache. Es werden im Deutschen immer neue Wortpaare gebildet und dabei sogar neue Wörter geschaffen. Wenn jemand etwas sehr Schönes als *geprangt und gepunkt* bezeichnet oder Gefühle nach der deutschen Wiedervereinigung mit *Ostalgie und Westalgie* beschreibt, dann kann man sagen, daß die schöpferische Sprache manchmal nicht bloß „eines anderen“ (Wortes) bedarf, sondern eines neuen.

Anmerkungen

1. Vgl. Pilz 1978: 743f. Anm.

2. Vgl. etwa Földes./Kühnert 1992: 25.

3. Die Beispiele stammen von Schemann (1993: LXXVI–XCIV) und von Fleischer (1982:112–114).

4. Bei Redewendungen allgemein hat Borbély (1988) diese und weitere „Spielverfahren“ dargestellt.

5. „Inevitably any study in irreversible binomials culminates in an attempt to answer the primordial question: Can any specific reason be adduced for the precedence of A over B?“ Malkiel (1959: 142).

6. Vgl. die bei Ross angegebene Obstruenzskala von schwächer obstruenten bis zu stärker obstruenten Anfangskonsonanten: Gleitlaute – Liquide – Nasale – Frikative – Verschlußlaute (1980: 41–42).

7. „In einem Gesamtgliederungsmodell, das allerdings vierdimensional sein müßte (mindestens), könnte man die dominierenden Wortarten, die syntaktische Funktion, die stilistischen Merkmale und das semantische Verhältnis der verbundenen Elemente berücksichtigen, wobei allerdings einige Felder unbesetzt blieben, auch wenn man all die Beispiele heranzöge, die in den literaturwissenschaftlichen Arbeiten (...) zusammengetragen wurden und nicht alle den Anspruch erheben können, Phraseolexeme zu sein.“; (Pilz 1978: 749).

Literatur

- Borbély, M. 1988. *Phraseologische Spiele in der deutschen Pressesprache*. Diss., Budapest.
- Burger, H.: Paarformeln. In: ders., unter Mitarbeit von H. Jaksche 1973. *Idiomatik des Deutschen* (Germanistische Arbeitshefte 16, hrsg. von O. Werner und F. Hundsnurscher) Tübingen: Niemeyer 42–48.
- Cooper, W. E. & Ross, J. R. 1975. World Order. In: Grossman, R. E. et al. (Hrsg.): *Papers from the Parasession on Functionalism*, Chicago: Chicago Linguistic Society. 63–111
- Dilcher, G. 1961. *Paarformeln in der Rechtssprache des frühen Mittelalters*. Inaugural-Dissertation. Rechtswissenschaftliche Fakultät Frankfurt am Main.
- Fleischer, W. 1982. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Fleischer, W. & Michel, G. & Starke, G. 1993. *Stilistik der deutschen Gegenwartssprache*. Frankfurt a. M./Berlin/Bern/New York/Wien: Lang.
- Földes, Cs. & Kühnert, H. 1992. *Hand- und Übungsbuch zur deutschen Phraseologie*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Grimm, J. 1815. Von der Poesie im Recht. In: *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft* Bd. 2, Heft 1: 25–99.
- Hammer, F. Zur Struktur und Funktion fester Wortpaare. In: *Das Wort. Germanistisches Jahrbuch 1993*. hrsg. von P. Köhler-Haering. Bonn: DAAD. 37–45.
- Malkiel, Y. 1959. Studies in Irreversible Binomials In: *Lingua* 8. 113–160.
- Pilz, K. D. 1978. Phraseologische Wortpaare (Zwillinge). In: ders.: *Phraseologie. Versuch einer interdisziplinären Abgrenzung, Begriffsbestimmung und Systematisierung unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Gegenwartssprache* (Göppinger Arbeiten zur Germanistik 239, hrsg. von U. Müller, F. Hundsnurscher und C. Sommer). 743–762.
- Riesel, E. 1970. *Der Stil der deutschen Alltagsrede*. Leipzig: Reclam.
- Ross, J. R. 1980. Ikonismus in der Phraseologie. Der Ton macht die Bedeutung. In: *Zeitschrift für Semiotik* 41–55.
- Schemann, H. 1993. *Deutsche Idiomatik. Die deutschen Redewendungen im Kontext*. 1. Aufl. Stuttgart: Klett.

A nyelv és a jog általános összefüggéseinek néhány aspektusa

Dobos Csilla

Bevezetés

A nyelv és a jog között rendkívül szoros az összefüggés, szorosabb, mint azt általában tudatosítjuk. Ugyanis „... a nyelvet a jogi gondolkodás, sőt a jog létfeltételeként foghatjuk fel. A nyelv a jog élettere, közege, abban és általa létezik” (Karcsey 1981: 326). A jogi tartalom kizárólagosan a jogi fogalom konkrét nyelvi alakjában válik közölhetővé és ezáltal hatályosulóvá. Következésképpen a jogi fogalom, a jogi norma egyrészt a jog területéhez, másrészt pedig a nyelv területéhez kapcsolódik. Maga a jog méltányolja eme szoros kötődését a nyelvhez, amikor is írásbafoglalási és kihirdetési kötelezettségtől teszi függővé a jogszabályok érvényességét.

Az utóbbi időben megnőtt a nyelv és a jog kapcsolatával foglalkozó tanulmányok száma, mégis azt kell megállapítanunk, hogy sem a nyelvtudomány, sem a jogtudomány nem fontosságának és rangjának megfelelően kezeli ezt a problémakört. A témát érintő eddigi kutatások azonban már számos olyan törvényszerűséget és összefüggést tártak fel, amelyek a jogi nyelvvel foglalkozó nyelvészeti vizsgálatok alapjául szolgálhatnak. Ezen kutatások eredményeinek fényében lehetőség nyílik a nyelv és a jog kapcsolatában mutatkozó általános érvényű összefüggések és törvényszerűségek kimutatására.

1. A nyelv és a jog ontológiai és logikai kapcsolata

A jogi norma csakis nyelvi formában juthat kifejezésre. Erre az axiómára vezethető vissza a nyelv és a jog közötti kapcsolat számos ismérve.

1.1. A jog és a nyelv kapcsolatát a tartalom és a forma viszonyában lehet megragadni. Ebben a viszonyban a jogi gondolat maga a tartalom, amely a jognak mint társadalmi tudatformának a része. Ezen viszony másik eleme a tartalom objektivációját jelentő formai oldal. A jognak olyan formára van szüksége, amely a tartalmat adekvátan, a normativitás követelményeivel összhangban képes kifejezésre juttatni. Ez a forma – miként az emberi gondolatok jelentős részénél, úgy a jogi gondolatnál is – a nyelv.

A nyelvi forma egyaránt alkalmas a jogi gondolat általános és egyedi tartalmának hordozására. A **jogalkotó** szándékát, az elérni kívánt jogi célt minden, a jövőben bekövetkező és a szabályozott életviszony körébe vonható esetre nézve a nyelv segítségével fogalmazza meg. Ám ugyancsak a nyelv segítségével értelmezi, alkalmazza az adott ügyre a jogszabályt a **jogalkalmazó**, mint ahogy a nyelv segítségével tudatja a meghozott döntést, vagyis az egyedi határozatot.

Mindkét esetben azonos a jogi gondolat és azonos formában, ti. nyelvi

formában jut kifejezésre. Ugyanakkor eltérő a jogi tartalom. A jogalkotó a jogi gondolatot **általánosságában** ragadja meg és fejezi ki. Az általánosságában kifejezett jogi gondolat tartalma a szabály, a norma. A jogi gondolat a jogalkalmazás során **egyedivé** válik, a jogi tartalom a konkrét eset lesz, pontosabban egy történéis jogilag releváns része. A jogi gondolat ezen két tartalmi megnyilvánulása között a nyelv teremt kapcsolatot. A norma csak nyelvi formájában létezik, és az egyedi történéis jogi tartalmát eme normával való azonossága adja, amit a nyelv közvetít. A tisztán nyelvi formában létező normának az érvényesülését a norma egyedi ügyre történő alkalmazása jelenti, vagyis egy konkrét jogi döntés meghozatala. A jogi döntés is csak nyelvi formában létezik.

1.2. Tartalom és forma együttesen adják a jogi gondolat egészét. Amint a fent mondottakból kitűnik, a jogi gondolat más és más tartalmat hordozhat: általános, elvont szabályokat vagy egyedi, konkrét döntést. A jog a **gondolat eltérő tartalmát eltérő nyelvi formába** önti, vagyis eltérő nyelvi eszközöket vesz igénybe egyazon gondolat eltérő tartalmának kifejezésére. Ebben a vonatkozásban a jog és a nyelv kapcsolata a cél és az eszköz viszonyával jellemezhető.

A jogalkotó egy életviszony szabályozásánál mindig általánosít, elvonatkoztat az egyedi történéisek esetlegességétől. Ezért a norma nyelvi kifejezése is elvont lesz. A jogalkotó által szabályozott életviszonyok azonban mindig konkrétak. Csakis X okoz kárt Y-nak, vagy N okoz kárt Z-nek. Két egyforma eset a valóságban nem létezik. Az egyes esetek jogi elbírálásakor a nyelv segítségével rekonstruálják a történéiseket. Ekkor a nyelv a konkrétat juttatja kifejezésre; jogi szempontból releváns elemeket emel ki a történéisek taglalásakor az ügyirat. A jogalkalmazó tehát két megfogalmazást vet egybe, a **norma általánosságát a történéis egyediségével**.

A jogi norma nyelvi kifejezése és az egyedi történéis nyelvi kifejezése természetesen eltérő. De kizárólag nyelvi az eltérés. A jogi gondolat általános és egyedi tartalmának azonossága nem sérülhet. A konkrét esetnek azonosnak kell lennie a normában megfogalmazott általánossal. Nem nyelvi tévedést követ el a jogalkalmazó, ha egy konkrét ügyet jogilag helytelenül ítél meg. De helytelenül választotta meg a nyelvi eszközöket, ha a normával lényegében azonos esetet jogilag másként minősíti. **A jogalkotás (a normaalkotás) és a jogalkalmazás (egyedi döntések meghozatala) tehát nem tisztán jogi kérdés, hanem nyelvi is.** A nyelvet a jog eszközként használja a jogi gondolat kifejezésére. De nem lesz tiszta az a jogi gondolat, amely helytelen nyelvi eszközöket vesz igénybe, illetve a nyelvi eszközöket helytelenül használja.

1.3. A jogi gondolat kifejeződésének legadekvátabb eszköze a nyelv, ám mint láttuk, egyazon jogi gondolat eltérő nyelvi eszközökkel is kifejezhető. A jog annak érdekében, hogy a **lehető legpontosabban** juttassa kifejezésre a jogi gondolatot, sajátos nyelvi formát, **jogi szaknyelvet** használ. Ennek eszközeit veszi igénybe, hogy a jogilag releváns tartalmat kifejezze. A jogi

nyelv csakis azáltal nyer önálló létet, hogy egyaránt része a jognak és a nyelvnek. Mindez talán a szókincs területén a legszembetűnőbb.

Egy gyermek világrajöttét a szülést levezető orvos az orvosi szaknyelv eszközeivel fogja elmondani, amelyben a gyermek bizonyára magzat lesz vagy foetus. A jogi szaknyelvben viszont a gyermek jogalanyként, állampolgárként, esetleg örökösként fog szerepelni a születéskor fennálló jogi körülményektől függően, illetve a kiemelendő jogi szempontokat figyelembe véve.

1.4. Az egységes jogi szaknyelv megalkotásának kritériumai között egyaránt szerepelnek jogi és nyelvi aspektusok. Mivel a jogi szaknyelv a joghoz és a nyelvhez egyaránt kötődik, kialakulása, fejlődése és mindenkori állapota sem választható el e kettő együttes hatásától. Az egységes jogi szaknyelv létezése három feltételhez kötődik, amelyekből kettő jogi, egy pedig nyelvi feltétel: egységes jog, egységes jogalkalmazás, azonos nyelv használata (B. Kovács 1995: 7).

2. A nyelv és a jog mint társadalmi jelenségek közötti kapcsolat

A nyelv és a jog viszonyát az összefonódás és a kölcsönös függőség jellemzi. Amikor a nyelv és a jog kapcsolatát vizsgáljuk, tulajdonképpen egy sokkal átfogóbb és általánosabb témakört érintünk, nevezetesen a **nyelv és a társadalom** fejlődése közötti viszonyt. A nyelv éppúgy társadalmi és kulturális jelenség, ahogyan a jog, ám egészen más minőség szerint. A nyelv ontológiai kapcsolatban áll a joggal, mivel ez utóbbi nem létezne nyelv nélkül. Ám a nyelv nem tudja magát függetleníteni a többi társadalmi jelenségtől, mint-hogy maga is a társadalmi jelenségek bonyolult rendszerének a része.

2.1. A nyelv mint **viszonylagos önállósággal** bíró társadalmi jelenség saját törvényekkel, szabályokkal és struktúrával rendelkezik. A társadalom elsődleges kommunikációs rendszereként öntörvényű fejlődésre tett szert, ám kommunikációs szerepéből adódóan mindenkor az adott társadalom igényeit kell szolgálnia. A nyelvnek képesnek kell lennie a társadalomban végbemenő változások kifejezésére.

Ugyanakkor minden társadalmi jelenség valamilyen módon igényt formál a nyelvi kifejeződésre, aminek érdekében birtokba veszi, alakítja a nyelvet. Mivel a jog a maga céljainak elérése érdekében eszközként használja a nyelvet, **a nyelv és a jog közötti függőségi viszony nem egyenlő arányú, nem azonos minőségű.** A jogot létében határozza meg a nyelv, így a jog csak annak közlésére alkalmas, amit számára a nyelv lehetővé tesz. Amit a nyelv nem képes kifejezni, az jogilag valójában nem létezik.

Ugyanakkor önmagában a nyelv fejlődése nem jelenti a jog fejlődését, minthogy ezen a téren a tartalom és a forma viszonyának dialektikájában a tartalom a meghatározó. Vagyis a jogi tartalom változatlansága mellett annak pusztán a kifejeződése lesz más. A nyelv fejlődése lehetőség a jog számára.

A nyelv változásának a jogra gyakorolt hatását leginkább az **írott nyelv**

megjelenésében érhetjük tetten. Az írásbeliség szinte forradalmi változást jelentett az egész jogéletben. A joganyag írásos rögzítése, a kodifikáció nemcsak a jogbiztonságot növelte, hanem a jogalkotás egyre igényesebb, árnyaltabb formáinak nyitott teret; megjelentek a különböző elnevezésű és szintű jogszabályok, vagyis formailag differenciálódott a jog normarendszere.

2.2. A jog mint társadalmi jelenség szintén nyomon követi a társadalomban végbemenő változásokat. Ennek kifejezésére pedig a nyelvet használja fel. A jogfejlődés ezért általában nyelvi fejlődést is jelent, vagyis a jogalkotás ősidők óta nyelvalkotás is (Karcsay 1981: 326).

Sajátos és szemléletes példát szolgáltat eme összefüggésre a francia forradalom. A francia forradalom törvényhozása nemcsak a jogrendszert alakította át, hanem a jogi nyelvben is mélyreható változásokat eredményezett. Ám a nyelvi változás nem korlátozódott csupán a jogalkotás nyelvére. A francia nyelv fejlődésével foglalkozó nyelvészek kimutatták, hogy a francia nyelv nagyobb arányú és gyorsabb változáson ment át a forradalom idején, mint annak előtte és utána. Albert Soboul, a neves történész leszögezi, hogy „... a nyelv is mély átalakuláson ment át. A szavak új érzelmi tartalommal teltek meg: voltak kedves szavak, mint „nemzet”, „haza”, „törvény”, „alkotmány” és gyűlöletes szavak, mint „zsarnokság”, „arisztokrácia” stb. A szavak jelentését mintegy valamilyen belső erő formálta újjá.” (Soboul 1974: 563).

Mindez azt mutatja, hogy a jog változása és fejlődése elválaszthatatlan a nyelv fejlettségi szintjétől. A jog csak azt képes szabályozni, amit nyelvi könnyűsben ki tud fejezni. Így amennyiben változnak a jogi szabályozás alá vont életviszonyok, úgy változik a jog nyelve, a jogi szabályozás nyelvi eszköztára is.

3. A nyelv és a jog normativitása, a nyelv- és a jogközösség összefüggései

A nyelv és a jog meghatározott szabályok és törvényszerűségek alapján felépülő normatív rendszer. A nyelv és a jog normarendszere egy adott nyelv- és jogközösségen belül mindenki számára kötelező.

3.1. A nyelv normarendszerének a megsértése a kommunikáció gátjává válhat. Különösen igaz ez a jog területén, hiszen a jogszabálynak: „...teljes egészében és minden megnyilvánulásában csak nyelvi létezmódja van.” (Seregy 1989: 30). **Ezért a nyelvi norma megsértése a jogalkotás vagy a jogalkalmazás során szükségszerűen a jogi tartalom sérelmével jár,** hiszen: „... nem lehet szakmai szempontból sem kifogástalan egy jogi szakszöveg, ha nyelvi nem az” (Seregy 1989: 30).

A nyelvi norma megsértése csak a jogi tartalom és nem a jogi norma megsértése, mivel más minőséget hordoz a nyelv és a jog normativitása. **Ezért a viszony megfordításakor is azt kell megállapítanunk, hogy a jogi norma megsértése nem jelenti a nyelvi norma megsértését.**

3.2. A nyelv és a jog normativitása általában egyazon nyelv- és jogközösségen belül érvényes. Mégsem szükségszerű, hogy a nyelvközösség egybees-

sen a jogközösséggel és fordítva.

Általában minden államnak önálló, sajátos arculatú jogrendszere van, amely a benne foglalt szabályok által az adott állam polgárait egy jogközösségbe tömöríti. Ugyanakkor egy jogrendszeren belül különböző nyelvi közösségek létezhetnek, mint például a nemzeti kisebbségek.

A nemzeti nyelven történő jogalkotást megelőző időben – nyelv- és jogközösségtől függetlenül – a jogalkotás nyelve Európa nyugati felén a latin volt. Ezáltal a jogalkotás nyelve elkülönült a nemzeti nyelvet használó jogalkalmazástól. Egyes országokban már a középkorban enyhült a latin nyelvű jogalkotás merevsége; eleinte párhuzamosan, latin és nemzeti nyelven születtek a jogszabályok, majd kizárólagossá vált a nemzeti nyelv használata.

Nagyban elősegítette a magyar jogi szaknyelv kialakulását, hogy 1836-tól a törvényeket magyarul is írásba foglalták és kéthasábosan (latinul és magyarul) tették közzé. 1844-től pedig a magyar a törvényalkotás nyelve (Csizmadia 1978: 218).

Végezetül érdemes felidézni Deák Ferenc gondolatait a jog nyelvéről. Amikor 1841-ben a büntetőtörvénykönyv kodifikációs munkálatai folytak, a fiatal Pulszky Ferenc – többek között Eötvös és Klauzál társaságában – egy bizottságba került Deákkal. Pulszky így emlékezett vissza Deák gondolataira: „Mindjárt első ülésünkben kimagyarázta nekünk Deák, hogy a büntetőtörvénykönyvet nem annyira bírák [sic!], ügyvédek és szaktudósok számára kell készítenünk, mint inkább a nagy közönség számára, úgy, hogy minden vádlott, férfi és nő, még a béres és juhász vagy napszámos is megértse, tehát kerülnünk kell minden technikus terminust, az irány minden mesterkedését, minden félremagyarázható kifejezést, szóval, hogy a törvény csak szabatosága által különbözzék a mindennapi beszédétől ...” (Fayer 1896: 120)

Irodalom

- B. Kovács M. 1995. *A magyar jogi szaknyelv a XVIII–XIX. század fordulóján*. Miskolci magyar nyelvészeti füzetek. 3. sz. Miskolc: MBE Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- Csizmadia, A. & Kovács, K. & Asztalos L. 1978. *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Fayer L. 1896. *Az 1843-iki Büntetőjogi javaslatok Anyaggyűjteménye*. I. kötet. Budapest.
- Karcsay S. 1981. Jog és nyelv. *Jogtudományi Közlöny*. XXXVI. évf. 4. sz. 325–338.
- Seregy L. 1989. Nyelvi normák a szakszövegekben. In: Bíró Á. (szerk.) *Szaknyelvi divatok*. Budapest: Gondolat.
- Soboul, A. 1974. *A francia forradalom története*. Budapest: Corvina.

Az angol nyelvi művelődés kezdetei Magyarországon

Pálffy István

Egy-egy idegen nyelvnek akár egyéni úton, akár közösségben történő tanulását és tanítását mindenkor az adott idegen nyelvet, mint anyanyelvüket beszélők és az azt, mint idegen nyelvet tanulók közti kapcsolatteremtés lehetősége, a kapcsolatok jellege, szükséges volta és intenzitása határozza meg. Hazánkban az angol nyelv tanítása és tanulása iránt jórészt semmiféle igény sem mutatkozott a XVI–XVII század fordulójáig, ami természetesnek tekinthető, hiszen a két nép, a két ország közötti kapcsolatok még az amúgyis gyér diplomáciai érintkezéseken belül is igen szűk területre korlátozódtak. Igen nagy volt a két ország közti földrajzi távolság is, s így az angol reneszánsz művészeti és tudományos értékei sem jutottak el Magyarországra, csakúgy mint a hasonlóan más kultúrszférához kötődő kelet-európai országokba.

Annak a néhány hazánkfiának, aki netán Angliába is elvetődött a XVI. században, sem volt igazán szüksége a nemzeti nyelvre, mert a latin még ekkor is megfelelő kommunikációs eszköz volt, végső soron pedig ott volt segédeszköznek a „nagy Calepinus”, Ambrosio Calepino *Dictionarium decem linguarum...* című tíznyelvű polyglott szó- és kifejezéstára, amelynek 1590-es baseli kiadásába már az angolt és a magyart is felvették. Ennek a kiadásnak kilenc fennmaradt példányát találta meg különböző erdélyi és észak-magyarországi könyvtárakban Szabó Károly a *Régi Magyar Könyvtár* összeállításakor, az 1890-es évek elején végzett kutatásai során (Szabó 1897). Ez az adat közvetett bizonyítéka annak, hogy a XVI. és XVII. század fordulóján ezekben az egyébként többnyelvű régiókban fokozott érdeklődés mutatkozott további idegen nyelvek iránt. Az angol nyelv különleges helyet foglalt el közöttük, mert Európa XVII. századi protestáns hitéleti és teológiai mozgalmában ez idő tájt egyre inkább Anglia került a középpontba, minek következtében a magyar protestánsok figyelme is az angliai események, az ott fellépő eszmék (presbiterianizmus, puritanizmus) és angol egyházi szerzők művei felé fordult; ez utóbbiak közül több is napvilágot látott magyar nyelven az 1620-as, 30-as években (Bodonhelyi 1942).

A sor Kecskeméti C. János ungvári lelkész Perkins-fordításával (*Catholicus Reformatus*) kezdődik 1620-ban, de hangsúlyoznunk kell, hogy a szöveg – amint azt a címlapon olvasható kitétel, „deákból fordítottat” is jelzi – nem az angol nyelvű eredeti, hanem az Európa-szerzte ismert és népszerű latin nyelvű változat alapján készült.

Eredeti angol nyelvű kiadás fordítása volt viszont Medgyesi Pálnak

1632-ben Debrecenben kinyomtatott kis könyve, amely a „Szent Ágoston vallása” és a „Scala Coeli” című írásokat tartalmazza.¹ Az előbbi feltehetően William Cowper lewishami puritánus lelkész egyik építőiratának, a másik a *Practice of Piety*-nek, Lewis Bayly korszakos jelentőségű kegyességi írásának, pontosabban az írás egyik fejezetének fordítása. Az írások – ahogy Medgyesi hangsúlyozza – „angliai nyelvből fordítottak” (Medgyesi 1632: 1). Röviddel ezután, 1636-ban a *Practice of Piety* teljes fordítása is megjelent „*Praxis Pietatis, avagy Kegyesgyakorlás, mellyben befoglaltatik, mint kelljen a hívő keresztyén embernek az Isten s a maga igaz ismereteiben nevelkedni...*” címmel, közel nyolcszáz lap terjedelemben.

A fordító, Medgyesi Pál életével és munkásságával kapcsolatban gazdag ismeretekkel rendelkezünk: egyrészt a *Praxis Pietatis* „Ajánló-levele” (Medgyesi, 1636: 3) tartalmaz számos életrajzi adatot, másrészt levelei, zsinati jegyzőkönyvek és püspöki vizitációk protokollumai szolgálnak megbízható információkkal (Császár 1911). Ami mindezekből ennek a tanulmánynak a keretébe kívánkozik, az annyi, hogy Medgyesi 1605-ben született, feltehetően az erdélyi Aranyosmedgyesen. Lónyai Zsigmond pártfogoltjaként Bártfán, majd Debrecenben tanult. Itt 1628 novemberében elnyerte a Mészáros Benedekné által alapított ösztöndíjat, kétszáz aranyat és száz birodalmi tallért, mely németalföldi egyetemeken végzendő stúdiumokra szolt. Az év decemberében útra is kelt. Útjának első állomása az Odera menti Frankfurt volt. Innen rövid idő múltán Leidenbe ment, ahol körülbelül másfél esztendőt töltött, majd 1630/31 fordulóján Cambridge-be látogatott. 1631 májusában visszatért Leidenbe, ahonnan késő ősszel jött haza Debrecenbe. Kollégiumi tanári működését 1631. december 12-én kezdte meg, s itt dolgozott 1633 júniusáig, amikor is lelkésszé szentelték és a szinyérváraljai eklézsia élére került. Ezután lett I. Rákóczi György udvari papja és bizalmasa, az erdélyi fejedelemség egyházpolitikájának meghatározó alakja.

Az angol-magyar művelődési kapcsolatokat illetően Medgyesi életútjából a fiatalkori peregrinus évek bírnak különös jelentőséggel. E peregrinus évek java részét Hollandiában töltötte, abban az országban, ahol az 1610-es, 20-as évek angliai puritánüldözései elől menekülő prédikátorok otthont és védelmet találtak. Közöttük számos európai hírű teológus is akadt – mint például William Ames (Amesius) –, akik letelepedésük után a rotterdami, a leideni és a franekeri egyetemen tanítottak, és a protestáns lelkészképzés meghatározó egyéniségei lettek (Hazagh 1942). Tőlük nyert ösztönzést Medgyesi arra, hogy áthajózzon a csatornán és a kor leghatásosabb protestáns eszméinek, a puritanizmusnak és a presbiterianizmusnak a bölcsőjénél, Cambridge-ben tanulmányozza a puritán/pietista gondolatokat. A velük való közvetlen kapcsolat nyomán jutott arra a következtetésre, hogy az angol nyelvű hitépítő iratokat eredetiben kell olvasni, vagy ha már nem lehet, akkor hű magyar fordításban kell megismertetni őket a hazai hívekkel.

Cambridge-ben ismerkedett meg Lewis Bayly akkoriban „bestseller”-nek számító művével, a *Practice of Piety*-vel, s itt kezdett hozzá az akkor már huszonöt kiadásban megjelent mű fordításához.

Cambridge-i tartózkodása nem épp a legszerencsésebb időszakra esett. Az 1630 tavaszán kezdődött pestisjárvány szokatlanul hosszú ideig, tíz hónapra át szedte áldozatait a városban; a lakosság nagy része, főleg a tanárok és diákok elhagyták a várost, s a járvány elmúltát követően is csak lassan szivárogtak vissza a kollégiumokba (Bowtell 1813). Így a „híres Cantabrigiai Akadémiából” – bármennyire is emlegeti az Ajánló-levéiben (Medgyesi 1636: 4) – nem sok juthatott Medgyesinek, ám annál többet foglalkozhatott Bayly művének tanulmányozásával. Kaphatott személyes ösztönzést is: Bayly fia, Thomas 1630/31-ben Cambridge-ben tanult, s mint a Magdalene College diákja, feltehetően a városban maradt a járvány idején is. A Magdalene ugyanis, a Cam folyó túlsó partján lévén, kevésbé volt kitéve a pestisveszélynek, mint a városközpontba zsúfolt kollégiumok. 1630/31 téli, koratavaszi hónapjaiban számos diák és látogató – feltehetően Medgyesi is – itt húzta meg magát (Mullinger 1888). Medgyesi ugyan nem hivatkozik semmiféle személyes cambridge-i kapcsolatra az említett Ajánló-levéiben, az viszont egyértelműen kitűnik annak szövegéből, hogy a *Practice of Piety* kerek száz lapját cambridge-i tartózkodása alatt fordította le. Ez az a rész, amely „Scala coeli” címen a már említett 1632-es kötetben látott napvilágot, míg a nagyobbik rész, kb. hatszáz oldal, hazatérte után készült el és jelent meg Debrecenben, 1636-ban.

Az elmondottak alapján Medgyesit tekinthetjük nemcsak első angol nyelvi fordítónknak, hanem – kissé kitágítva a nyelvi művelődés fogalmát – az első angolul tudó magyarok egyikének. Ezek közé sorolhatjuk fiatalabb kor- és pályatársát, Tolnai Dali Jánost is (Zoványi 1911). Tolnai Dali a nagyváradi egyház alumnusaként 1631-ben indult hollandiai tanulmányútra; onnan 1633-ban Angliába ment, ahonnan valószínűleg 1638 végefelé tért haza. Ezután nevezték ki a sárospataki főiskola rektorának. Ő volt a magyarországi puritánus mozgalom legnagyobb alakja, s az ő nevéhez fűződik az a *contractus*, amelyet a magyarországi protestáns egyháztörténet „*Formula singularitatis*” néven tart számon. Ezt a szerződést az ún. Ligába tömörült magyarországi peregrinusok – számszerint tizen – kötötték 1638. február 9-én Londonban, s arra tettek benne fogadalmat, hogy Magyarországra való hazatértük után a kemény tisztaságú, demokratikus egyházkormányzás Angliában megismert princípiumait fogják népszerűsíteni és megvalósítani.

Hosszas huzavona után és a protestáns ortodoxia vezéreinek gáncsoskodása ellenére a „ligás” Tolnai Dalit 1640-ben beiktatták a pataki igazgatói székbe, így az Angliát járt egyházdoktor hozzáláthatott pedagógiai reformjainak megvalósításához, amelyek között jelentős helyet foglalt el a latin és a görög mellett élő idegen nyelv tanítása is (Váczi 1654).²

Tolnai Dalinak csak részben – csak a logika- és teológiaoktatásban sikerült kisebb újításokat bevezetni; ellenfelei igen hamar fölibe kerekedtek s elérték, hogy 1642 decemberében I. Rákóczi György menesztette a pataki iskolából. Miskolcon lett lelkész, majd az abaúj-tornai diocesisnek esperese, s ebben a minőségében is a teológusok angol nyelvi művelődését szorgalmazta.

Mindez – többéves angliai tartózkodása, és az a tény, hogy az angol nyelv tanítását és tanulását szorgalmazta – arra is bizonyíték, hogy Medgyesihez hasonlóan, ő is tudott angolul. Kettejükkel kapcsolatban – csakúgy, mint más Angliát járt, és valószínűleg angolul tudó teológussal kapcsolatban (Trócsányi 1944) – az a kérdés merül fel, hogy hol, milyen körülmények között tanultak (tanultak meg) angolul. Az biztos, hogy egyik hazai iskolánkban sem tanulhattak angolul, ám nagyon valószínű, hogy peregrinációjuk megkezdése előtt forgatták a már említett „nagy Calepinust”, vagy Noël van Barlement hétnyelvű szójegyzékét,³ vagy Hyeronimus Magiser *Thesaurus Polyglottus*-át. Az így szerzett alapismeretek birtokában könnyen szerezhettek további készségeket a Hollandiában élő angol nyelvmesterek keze alatt. Németalföld protestáns közösségeiben és az egyetemek környékén valóban nagy számban laktak angol tanítómesterek, többnyire Angliából menekült puritánok. Némelyik nevét fel is jegyezte a művelődéstörténet, így pld. a pamfletíró William Brewsterét, akiről Sir Dudley Carleton, a hágai angol követ külön is megemlíti egyik jelentésében, hogy lengyeleket és magyar teológusokat tanít angolra (Dexter 1905).⁴

Kétségtelen, hogy egy olyan nyelvi műveltségre, mint amilyennel a latint, görögöt, hébert magas szinten birtokoló XVII. századi egyházi értelmiségiek rendelkeztek, rövid időn belül rá lehetett építeni az angol nyelvi készségeket, a hitéleti, vallási képzetetről nem is beszélve. Ez utóbbiaknak és magának az angol nyelv iránti igénynek a meglétét, sőt: fokozódását, leginkább az bizonyítja, hogy a század hatvanas éveiben létrejött a debreceni „Schola Anglica”, a Kollégium angolul tanuló növendékeinek iskolai közössége, melynek mentora a nagyírű teológus, bibliafordító, nyelvtudós Komáromi Csipkés György volt. Tanítványai számára írta a *Spicilegium Anglicum* című tankönyvét (Komáromi Csipkés Gy. 1664),⁵ amelyet 1664-ben Karacs György nyomtatott ki Debrecenben (Kerékgyártó 1938, Korponay 1972).

Komáromi Csipkés is a debreceniek ösztöndíjával peregrinált Nyugaton 1650 és 53 között: előbb Utrechtben tanult, majd 1652-ben – csakúgy, mint számos pályatársa – ő is ellátogatott Angliába. Kilenc hónapot töltött Oxfordban, s ottani tartózkodásának volt jeles terméke a *Spicilegium*, amely európai összevetésben is a korszak legkiválóbb angol nyelvkönyvének tekinthető: nem holmi „társalgási zsebkönyv” volt, hanem tudományos igénnyel írott munka. Alapja, legfőbb forrása a XVII. század legtekintélyesebb angol nyelvészének, Johannes Vallisiusnak, azaz John Wallisnak *Grammatica linguae Anglicae* című munkája volt, s mint ilyen, a legmegbízhatóbb nyelvi tények birtokába juttatta a „Schola Anglica” diákjait. Sajátos módon mindössze

egyetlenegy példánya maradt fenn,⁶ ám ez a tény épp annak lehet közvetett bizonyítéka, hogy a kis könyvecskét sokat és sokfelé használták a maga idejében; a kollégium alumnusai bizonyára magukkal vitték egy-két példányát távoli parókiákra, ahol lassan ugyanúgy az enyészet prédájává lettek, mint azok, amelyek a „Nagykönyvtárban” maradtak, és – azon bizonyos egy kivételével – a Debrecenben oly gyakori tűzvészekben pusztultak el.

Igen jelentős fordítói tevékenység is fűződik Komáromi Csipkés nevéhez, bár épp angol fordításaiból semmi más nem maradt fenn, mint az Angliában és Hollandiában igen népszerű *Compendium Theologiae Christianae* című katekizmus kéziratos fordítása, mely az oxfordi Bodleian Library-ben található „8^o2 218Th” katalógusjel alatt. Saját kezű feljegyzése szerint lefordította Amesius *Puritanism in England* című nagy művét is (Korponay 1972), de ennek a tőle származó adaton kívül nincs bizonyítéka.

Ami a debreceni „Schola Anglicá”-t illeti, szinte biztosra vehető, hogy nem volt hosszú életű. Mesterének 1676. évi elhunya után aligha akadhatott volna méltó istápolója a korábbi kezdeménynek. Különben is, a XVII. század utolsó harmadában csökkenni kezdett az angol nyelvtudás iránti igény a magyar protestáns teológusok körében. A bécsi kancellária egyre több akadályt gördített a protestánst diákok külföldi tanulmányútjai elé, megszakadtak az egyházi férfiak angliai kapcsolatai, s ugyanakkor az angliai hitbuzgalmi írások között sem akadt – az egy *The Pilgrim’s Progress*-en kívül – olyan mű, amely egyetemes érdeklődésre tarthatott igényt.

Majd’ egy kerek évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy az angol nyelv-tanulás ismét a művelődés szerves részévé legyen a magyarországi értelmiségi körökben; ezúttal azonban nem vallási/teológiai szempontok voltak a motiváló tényezők, hanem az a tény, hogy az angol egy komplex intézmény-rendszert működtető, magasan fejlett társadalom, egy mintaállam nyelve volt; egy olyan nemzet anyanyelve, amely a polgárosodásban, a parlamentáris demokrácia megteremtésében, az iparosításban és a szabad kereskedelem létrehozásában egyedülálló teljesítményt mutatott fel a XVIII. század folyamán.

Minthogy ezek iránt az angliai eredmények iránt főnemeseink és – részben – városaink többségben németajkú polgárai tanúsítottak igazi érdeklődést, természetes, hogy ezúttal ezekben a körökben vetődött fel, hogy mennyire fontos az angol nyelv ismerete. 1790-ből származik gróf Festetics György *Fiam nevelését tárgyzó planum* című írása, amelyben a nagy műveltségű főúr szerfölött fontosnak mondja az angol nyelv tanulását (Lakatos 1910), 1799-ből pedig gróf Teleki László *Tanácsadás* címen ismert feljegyzése maradt ránk, amelyben az idegen nyelvekről szólva így ír fia nevelőjének, Szabó András erdélyi pedagógusnak:

Vagyon még egy nyelv (ti. a német és francia mellett; P.I.), amelynek megtanulását nemigen szeretném gyermekeimmel elmulasztatni, nem annyira azért, hogy ezen a nyelven beszéljenek, hanem inkább azért, hogy ezen a nyelven írott sok jó könyveket megérthessék. Ez a nyelv

az ANGOL NYELV, amelyben már a mai világba olyan sok nevezetes munkák vagynak írva, hogy a valóságos culturához megkívánható dolognak tartom azt, hogy ezen a nyelven írott könyveket megérthessék... (Imre 1925: 603)

A főúri gyermekek persze angol nevelők keze alatt, úgymond: magánúton tanultak angolul, majd – ha úgy adódott – a bécsi Theresianumban, vagy a göttingeni Georgia Augusta egyetemen tökéletesítették tudásukat. Ez utóbbi 1734, azaz alapításának éve óta az angol kultúra kontinensi fellegvára volt. Magyar főúri ifjak mellett két polgári származású diákjáról is tudunk: a soproni származású Kis Jánosról és Petz Lipótról, akik úttörő szerepet vittek az angol nyelv magyarországi oktatásában; a későbbiek során ugyanis szülővárosuk gimnáziumában rendkívüli tárgyként tanították a nyelvet az 1790-es években (Solymos 1937).

Tudunk egy másik iskoláról is, az észak-magyarországi Késmárk líceumáról, ahol egy bizonyos Genersics János (néha Johannes von Genersichnek nevezte magát) tanított angolt, ugyancsak rendkívüli tárgyként (Szelényi 1915). Érdeemes megjegyezni vele kapcsolatban, hogy egy 1803-ban keletkezett írásában szóvá tette, hogy a magyarországi iskolák csak elvéve adnak alkalmat diákjaik számára, hogy elsajátítsák az angol nyelvet.⁷

Genersics panasza nyilván helytálló volt a XIX. század elején, ám a század közepétől kezdve egyre inkább polgárjogot nyert az angol mind a felsőfokú, mind a középiskolai oktatásban, a XX. században pedig, az 1924. évi közoktatási törvény nyomán, választhatóan kötelező ún. „második idegennyelvként” került be a középiskolai tantervbe, míg közeli jövőjéről szólva biztosan mondhatjuk, hogy a XXI. század magyarjai számára első számú közvetítő nyelv, *lingua franca* lesz.

Jegyzetek

1. Ezeket a szövegeket, valamint a *Praxis Pietatis*-t Incze Gábor tette közzé *A reformáció és ellenreformáció korának egyházi írói* c. sorozat IV. köteteként, Budapesten 1936-ban.

2. Váczi András *Választétele* is Incze gondozásában jelent meg az említett sorozat V. kötetében, 1940-ben.

3. Az először még 1563-ban kiadott *Dictionarium septem linguarum...* rendkívül népszerű volt Európában; 1636-ig huszonegy újabb kiadást ért meg.

4. Dexter a *Calendar of State Papers, Dom. (James I), 1618. XXXIII.* tételszámú levélre (Carleton to Chamberlain) hivatkozik (Dexter 1905: 247).

5. Az előszóban a tanulóifjúságot */Iuvenes lectissimí/* mint a debreceni „angol iskola” létrehozóit szólítja meg: „*Vos etenim Angliam in afflictissima hac nostra Hungaria plantare, et scholam Anglicam, in schola hac Debrecina erigere, quadantenus cepistis...*” (Komáromi 1664: A).

6. Ezt a példányt az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik.

7. Ez az írás *Über die jetzige Verfassung der protestantischen Schulen in Ungarn* címmel jelent meg Bécsben – név nélkül, de Szelényi Genersicsnek tulajdonítja (Szelényi 1915: 309).

Irodalom

- Bodonyhelyi J. 1942. *Az angol puritanizmus lelki élete és magyarországi hatása*. Debrecen.
- Bowtell, J. 1813. *History of the Town*. Cambridge: Fraser and Sons.
- Császár K. 1911. *Medgyesi Pál élete és működése*. Budapest: Franklin.
- Dexter, H. M. 1905. *England and Holland of the Pilgrims*. London: Dent.
- Fest S. 1917. *Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig*. Budapest: Franklin.
- Hazagh, M. 1942. Amesius és a magyar puritanizmus. *Angol Filológiai Tanulmányok – Studies in English Philology*. 4. évf. 94–112.
- Imre, S. 1925. Gróf Teleki László Tanácsadása a nevelésről. *Protestáns Szemle*. 45. évf. 603.
- Kerékgyártó, E. 1938. Komáromi Csipkés György angol nyelvtana. *Angol Filológiai Tanulmányok – Studies in English Philology*. 3. évf. 95.
- Komáromi Csipkés, Gy. 1664. *Anglicum Spicilegium*. Debrecen.
- Korponay, B. 1972. *Anglicum Spicilegium, the first English Grammar Printed in Hungary. Hungarian Studies in English*. 6. évf. 66.
- Lakatos V. 1910. Festetics György planuma fia neveléséről. *Magyar Középközpont*. 3. évf. 3. 228–235.
- Medgyesi, P. 1632. *Szent Ágoston vallása*. Debrecen.
- Medgyesi, P. 1636. *Praxis Pietatis, azaz Kegyeességgyakorlás*.
- Mullinger, J.B. 1888. *A History of the University of Cambridge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Solymos, E. 1937. Angol nyelvtanulás Magyarországon. *Angol Filológiai Tanulmányok. Studies in English Philology*. 2. évf. 124.
- Szabó K. 1897. *Régi Magyar Könyvtár*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Szelényi Ö. 1915. Egy régi magyar pedagógus. *Magyar Pedagógia*. 12. évf. 6. 305–310.
- Trócsányi B. 1944. Magyar református teológusok Angliában a XVI. és a XVII. században. *Debreceni Angol Dolgozatok XI*. Debrecen: Tisza István Tudományegyetem.
- Váczai A. 1654. *Replica, azaz Tolnai Dali Jánosnak választétel*. Kassa.
- Zoványi J. 1911. *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban*. Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság.

János Baranyai Decsi's foreign contacts and masters

Gömöri György

János Baranyai Decsi (Czímor) was one of the most learned and versatile Humanists of his age. Born in County Tolna in Hungary, a region occupied by the Turks, he studied in Debrecen and Kolozsvár (now Cluj in Transylvania) and visited other countries only in 1587 accompanying, as instructor, a young Hungarian nobleman to Wittenberg. In fact his first published work the *Hodeoporicon* (Baranyai 1587), a travel account in Latin, was dedicated to the father of this nobleman, Ferenc Bánffi Losonci.

This was by no means the first such work written by a Hungarian – already the 15th century neo-Latin poet, Janus Pannonius wrote poems about his travels and in the 16th century Baranyai Decsi had several predecessors, such as the German-speaking Hungarus, Paulus Rubigallus (1510?–1576). The latter's verse travelogue, *Hodeoporicon itineris Constantinopolitani* was also published in Wittenberg in 1544 and enjoyed such popularity that it was frequently included in travel anthologies, such as the one edited by Nicolaus Reusner several decades later (Reusner 1580).

Other travelogue-writing Hungarian poets included Zsigmond Dávid Kassai (*Iter Germanicum Sarmaticum*) as well as a doctor of medicine, Ferenc Hunyadi whom Baranyai Decsi knew personally; in fact, Hunyadi's poetic account of Cardinal András Báthori's journey to Italy (*Ephemeron seu itinerarium Bathoreum*), was published in Cracow only a year before our Humanist's journey to Wittenberg. While the travellers passed through Poland, the city of Danzig/Gdansk and parts of Germany, it is clear that only in Wittenberg could they make lasting contacts, becoming part of the international Humanist network of the times.

From *Hodeoporicon* we know who was Baranyai Decsi's first contact in Wittenberg: he, as well as other members of Bánffi Losonci's entourage lived in the house of Salomon Alberti (1540–1600), a Professor of Medicine who was the author of several medical tracts as well as of speeches made on various occasions. Another lodger of Alberti's was Andreas Dudith, Jr., son of the ex-Bishop and imperial diplomat of the same name, and a Silesian nobleman, Andreas Kochtycki – they are both mentioned by name at the end of Baranyai Decsi's *Hodeoporicon* (Kovács 1990: 264).

During his stay in Wittenberg (from July 1587 to the end of 1589 or beginning of 1590) Baranyai Decsi had to remain to some extent in the shadow of the high-ranking youth whom he accompanied: Ferenc Bánffi Losonci. While as students they had the same academic status (they signed their names on the same day in June 1588, though on different pages, in the al-

bum amicorum of a Swedish student cf. *Anonymus* fol 37;75), towards the end of 1588 Ferenc Bánffi became the Rector of Wittenberg University, a purely honorary post, but one which clearly marked the social distance between the two Hungarians. During his studies in Wittenberg, Baranyai Decsi played an active part in the life of the Hungarian coetus (academic community) and wrote a number of Greek and Latin poems to fellow-students departing for Hungary (e.g. to Miklós Debreceni, János Tolnai Szabó, Demeter Eszlári F., Zsigmond Péchy), (Szabó 1989: 777, 781, 795, 798). He also wrote a Latin greeting poem to Mihály Forgách, another Hungarian Rector of the University who made a farewell speech there in 1589 (Szabó 1989). So while he obviously profited from his stay in Wittenberg, attending lectures of various professors and reading their works, in a sense he was still restricted to the Hungarian circle surrounding him at the University.

This situation underwent a radical change in 1590 when Bánffi and his companion transferred to the Academy of Strasbourg. This academy had already become a centre of Protestant learning decades earlier thanks to Johannes Sturm (1507–1589), a teacher and educational reformer of great international fame. In fact, part of the collection mourning Sturm's death, *Manes Sturmiani* published in Strasbourg in 1590, is devoted to the enumeration of all his foreign contacts and admirers, including the passage: "Ut nihil dicamus de omnibus ubique gentium & locorum hominibus doctis, & quocunque genere studiorum claris, etiam remotissimis in Regnis Hungariae, scilicet Poloniae, Bohemiae, Transylvaniae, & qui vel ipsi coram vel per literas, vel clarissimis suis pignoribus missis Sturmium nostrum sua notitia...". (Sturmii 1590).

These were the words of Philip Glaser, the University's Rector after Sturm's death, and a devoted disciple of the deceased Humanist and it is no surprise that we find in the same collection of epicedia a very long mourning poem by Gallus Rhormannus Teckensis Transylvanus, a short piece by Georgius Deidricius, Teckensis Trasylyvanus, as well as a 24-line-long poem in Latin by "Ioannes C. Deczius Ungarus" (Elegia IX) beginning with the words: "Smyrna, Rhodos, Colophon, Salamin, Chius, Argus, Athenae/Moeonii cunas vatis habere volunt" –in other words, the poet compares Sturm's fame to that of Homer for whose birthplace seven towns were competing. The Protestant educator has a similarly great reputation in a number of European countries, including England and Poland. (In the same anthology, there are poems by Adam Thobolius/Tobolski and Ioannes Turnovius/Turnowski, two Polish Humanists who also studied in Strasbourg). Apart from knowing Glaser and another neo-Latin poet of this anthology, the Silesian Georgius Calaminus, one might guess that Baranyai Decsi made the acquaintance of most Poles who studied in Strasbourg between 1590 and 1592.

This conjecture was unexpectedly confirmed by an entry in Karol Estreicher's great Polish bibliography, where in Volume XXXI. under the name of Tobolski, Adam, I found a hitherto unknown poem of Baranyai Decsi – an epitaph by him on the sudden death of the Polish nobleman Krzysztof Męcinski (Bertramus 1936: 182). This anthology lists the Poles who travelled to Strasbourg with Tobolski and the deceased young Pole, namely the Latałski brothers, Mikołaj and Stanisław, Abraham Zbłski, Krzysztof Drohojowski and Andrzej Męcinski. The collection also includes a letter by Dionysius Gothofredus and another one by Melchior Junius to Tobolski – indeed, both these academics had long-standing Polish connections going back to visits by various members of the Ostroróg family to Strasbourg. Unfortunately, this collection of epitaphs is now reported to have been lost during the Second World War, but it clearly demonstrated the existence of the Hungarian's friendly ties with the Polish community at Strasbourg Academy.

None the less, the most important traces of Baranyai Decsi's new orientation can be found in his correspondence with Johann Jacob Grynaeus (1540–1617). This eminent Professor of Theology, first in Basle, then in Heidelberg and after 1586 once again in Basle, had extensive foreign contacts, especially with Polish, Czech and Hungarian theologians, but he also corresponded with Dutch Calvinists such as Sibrandus Lubbertus. His correspondence with Hungarians began in 1579 and lasted well into the 17th century. In 1584 he was instrumental in the posthumous publication of a very successful book, *Speculum Romanorum pontificium* by István Kis Szegedi. Recently András Szabó collected all the letters written by Hungarians and Transylvanians to Grynaeus and published them in a scholarly series of the Attila József University of Szeged (Szabó 1989).

It includes five letters written by Baranyai Decsi, all from Strasbourg; in the first one, dated 31st May 1590, he appears as the transmitter of a letter by Grynaeus to the Protestant minister of Késmárk, Sebastian Ambrosius, and expresses his wish to visit Basle in the company of Ferenc Bánffy (Szabó 1989: 51). His next letter (of February 26, 1591) is more interesting: he relates to Grynaeus the position of Jesuits in Transylvania in István Báthori's lifetime and after his death, and tells about the Diet's recent decision to expel them; he also sends an *oratio* to Basle, a speech made by one of the Hungarians who at that time were in Wittenberg. In this Latin speech the main theses of Roman Catholicism are refuted by a learned Protestant. Decsi wants it to be printed as attractively as possible (“*elegantissimis typis*”) so that it could be presented to the young Catholic Prince, Zsigmond Báthori. The author wishes to remain anonymous. Baranyai Decsi cannot pay the printer but will order many copies of the tract for potential readers in Transylvania (Szabó 1989: 53).

Grynaeus received both the letter and the treatise and had the latter

printed very quickly (in April 1591!) under the title *Oratio de constituendo iudice controversiarum religionis Pontificiae atque Reformatae* in Basle. The treatise was well received and indeed, almost immediately translated into English by Richard Smith and printed by John Windet for R. Dexter, still in 1591, in London. Entitled *The Trial of Truth*, (1591) this publication was clearly written with an international audience in mind – apart from one quotation from Janus Pannonius there is absolutely no reference in it to Hungary or Transylvania.

This fact suggests that its anonymous author was indeed Demeter Krak-kai, a Transylvanian theologian accompanying Mihály Forgách, who had already published a short work in Wittenberg (*Index in novum domini nostri Jesu Christi Testamentum*, 1588), and not one of the rich noblemen of Ferenc Bánffy's or Mihály Forgách's ilk or Baranyai Decsi himself. András Szabó thought of this possibility, but then ruled it out, for Krak-kai also corresponded with Grynaeus, so why did he not send him the treatise directly? (Szabó 1989: 142). On the other hand, if you did *not* want anyone foreign to know that you were the author of this trenchantly anti-Catholic treatise, it would make sense that only before your return to Transylvania would you entrust your text to a fellow-Hungarian with the right foreign contacts, hoping for eventual publication.

Baranyai Decsi could not visit Basle but sent another letter to Grynaeus (acknowledging the receipt of the now printed anti-Catholic treatise) with his fellow-Transylvanian, Gallus Rhormannus. He sounds apologetic in his third and fourth letters to the Basle scholar – while they had planned to visit Grynaeus with Bánffy and bring him some gifts (i.e. payment for his help), the money expected from Transylvania failed to arrive (Szabó 1989: 56–57).

In the meantime, however, he must have been working hard on his thesis, *Synopsis Philosophiae*, which he eventually presented at the Academy of Strasbourg for examination (probably in mid-1591) under the guidance of Johann L. Havenreuter, a Doctor of Medicine and Philosophy and one of Sturm's ablest disciples. This work is a compendium of philosophical statements and aphorisms and it has two editions: the first, a quarto consisted of 35 pages marked with the letter A-I/2 and was printed by Antonius Bertram in Strasbourg in 1591 and the second one, an octavo reprint on 63 pages came out in Wittenberg in 1595. From an English handwritten copy of the second edition which I found in the British Library some years ago, (Harley 405, vol 42-61) it is possible to tell that the second edition is indeed a reprint – in it even the dedication to Farkas Kovacsóczy (“Lord Wolphgangus Roudezioccius” [sic!]) ex-Chancellor of Transylvania who was in the meantime executed by Zsigmond Báthori, is unchanged. *Synopsis Philosophiae* is amongst the first products of philosophical literature written by a Hungarian in the 16th century, and while it did not have a particular impact on philosophical thinking in Hungary, it is different from the run-of-the mill

treatises or orations delivered in Strasbourg at the time by other Hungarians, such as Zsigmond Balassi or Péter Révay. The latter, for example, gave a long speech on January 6, 1591, entitled “*De laudibus M. Tullius Cicerones*”, which later was included in an anthology of Strasbourg orations edited by Melchior Iunius in Wittenberg (Zetzner 1595: 208–218). From the title this appears to be just a light exercise in rhetoric.

If we look for a significant influence on Baranyai Decsi, it is obvious that Johann L. Havenreuter’s name should be mentioned. This scholar was born in 1548 in Strasbourg, acquired a doctorate in medicine in Tübingen and then took up teaching philosophy at Sturm’s Academy. His works include a *Compendium librorum physicorum Aristotelis* (Strasbourg, 1593), reprinted under a slightly altered title in Cambridge, England in 1594, as well as a short philosophical treatise (“*Sententia de quaestione...*”) included in Rudolph Goclenius’s influential anthology (PSYKHOLOGIA) *hoc est De Hominis Perfectione* first published in 1590 in Marburg and then twice reprinted (1594, 1597) at the same place. (It also includes contributions by J. J. Grynaeus and the Hungarian Petrus Monavius Lascovius, i.e. Péter Laskai Csókás (Zetzner 1595: 76–86, 192–260). We do not know whether Baranyai Decsi wrote some letters to Havenreuter after his return to Transylvania; at any rate the Strasbourg Professor resigned his post in 1595.

Another master of the Hungarian Humanist was Denis Godefroy, or Dionysius Gothofredus, a French Huguenot jurist and historian. His name is mentioned by Decsi in his last extant letter to J. J. Grynaeus and, in my view, he is perhaps the one single scholar who made the greatest impact on the Hungarian’s thinking, or rather, he was the person whom Baranyai Decsi most wanted to emulate. Godefroy first taught in Geneva, and then from 1591 in Strasbourg. He brought out a *Corpus Juris Civilis* with commentaries in 1594, but already in 1590–91 he edited a large anthology of historical extracts, *Antique historiae... Libri VI* in Leiden which he dedicated to some of his Polish students and patrons: the Ostroróg brothers, Adam Tobolski and Andreas Leszczynski (Gothofredus 1591).

It is while Godefroy worked on the manuscript of his own important collection of laws that Baranyai Decsi (by now an established poet in Latin and a successful student of philosophy) embarked upon his next project – one has the feeling that he worked his way furiously from project to project – a comparative collection of laws. This, the *Syntagma institutionum imperialis et Ungaricis* he first had hoped could be printed in Basle – he says so in his letter of February 5, 1592 to J. J. Grynaeus (Szabó 1989: 58) – and only when this had fallen through, gave it to a printer at Kolozsvár/Klausenburg.

From the same letter it transpires that he had consulted a number of “learned doctors” both in Strasbourg and Wittenberg while working on his book, and one of these was indeed Denis Godefroy. It is also interesting how he commends his MS to Grynaeus, suggesting that his *Syntagma* will

have the same significance for law as Szegedi Kis's *Loci communes* (published in Basle seven years earlier) had for theology (Szabó 1989: 58).

That is to say Baranyai Decsi at this point is already aware of his numerous talents and does not don the cloak of false modesty, even when corresponding with an internationally well-established scholar. (Also from Strasbourg we have Decsi's inscription in a copy of Alciati's *Emblemata* used by Georg Paul Nützel of Nüremberg as an album amicorum. It gives us his sentence-byword quite popular among Protestants: "Spes mea Christus. – Quem referunt musae, nivem /dum robora tellus/ dum coelum stellas, dum debet omnis aquas" – the date of the entry is 16th March 1592 (Egerton MS 1213, fol. 159/v).

In his first letter from Strasbourg to Johann Jacob Grynaeus Decsi makes a passing reference to a visit to Frankfurt am Main where he had met Sebastian (according to András Szabó probably his son, Friedrich) Castellio, a Professor of Rhetoric in Basle from 1589 (Szabó 1989: 51). We don't know why Ferenc Bánffy and his companion visited Frankfurt and for how long they stayed in this town, famous for its book-fairs already at this time, but if I may surmise, it is very likely that they also made the acquaintance of Nicolaus Reusner, one of the Humanists whose activities can be compared with that of the Hungarian scholar.

Reusner's second work after his collection of travelogues in 1580, was a book of *Emblemata* (Frankfurt, 1581), but he also published a collection of laws in Strasbourg (*Partitio, sive Oeconomia Iuris Utriusque, civilis et canonici...*), a vast selection of speeches urging a war against the Turks (Leipzig, 1595-96), which can be compared with Baranyai Decsi's *Oratio... de bello adversus Turcam fortiter et constanter persequendo* (1598) and last but not least, *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus* (Frankfurt, 1603).

Reusner of course did not edit a collection of proverbs, so at least in one respect, Baranyai Decsi achieved even more during his rather short creative period than his Western contemporaries. This is why he could then serve as a kind of model, that of a many-sided and conscientious scholar and writer, to the great lexicographer and editor of the 17th century, (whom he once met personally), Albert Szenczi Molnár. The latter did not live in more peaceful times, but had more luck with his financial supporters than Baranyai Decsi, the importance of whose work is just beginning to appear to historians of all kinds both in Hungary and elsewhere in Europe.

References

- Anonymus mit bintrag aus Helmstedt u. Wittenberg.* (16th century) fol. 37;75. J.X.1., Kungliga Biblioteket, Stockholm.
- Baranyai D. J. 1587. *Hodeporicon Itineris Transylvanici*, etc. Witebergae, Ex typographia Simonis Gronebergens, M. D. LXXXVII. Hungarian translation: Kovács S. I. (ed.) 1990: 247–264.
- Bertramus, A. 1936. *Epitaphia Generosi Adolescentis, D. Christophori Meczinii a Kurozweki Argentorati*, excudebat, Antonius Bertramus MDXC, in K. Estreicher, *Biblioteka Polska, T. XXXI, XV-XVIII Stólecia*. T., Kraków.
- Egerton MS 1213, fol. 159/v London: British Library.
- Gothofredus, D. 1591. *Antiquae Historiae ex XXVII Authoribus Contextae, Libri VI*. Lugduni: unnumbered pages of the preface.
- Gömöri Gy. 1989. *Angol–magyar kapcsolatok a XVI–XVII. században*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Harley 405, vol. 42–61. It was miscatalogued at the time under “Doczius”. The English translation of the MS was completed in September 1615, but *Fontes Harlianae* does not know of its provenance. Cf. Also Gömöri Gy. 1989: 16–21.
- Kovács S. I. (szerk.) 1990. *Magyar utazási irodalom, XV–XVIII. Század*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Reusner, N. (ed.) 1580. *Hodeporicon sive Itinerum totius fere orbis*. Basilaee, ad Perneam Lecuthum.
- Sturmii 1590. *Manes Sturmiani sive Epicedia scripta in obitum Summi Virid. Ioan. Argentorati*, MDXC, A 4/v
- Szabó A. 1989. *Johann Jacob Grynaeus magyar kapcsolatai* Szeged, József Attila Tudományegyetem (Adattár XVI–XVII századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 22).
- The Trial of Truth, or A Treatise Wherein is declared who should be Iudge between the reformed Churches and the Romish...* 1591. Published in Latine by a certain Hungarian, a favourer of the truth and translated into English by Richard Smith London, published by J. Windet for R. Dexter.
- Zetzner, L. 1595. *Oratium que Argentorati in Academia, exercitii gratia, scriptae et recitatae ab Ill. Generos. Nobilibus et aliis, Melchiore Iunio Vvitebergensi Eloquentiae ibidem professore, Montbelgardi*.

PhD konferencia a Miskolci Egyetemen

Miskolc, 1999. október 5.

Bárczy Klára

Egy-egy egyetem a világ bármely táján azáltal lett híressé, hogy mind az oktató-nevelő munka terén, mind pedig a tudományos műhelyek kialakításában jelentős eredményeket tudott felmutatni. Hosszú évek, évtizedek, nem ritkán évszázadok hagyományaira tekinthet vissza minden olyan intézmény, amely méltán kerül be az ország tudományos vérkeringésébe, s azon túlmutatva az európai, nemzetközi tudományos élet rangot adó szintjére küzdi fel magát.

A nagy hagyományú Miskolci Egyetem egyik legfiatalabb, ám egyben egyik legnagyobb hallgatói létszámú kara, a Bölcsészettudományi Kar (kezdetben Intézet) mindössze hét esztendeje, 1992-ben jött létre. Az angol és német nyelvtanár-képzés megalapítói kiváló szakemberek voltak: a miskolci nyelvtanár-képzés megálmodója, az azóta elhunyt Gárdus János mellett az Angol Nyelvészeti és az Angol Irodalmi Tanszék neves professzorai, Korponay Béla és Pálffy István, valamint a Német Nyelvészeti és Német Irodalmi Tanszék kiváló vezetői, Bradean-Ebinger Nelu és Kovács József. Az angol és német nyelvtanár-képzésben kezdettől fogva részt vett még egy 1992-ben alakult tanszék, az ország egyik első Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke, Klaudy Kinga vezetésével.

A főiskolai szintű nyelvtanár-képzés fejlődésével magától értetődően jelentkezett az igény, hogy az említett négy nyelvi tanszék és az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék egyesítse erőfeszítéseit és oktatási tapasztalatait. Így jött létre 1999 februárjában a Modern Filológiai Intézet. S bár a Miskolci Egyetem egyébként is az ország egyik elsőként létrehozott, önálló szerveződésű *universitas*-a, azaz az egyetemesség fellelője, a Modern Filológiai Intézet a szó másik, Révai Lexikon szerinti jelentését is szimbolizálja: *universitas* – „az összetartozók egysége”.

S valóban: az 1999. október 5-én rendezett PhD konferencia a Modern Filológiai Intézet egységét, az összetartozást, a közösségteremtést szolgálta külsőségeiben s tartalmi vonatkozásaiban egyaránt. Az intézet oktatói közül tizennyolcan vesznek részt doktori képzésben az ország különböző egyetemein, s eredetileg a konferencia mindössze a bemutatkozást, egymás munkájának megismerését szolgálta volna. Ám „evés közben jött meg az étvágy”, s a szervezés folyamán kiderült, hogy az intézeti keret tudományos műhelyigényű rendezvényé tágítható: hiszen a Modern Filológiai Intézet ugyan nem rendelkezik még önálló akkreditált doktori programmal, a doktoranduszok témavezető tanárainak, konzulenseinek meghívásával mégis olyan

fórum teremtődött, mely rangot jelent az intézetnek s az egyetemnek egyaránt.

Szakmai tanácsokkal, útmutató vélemény-nyilvánítással, valódi opponensi tevékenységgel segítették a meghívást elfogadó országos hírű szakemberek a miskolci Modern Filológiai Intézet PhD hallgatóinak továbbfejlődését.

A konzultációs fórumból konferenciává nőtt esemény házigazdája Kabdebó Lóránt professzor, a Bölcsészettudományi Kar dékánja és az ötlet „szülőanyja”, Klaudy Kinga professzor, a Modern Filológiai Intézet igazgatója volt, az elnöki tisztséget pedig a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának minősített vezető oktatói látták el.

Az előadások számos tekintetben az intézet összetételét, oktatói gárdájának sokszínű gazdagságát szimbolizálták. Az Alkalmazott Nyelvészeti, Angol Nyelvészeti és Angol Irodalmi, Német Nyelvészeti és Német Irodalmi Tanszékek oktatói egy-egy szakterület kutatóiként mutatkoztak be a PhD konferencián, s a téma nem ritkán túlmutatott az oktatott tárgyak szűkebb értelemben vett tudományágán – nyelvészeti, irodalmi, szociolingvisztikai, nyelvpedagógiai ill. interdiszciplináris területeket is érintve.

A délelőtti program első részében az angol nyelvészet témaköréből hangzottak el előadások. Az elnöki teendőket Radnai Zsófia egyetemi docens, az Angol Nyelvészeti Tanszék vezetője és Simigné Fenyő Sarolta egyetemi docens, az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék vezetőhelyettese látta el. Az előadók sorát H.Tóth Zsuzsa nyitotta *Az angol elliptikus összetett és közbeékelődő mellérendelő mondatok intonációja* című előadásával, amelynek témája egy új fonológiai irányzat, az elmúlt tíz év során kialakult laboratóriumi fonológia tárgykörébe tartozik. Az előadó az autoszegmentális-metrikus vizsgálatok eredményeiről, az e téren végzett kutatásairól számolt be. Őt Magnucz né Godó Ágnes követte *Nyelvfüggő retorikai stratégiák magyar anyanyelvű angol szakos hallgatók magyar és angol nyelvű érvelő prózájában* című előadásával. Kutatásának alapkérdése az, hogy milyen szövegszervezési elemek befolyásolják leginkább az értékelők összbemomását, amikor magyar anyanyelvű diákok magyar illetve angol nyelvű érvelő fogalmazását osztályozzák.

Szabóné Papp Judit *Az ún. datív transzformáció* című elméleti nyelvészeti témájú előadásában arra mutatott rá, hogy a nyelvelsajátítási problémát is jelentő kérdés vizsgálata az egyes predikátumok argumentumstruktúrája és a felszíni szintaktikai szerkezet közötti összefüggések szemantikai elemzését foglalja magában. Lénárt Levente az angol nyelv oly gyakori jelenségének, *Az -ing-re végződő igeneves szerkezeteknek* vizsgálatát vette górcső alá. A legfrissebb szakirodalom ill. a gyakorlati tapasztalaton alapuló empirikus kutatások új eredményeinek alapján közelített elméleti ill. gyakorlati szempontból a kérdéshez.

A kávészünet után, a délelőtti ülés második részében az Angol Irodalom Tanszék PhD hallgatói mutatkoztak be Fülöp Zsuzsa egyetemi docens, az

Angol Irodalom Tanszék jelenlegi vezetője és Pálffy István professzor, a tanszék alapítója elnökletével. Az előadások sorát Nagy István nyitotta *A Macbeth fogadtatása Magyarországon (fordítás, előadások, kritikák)* címmel. A mű magyarországi befogadásáról, annak a magyar irodalomban játszott szerepéről és hatásairól készülő disszertáció új vonása, hogy a színházi előadások és vonatkozó anyagaik elemzése mellett az elektronikus médiát is bevonja a vizsgálódás körébe. Gáborjáni Szabó Réka *Véletlenek és egybeesések James Joyce Ulysses-ében* című előadásában a „véletlen” szó fogalmának kétfelé bontásával világított rá Joyce művészetének egy jelentős momentumára. A „coincidence” szó egyrészt filozófiai, teológiai jelentésként az isteni gondviselést teszi középpontba; a két esemény ill. eseménysor térben és időben való egybeeséseként értendő „véletlen” (németül: Zufall) értelmezése-
ként azonban a fogalom „fúzió” aspektusára terelődik a figyelem.

Braidwoodné Varga Éva *Wordsworth természetfelfogásáról* tartott előadást. Kutatásának célja a korai versek – „An Evening Walk”, „Descriptive Sketches” és az „Ecclesiastical Sonnets” – bevonásával a költő természetfelfogásának különböző aspektusait, újszerűségeit és gyengéit vizsgálni oly módon, hogy egyben rámutasson a költő életpályájának azokra a fordulataira, melyek költészetében érezhető szemléletváltást eredményeztek.

Tematikában némileg eltér ugyan, jelentőségében azonban éppoly fontos a téma, melyet Bárczy Klára vetített elő *A magyarországi angol nyelvoktatás jelenlegi helyzete és kilátásai* címmel. A hazai viszonyok komplex vizsgálatával arra a kérdésre keresi a választ dolgozata, milyen változtatásokat kell szükség szerűen megtenni a nyelvoktatásnak ahhoz, hogy valóban Euro-konformmá, eredményessé, sikeressé válhasson.

A jelenlévő témavezetők – Péter Ágnes egyetemi docens (ELTE), Varga László egyetemi docens (ELTE), Takács Ferenc egyetemi docens (ELTE), Molnár István egyetemi tanár (KLTE), Pálffy István egyetemi tanár (ME), Kabdebó Lóránt egyetemi tanár (ME) – közvetlenül az előadások után reflektáltak az elhangzottakra, de alkalom nyílt a beszélgetésre a kávészünetekben és az ebéddel egybekötött állófogadáson is, amelyet Kabdebó Lóránt professzor adott a vendégek tiszteletére.

A délutáni ülés első részében a Német Irodalom Tanszék oktatógárdája lépett fel Ferenczi László professzor és Illés László habilitált egyetemi docens irányításával. Az első előadó Kontor István volt, aki *Szabó Lőrinc versfordításai németről magyarra* című munkájában a dialogicitás fogalmát vizsgálja, vagyis a lírai életmű azon pontjait helyezi fókuszba, amikor a fordított szövegeket aktuális költői problematikájának „továbbmondásaként” fordítja Szabó Lőrinc, s fordítva: amikor a fordított szövegek belefolynak saját költészetébe. A dolgozat egyik célja a többszörös dialogicitás tételes felmutatása, legfontosabb célkitűzése azonban a költő németből készült fordításainak hiánypótló tematikus feldolgozása.

A következő előadó, Kovács Judit a korai német romantika korszakával foglalkozott *Az irónia mint stílusesszéköz Ludwig Tieck komédiáiban* c. előadá-

sában. A Magyarországon viszonylag kevésbé vizsgált szerző életművének komédiáit elemezte az előadás annak tükrében, hogy Tieck drámaelméleti munkásságának gyakorlati megvalósulását kutatja a vígjátékokban: az újra-definiált komikus hatás, a helyzet- és jellemkomikum megvalósulásait helyezi előtérbe a dolgozat.

Irodalomelméleti tematikájú volt a következő előadás is. Vajda Károly *Időperspektívák Ottlik és Musil epikájában* címmel az időfogalom filozofikus megközelítését tárta a hallgatóság elé, s a teoretikus elemzésből haladt a komparatiztika irányába a két alkotó legjelentősebb műveinek, az *Iskola a határon* és a *Törless iskolaévei* című regényeknek az egybevetésével. Az előadás súlypontjában az időperspektíva és az idő fogalmának irodalomban és irodalomtudományban elfoglalt szerepe állt.

Pap Erika előadásában *Christine Lavant irodalmi munkásságával* foglalkozott. A még meglehetősen feldolgozatlan írói és költői életmű feltárására vállalkozott fel a szerző, aki méltó helyet szeretne kivívni ezáltal is a huszadik századi osztrák vers- és prózairodalom e kiemelkedő alakjának. Az író művészi és emberi értékeit egyaránt felmutató monografikus igényű disszertáció vázát hallhattuk az előadásban.

A délutáni ülés második, német nyelvészeti témákat bemutató részét Salánki Ágnes egyetemi docens, a Német Nyelvészeti Tanszék vezetője, valamint Bodnár Ildikó egyetemi docens, az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék munkatársa irányította. Elsőként Dobos Csilla tartott előadást *Régensék és vonzatok a leíró kifejezéseket tartalmazó mondatokban* címmel. Rövid történeti áttekintés után a téma nyelvészeti és filozófiai aspektusait ismertette, majd annak a modern nyelvtudományban elfoglalt helyéről szólt. A leíró kifejezések komplex régensként való elemzését hallottuk grammatikai, strukturális szempontrendszer alapján: a szinonímia tükrében ill. a szemantikai és morfoszintaktikai tulajdonságok kontrasztív egybevetésével.

Kegyessné Szekeres Erika követte őt *Nemek közti nyelvhasználati különbségek kontrasztív vizsgálata* című előadásával. A nemtől függő konverzációs, szövegalkotási és szövegértési stratégiákat elemezte német ill. magyar nyelvű példaanyag összevetésével. Kutatásának legfőbb kérdése, hogy a nők és a férfiak eltérően használják-e a rendelkezésre álló grammatikai és lexikai eszközöket, valamint a szövegértési stratégiákat. A készülő disszertáció komplex képet kíván adni ezen interdiszciplináris témáról a két nyelv összehasonlító vizsgálatának segítségével.

A délutáni ülés sorrendben utolsó előadója Bikics Gabriella volt, aki nyelvésztudományi, azon belül is a tanárképzés kérdéskörét érintő *Új szervezési formák a német nyelvtanár-képzés gyakorlatában* című előadásában foglalta össze az új szervezési-oktatási stratégiák és módszerek gyakorlati tapasztalatait. Kontrasztív jellegű vizsgálatának tárgya a miskolci kísérleti modell egybevetése volt a különböző külföldi tanárképzési modellek tanulságaival. Empirikus kutatását évente több alkalommal megfigyelés, kérdőíves kérdés és interjú módszerével végzi a Miskolci Egyetem tanárjelöltjei és men-

tortanáriai körében. Az előadás a tanárképzés hatékonyságának növelése érdekében eddig megtett és ezután célul tűzendő feladatokat fogalmazta meg.

Minden előadást hozzászólás ill. vita követett, s az elnökök szigora kifejezetten önfegyelemre, az idővel való gazdálkodás átgondolására ösztönözte a résztvevőket. Az sem utolsó szempont, hogy a készülő értekezés nyelvtől függetlenül mindenkinek magyarul, közérthetően, szabatosan, világosan kellett összefoglalni mindazt, amit majdan elkészülő disszertációjában angolul vagy németül, szakértő füleknek, hozzáértő olvasóknak szán. Az előadások megszerkesztésében segítséget jelentett, hogy a szerkezet, a felépítés mindenki számára kötelező volt: (1) a kutatás céljának megfogalmazása, (2) a téma hazai és nemzetközi kutatási előzményeinek ismertetése, (3) a kutatás módszerének bemutatása, (4) az új tudományos eredmények összefoglalás. Mindez hosszú távon remélhetőleg haszonnal jár majd, hiszen új tudományos műhely esetében különösen fontos a kutatási témák pontos körülhatárolása, bizonyos kutatási fegyelem betartása.

A színhely a Miskolci Akadémiai Bizottság székházának nagy tanácsterme volt. Bátran állíthatjuk, a rendezvény méltó volt a színhely szabta színvonalhoz. A konferencia minden szempontból elérte célját. Mind az Intézet, mind pedig a tanszékek jövője szempontjából jelentős állomásnak tekinthető, s az egyetem hagyományteremtő eseményei sorába olyannyira beírta nevét, hogy jövőre már nem külön időpontban, hanem a tiszteletet parancsoló, rangot adó „tudomány napja” részeként kerül megrendezésre.

Az MTA Nyelvtudományi Intézete 50 éves Budapest, 1999. október 18–19.

Bodnár Ildikó

A Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetének munkatársaként kollégáimmal együtt alkalmam volt részt venni az MTA Nyelvtudományi Intézete megalapításának 50. évfordulóján rendezett tudományos ülészsakon. Az eseménysorozatra 1999. október 18-19-én került sor az Akadémia központi épületében.

Az ülészsakot mindkét napon nagy érdeklődés kísérte, amelyre jellemző volt, hogy a színhelyül választott felolvasóterem széksorai nemcsak hogy zsúfolásig megteltek, hanem jó néhányan állva kényszerültek végighallgatni az előadások egy részét. A példás körütekintéssel szervezett eseménysorozat egyetlen zökkenőjét az okozhatta, hogy a szervezők valószínűleg nem számítottak ekkora érdeklődésre. Az ülészsak, amelynek megnyitójáról a televízió két híradója is beszámolt, sőt a Duna Televízió külön műsort is szentelt neki, az érdeklődést tekintve szinte közéleti eseménnyé vált. Nem a Miskolci Egyetem volt az egyetlen, amely népes delegációval képviseltette magát.

Kiefer Ferenc akadémikus, a Nyelvtudományi Intézet igazgatója köszöntötte a hallgatóságot, majd **Glatz Ferencnek**, az MTA elnökének megnyitó szavai következtek. Beszédében párhuzamot vont a XIX. század első negyedében Magyarországon tapasztalható gazdasági fellendülés és a magyar nyelv ügye iránt kibontakozott, s a nyelvújításon is messze túlmutató érdeklődés között. Hangsúlyozta, hogy az új évezred kihívásainak csak egy nyelvében is korszerű nemzet tud megfelelni. Napjainkban sajnálatos módon inkább a nyelvi kifejezés színvonalának a süllyedése figyelhető meg. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének feladatai közé tartozik mind a magyar nyelv korszerűsítése, mind pedig az iskolai anyanyelvi oktatás hatékonyabbá tétele. Előadásának második felében a magyarországi kutatóintézeti hálózatnak az európai modellhez való kötődéséről szólt, hangsúlyozva, hogy az a köztudatban élő kép, amely tudományos intézetrendszerünk kialakításában egyedül a hajdani szovjet modell érvényesülését látja, rendkívül egyoldalú.

A köszöntéseket követően a Nyelvtudományi Intézet két korábbi igazgatója kapott szót. **Hajdú Péter** személyes hangú visszaemlékezése számos érdekességet villantott fel az Intézet múltjából, érzékeltetve a mára már „emlékké nemesedett” időszak egykori nehézségeit. **Hermann József** a nyelvészeti munka különös szépségéből is ízelítőt adott, amikor nyelvemlékek egy-egy szavából, fordulatából olvasta ki Európa kora középkori nyelvi arculatának a változásait.

A ma Franciaországban élő, de a magyar tudományos élettel folyamato-

san kapcsolatot tartó **Fónagy Iván** professzor úr visszaemlékezése a Fonetikai Intézet hőskorát elevenítette fel, s szintén szólt a korabeli politikai bizalmatlanság okozta nehézségekről, amelyek még az Intézet korszerű műszerekkel való ellátását is megghiúsították. **Szépe György** tanár úr tudósportrék egész sorát villantotta fel a közelebbi és a távolabbi múltból, Kosztolányi arcképeire emlékeztető miniatűr darabokban. A tudósi tevékenység egy-egy részletének objektív rajza mögött mindig ott állt az ember is, személyes gesztusaival, olykor emberi gyengéivel. Ennek ellenére az írások legfőbb jellemzője a tudós kolléga iránti tisztelet volt.

A szünetet követően két részletben további hat előadás hangzott el a megnyitó napján, amelyet a második napon további tizenegy előadás követett, három részletben. Nem tudunk valamennyiről részletesen beszámolni, mindössze gondolatok felvillantására vállalkozhatunk a gyakran vitákat is kiváltó felszólalásokból. Itt utalnék rá, hogy a szellemi épülés mellett a nagyszünetekben a résztvevőket finom falatok várták, s ugyancsak a szünetekben nyelvészeti kiadványok vásárlására is mód nyílt, valamint minden résztvevő hozzájuthatott az *50 éves a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete* című, igen szép kiállítású könyvecskéhez.

A tanácskozás **Kiefer Ferenc** *Az általános nyelvészet szerepe a nyelvtudományban* című előadásával folytatódott. Ebben izelítőt kaphattunk a *Strukturális magyar nyelvtan* című mű készülő harmadik kötetének munkálataiból, a képzőknek az inflexiók toldalékoktól való elhatárolása témaköréből. A gondolatmenet követését ebben az esetben, s a tanácskozás során még többször is a hallgatóságához eljuttatott „kiosztmány” segítette. A képzők kapcsán szó esett például a blokkolás fogalmáról, melynek során egy már létező szó megakadályozza egy termékeny képzés alkalmazását. Jellemző, hogy éppen a gyermeknyelvben találunk sok olyan analógiás képzést, melyek e blokkolási mechanizmus kialakulatlansága miatt keletkezhetnek. A folytatásban a lexéma, létező szó, potenciális szó, aktuális szó, nonszensz szó elkülönítéséről hallhattunk érdekes gondolatokat.

Kertész András tudományelméleti fejtegetésének a *Kognitív szemantika és naturalizált tudományelmélet* címet adta. Az előadás, amely a nyelvészetben bekövetkezett kognitív fordulat jelentőségéről s a különböző – holista, modularista – felfogásokról szólt, számos kérdést megfogalmazott a szkeptikus dilemma kognitív szemantikán belüli megoldási lehetőségeivel kapcsolatban.

Kenesei István *Szavak és szófajok* című előadása először a lexikai elemek típusait vázolta fel, majd a szófajok csoportosításához nyújtott új szempontokat. A nyitott és a zárt szóosztályok megkülönböztetését termékenyen alkalmazza például a neurolingvisztikai kutatás, amint arra a második nap egyik előadása is utalt. Az új kategóriák a nyelvi rendszer összefüggéseit sokkal jobban képesek megragadni, mint a hagyományos megközelítések.

Kiss Jenő előadása, melynek címe *A magyar regionális nyelvi kutatásokról* volt, először a nyelvtudományon kívüli, majd – jóval részletesebben – az azon belüli olyan tényezőket vette számba, amelyek a dialektológiai kutatá-

sok alakulását az utóbbi évtizedekben befolyásolták. Kiemelte a strukturális és a szociológiai megközelítések jelentőségét. Fontos pozitívumként említette a nyelvjárási beszéddel kapcsolatos attitűdváltást, azaz azt a tényt, hogy ma kevésbé számít restellni valónak a nyelvjárást tükröző beszédmód, mint pár évtizeddel korábban. Érdekes az új kutatási területek jelentkezése, így a mikrodiakrón, valamint az alkalmazott dialektológiai vizsgálatok kérdésköre.

Váradai Tamás, mint a Korpusznyelvészeti osztály vezetője *Modern nyelvi technológiák a magyar nyelvért* címmel tartott előadásában három kutatási területről is beszámolt. Az első a Magyar Nemzeti Szövegtárral, a második az új Értelmező Kézisztóttárral, a harmadik a kétnyelvű párhuzamos korpuszokkal foglalkozik. A már elvégzett munkák aránya mindegyik téren jelentős, annak ellenére, hogy az Intézet egyik legfiatalabb osztályáról van szó. Várható, hogy az eredmények a nyelvtudomány sok területét fogják új szempontokkal gazdagítani, így többek között a leíró nyelvtant, a lexikográfiát és a fordítástudományt is.

Az első nap utolsó előadását **Réger Zita** tartotta *Kultúra és nyelvi szocializáció: nyelvészeti antropológia „fejlődési perspektívában”* címmel. A nyelvészet kutatásának egyik részterületére kalauzolta el hallgatóit, amikor egy cigány édesanyjának és gyermekének ún. ugratós játékával ismertetett meg. A bemutatott videofelvétel a nap végén üdítően hatott, s szemléltette a terepmunka nehézségeit. Az előadás nyomán fogalmat nyerhettünk arról, hogy miért olyan nehéz a cigány származású gyerekeknek mind az iskolai közösségbe való beilleszkedés, mind pedig maga a tanulás.

A tanácskozás második napján **É. Kiss Katalin** *A mai magyar nyelv rendszerétől a Strukturális magyar nyelvtanig* címmel tartott figyelemre méltó előadást. A címben említett két mű a magyar nyelvtudomány két korszakát, kétféle felfogását szemlélteti, s a mondattani kutatások új eredményeiből adott példákat.

Pléh Csabának *A magyar pszicholingvisztika évtizedei* című áttekintése a 70-es és a 90-es évek jellemzőit, kérdésfeltevéseit állította párhuzamba. A szaksajtóban megjelent írások között a közelmúltban még jóval nagyobb volt a magyar tudományt képviselő művek aránya. A magyar nyelvre vonatkozó, s a nyelvészet témakörébe tartozó írások méltán kelhetnek érdeklődést abban a vonatkozásban, hogy mennyire nyelvtípus-függőek például a megértési eljárások.

Gósy Mária előadása *A beszédkutatás új útjairól* mind a magyar, mind pedig a nemzetközi tudományosság aktuális eredményeiről megemlékezett. A magyar fonetikusok méltán büszkéek a múltból Kempelen Farkas tevékenységére, de az új eredmények is igen jelentősek. A hangátmenetek vizsgálata és az ún. intonációs alapkutatás a mind természetesebb, minél élethűbb mesterséges beszéd létrehozása miatt fontos, és azonnali gyakorlati alkalmazást nyer a telefonos üzenetekben csakúgy, mint a számítógépes programok kihangosításában. A Fonetikai Intézet kutatásai közül kiemelte még a

spontán beszéd vizsgálatokat, amelyek részben más eredményeket hoznak, mint a laboratóriumi körülmények között végzettek. A percepciók kutatások eredményezték a GMP-diagnosztika kifejlesztését olvasási nehézségekkel küzdő tanulók vizsgálatára. Olyan kutatások ezek, melyek révén az iskolai anyanyelvi oktatás közvetlen segítséget kap a tudománytól. A San Franciscóban rendezett fonetikai világkongresszus (1999) fő témaköreiről elmondta, hogy az ott tartott előadások mintegy 20%-a prozódiai, 60%-a elméleti, míg 40%-a gyakorlati kérdéseket tárgyalt.

Tolcsvai Nagy Gábor előadása *A különbözőség egysége. Nyelv, nyelvtudás és közösség viszonya a mai nyelvtudományban* címet viselte. A szociolingvisztikai témájú előadás arról szólt, hogy a beszélők és a hallgatók hogyan működtetik egyszerre a nyelvi, a szituációs és a szociális szférákat. A fenti három kogníciótartomány kapcsolatának szempontjából az előadó újra körüljárta a szociolingvisztika olyan alapfogalmait mint pl. a „norma”, „presztízs” és „stigma”.

Az előadások második sorozatát **Haader Lea** *A nyelvtörténeti kutatások eredményei, lehetőségei és tervei* címen elhangzott dolgozata kezdte meg. Az Intézet Nyelvtörténeti és Dialektológiai Osztályának az elmúlt időszakban elért eredményeiről, valamint fontos kiadványairól számolt be. Kiemelt feladatnak tartja a szintaktikai kutatások erősítését, annak ellenére, hogy a szintaxis terén az ómagyar kort követően látványos változások nem történtek. Megfigyelhető viszont az igeneves szerkezeteknek összetett mondatokká alakítása a kódexek nyelvhasználatában. Egy későbbi korban – Károly Gáspár bibliafordításában – ismét az igeneves szerkezetek kerülnek előtérbe.

Nádasdy Ádám *A fonéma tündöklése és bukása* című előadásának nemcsak a címe keltett figyelmet, az egész előadás lebilincselő retorikai mutatvány volt. A hallgatóság izgatottan követte az előadót a fonémafogalom kialakulása óta felgyülemlett ellentmondások frappáns bemutatásában, hogy végül megtudja: alighanem el kell vetnünk a fonéma fogalmát és vissza kell térnünk a hanghoz.

Bánréti Zoltán előadása, *Nyelvtan és mentális elemző neurolingvisztikai megközelítésben* azokat a kérdéseket tárgyalta, amelyek talán a legizgalmasabbak napjainkban. Ilyenek például, hogy milyen a nyelvtan szerkezete az agyban, avagy milyen mértékben determináltak az egyes agyi területek a nyelvtani szerkezetek tárolása tekintetében. Ma már bizonyosnak mondható, hogy másutt történik a nyílt szóosztályú, azaz tartalmas szavak, valamint az ún. zárt szóosztályokhoz tartozó, grammatikai viszonyokat kifejező szavak tárolása. A kutatások egyes afáziások nyelvhasználatát vizsgálták, amelynek során jól érzékelhető, hogy míg e betegek a tartalmas szavakat időben eléri, addig a grammatikai elemeket csak jóval később, és többek között ennek az időbeli eltolódásnak a következtében nem tudnak helyes mondatokat alkotni.

Bakró-Nagy Mariann előadása a *Még mindig finnugorok vagyunk* címet viselte. Hangsúlyozta, hogy a finnugor nyelvrokonság gondolata nem évelt

el napjainkig sem, sőt a nyelvrokonság újabb vizsgálati módszereit nyújtja például a fonotaktika. Nem csupán a fonémák, hanem a grammatikai elemek sorrendjéből is levonhatóak a nyelvrokonság fokára utaló következtetések.

Kontra Miklós előadásának címe *Egy mondattani változás három megközelítése* volt. Ebben szociológiai módszerekkel vizsgált egy napjainkban mind gyakrabban felbukkanó, s több nyelvészünk által vitatott nyelvi jelenséget. A „természetesen, hogy” szerkezet egyre elterjedtebb nyelvünkben, s valószínűleg egy folyamatban lévő nyelvi változást jelez, amelyet azonban nem feltétlenül kell negatív jelenségnek tekinteni.

Gerstner Károly *A Magyar akadémiai nagyszótár közelmúltja, jelene és távlatai* című előadása egy teljes évszázad munkájának rövid áttekintésével indult. 1898 és 1960 között mintegy hatmillió cédulán tárolták a megálmodott nagyszótár anyagát. A napjainkra már többszörösére bővült anyag számítógépen tárolva végre a feldolgozás stádiumába ért. Lassan pedig a megvalósulás időpontja is körvonalazódik. A tervek szerint 2002-től folyamatosan jelenik meg az a mintegy 12–15 kötet, amely 1772-től 2000-ig öleli fel a magyar szókincsent, sőt a korszak mondhatni teljes magyar műveltségét is.

A tanácskozás záró előadását **Kemény Gábor** tartotta. *A stilsztika feladatai és lehetőségei az új évezred küszöbén* címmel. A stilsztika, mint mondotta, mintegy 100 éve már „identitászavarokkal” küzd. Hol az irodalomtudomány, hol a nyelvtudomány részének „érzi magát”, máskor mindkettőhöz, majd egyikhez sem tartozónak tekintik. Elhangzik újabban az a vélemény is, hogy interdiszciplináris tudomány, amely egy egész sor nyelvészeti területet magába foglaló módon közelíti meg tárgyát. A stilsztika utóbbi időszakai rendre mint a szó (kb. a hetvenes évek elejéig), mint a mondat (a hetvenes évek során), majd pedig mint a szöveg korszaka (a nyolcvanas évek elejétől) jellemezhetőek. S talán egy alapvető igazsághoz jutottunk el napjainkra, megértve, hogy a stílus a szöveghez kapcsolódó fogalom, hiszen stílusa csak szövegnek lehet.

Az utolsó csoportban elhangzott előadásokat is hozzászólások követték, majd a tanácskozás **Kiefer Ferenc** akadémikusnak, a Nyelvtudományi Intézet igazgatójának zárszavával ért véget. Az Intézet a 2000. évben készül a tanácskozás teljes anyagának a megjelentetésére.

Könyvszemle

László Valaczkai

Atlas deutscher Sprachlaute. Instrumental-phonetische Untersuchung der Realisierung deutscher Phoneme als Sprechlaute

(Wien: Edition Praesens, 1998. 159 pp. + Bildteil.)

Szende Tamás

A kutató és az egyetemi tanár szerző munkájával kettős célt követ: egy tudományosat, amennyiben hozzá kíván járulni a német szegmentális egységek fonetikájának alaposabb megismeréséhez, másfelől pedig olyan segédkönyvet igyekszik főként diákok rendelkezésére bocsátani, amely – germanisztikát tanuló hallgatóként, majdan pedig oktatóként – jól használható a standard német kiejtés elsajátításában és elsajátíttatásában. E fő célok mellett természetesen egyéb alkalmazási területek lehetősége is fölmerül a beszédterápiától kezdve a mesterséges beszédfelismerés stratégiájának és alapanyagának további kidolgozásáig is.

1. Az atlasz, mint a fonetika egyik leglátványosabb műfaja, Valaczkai keze alatt olyan nyelv anyagát dolgozza fel, amelynek igen jelentős hagyományai vannak az adott területen. (Ezeket a bevezetés *Die Methodik* fejezete [főleg 29–31] rövid értékelő áttekintésben ismerteti is, helyesen emelve ki Hans-Heinrich Wängler munkáját, amely mintaadó volt a fiziológiai ejtésképletek statikus ábrázolásában.) Másfelől, olyan műhelyben készült, ahol – újabban elsősorban Bolla Kálmán munkássága nyomán – elismert atlaszok születtek (a magyarra, az oroszra, az angolra és a lengyelre vonatkozólag), és amely korszerű felszereléssel és eljárásokkal fogalmazott meg új módszertani lehetőségeket a szegmentális és, bizo-

nyos korlátok között, a szupraszegmentális hangeszközök ábrázolására és mérési adatokkal történő jellemzésére. Előre bocsáthatjuk, hogy az *Atlas deutscher Sprachlaute* minden erényét felmutatja annak, amit ez az iskola eredményként magáénak mondhat. Amint persze tény az is, hogy ismétel bizonyos problémákat, amelyek ezzel a tárggyal elméletileg és a gyakorlati részleteket illetően esetlegesen vagy szükségszerűen együtt járnak.

2. Ahhoz, hogy a munka érdemeit és korlátait világosan lássuk, nem haszontalan felidézni azokat a problémákat, amelyek az ilyen természetű vállalkozást kísérik. Nos, a nehézségek a következő fontosabb területeken szoktak mutatkozni: (i) a fonológiai aspektusokban, (ii) a szegmentális tartomány egységeinek normatívájában, végül (iii) a leírás-ábrázolás gyakorlati eljárásaiban.

(i) Az első problémakör megoldásában a fonetikusnak két fontos eszköze van: bázisként és háttérként valamely szilárd fonológiai keret megválasztása és – Occam borotvája. A szerző főként a második eszközt használja, mintegy elődeire bízva és magáévá téve azoknak a problémáknak a megoldását, amelyek a fonológiai elemzés illetékességébe tartoznak. Persze ezen a téren olyan előzményekkel számolhat, amelyek nyomán meglehetősen a hangtanon belüli alapvető kettősség (a fonetikai és a fonológiai) tisztázó említésével, valamint azzal a kategoriális elkülönítéssel, amelyet a kötet címe leleményesen jelez: fonémák (*Phoneme*), standard realizációik (*Sprachlaute* mint az általános kategóriájába tartozó egységek), valamint az egyedi, a normatívát megvalósító–közelítő realizációk köre (*Sprechlaute*). Annak, hogy Valaczkai nem vág neki a német szegmentális rendszer fonológiai (újra)leírásának, van egy vélhető, egyébiránt nagyon reális, másik oka is. A ma gyako-

rolt, ún. *post-SPE* fonológiák, amelyekben – lévén ezek még erőteljesebben folyamatfonológiák, mint elődjük, a *Chomsky–Halle* koncepció szerinti generatív fonológia volt – szinte teljesen mellőzik a fonéma fogalmát és a fonémát mint operációs egységet vagy tényezőt. Ha leírják is magát a szót, semmiképpen nem azt értik rajta, amit mi ezen a néven Trubetzkoy óta számon tartunk. Mégis, éppen a munka pedagógiai ambíciói miatt, hiánnyolhatjuk egy hasonló aspirációkat követő, érdekes könyv említését, amellyel Valaczkai *Atlas*-a oly természetes módon párban áll, Kertész Andrásét (*Heuristik der deutschen Phonologie. Eine elementare Einführung in Strategien der Problemlösung*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993). Nincs teljesen magára hagyva az olvasó azonban az említett kérdéseket illetően továbbá azért sem, mert röviddel Valaczkai munkáját követően látott napvilágot Hell György tömör, de tematikájában szélesre szabott tankönyve (*Phonetik und Phonologie der deutschen Standardlautung*. Germanistica Albensis 1. János-Kodolányi-Hochschule: Székesfehérvár, 1994.) is. Együtt követve a három munkát ugyanis a kereső figyelem kölcsönösen megtalálhatja a közös vonatkozási pontokat azzal az élménnyel, hogy fonetika és fonológia – „*aufeinander abgestimmt*” [egymásra vonatkozásukban tekintve] – egészségesen egybekapcsolódik, amint ezt talán Hell György egyszerű és klaszszikus felfogásban megkísérelt szintézise igyekszik leginkább tükröztetni.

A munka alapjál valójában tehát azok a szegmentális egységek szolgálnak, amelyeket – kissé öreguras avitással – vezérvariánsoknak nevezhetünk: a fonémarealizációk fő változatai, amelyek a hangsúlyosság, a szekvenciában elfoglalt hely és egyéb, a németre specifikusan jellemző fonotaktikai meghatározottságok függvényében alakulnak ki. Ezt az állományt a második fejezet (*Die Klassifizierung und die Systeme der deutschen Laute*, 43–49, és l. még 88, illetve 126) szemléletes rendben ábrázolja is. Min-

den standard változatot megtalálunk az anyagban, és mindegyikre kiterjed azután az ejtésfiziológiai és az akusztikai elemzés. (A recenzens az állománnyal kapcsolatban csak egyetlen apróságot kockáztat meg. Lehet, hogy [ű] helyett inkább az [n] palatalizált változatával kellene számolnunk, mivel – például a *Cognac* szóban – a nazális mássalhangzó képzése nem a nyelvhát teljes fölfekvésével indul, a palatális elem mintegy késik a nazális összetevő megjelenéséhez képest, vö. 27. o.)

(ii) Az ilyen természetű munkák mindenkori jöbi kérdése az, hogy mit tekintünk a vizsgált nyelv ejtési normájának. A német viszonylatában ez fokozottan súlyos kérdés, amint a normameghatározás nehézségei körül kibontakozott és máig tartó, immár évszázados viták mutatják. Valaczkai ebben a dologban is nagyon praktikus megoldást választ, amelyet nagyjából a következőkkel írhatnánk le. Bármilyen legyen is az aktuális rész kérdések megítélése, van valamilyen stabil, *tacit knowledge* típusú tudásunk arra vonatkozólag, hogy melyik ejtémód normatív, összességében tehát mi a norma. Ha mármost az a célunk, hogy beszédhangok elfogadott ejtémódját ábrázoljuk a lehető legegzaktabb módon, akkor az intuíciónknak megfelelő közlőt kell választanunk, és a továbbiakban el kell fogadnunk, hogy amit az adatközlő produkál, az megfelel egy bizonyos prototipikus ejtéseletnek. Adatközlőjét a szerző egy gräfenthali, egyetemet végzett fiatalemberben találja meg, a kötet adat- és képanyaga ennek a közlőnek az ejtését tükrözi. Tudjuk, az egy adatközlős felmérés mindig tartalmaz esetlegeségeket. Ha azonban a szerző koncepcióját elfogadjuk, akkor nincs mit aggódunk. Adott esetben is csupán a diftongusok készíthetnek meggondolásra. A diftongusokat reprezentáló, sajátos ejtészváltozatot azonban nem róhatjuk fel hibának, hiszen a diftongusok mint fonotípusok a magánhangzók körében a legszélesebb szórásrépét mutatják a né-

met nyelvterületen a svájci regionális standardtól az északnémet területekig. Az adatközlő ennél fogva úgy jellemezhető a maga egyedi verziójával, mint ahogy bármely terület bármely normatív beszélője szükségképpen jellemezhető lenne valamely (al)változattal.

(iii) A munka gerincét az egyes szegmentális egységek leírása és ábrázolása adja. A magánhangzókra vonatkozólag a következő paramétereket veszi föl a szerző: az ajkak nyílása függőlegesen és az ajakrés (azaz az ajakszegletek távolsága), a két ajak előretüremkedésének mértéke, külön az állkapocs nyílásszöge, az uvula elhelyezkedése, a nyelv elhelyezkedése a garathoz, a palátumhoz és a vélumhoz viszonyítva, a nyelvsegélyek szerepe, mint amelyek a szájüregi konfiguráció, tehát a rezonátortér jellemzői, majd a szorosabb értelemben vett akusztikai karakterisztikumok következnek az időtartammal, az alaphang és a formánsok frekvenciaadataival, valamint a specifikus intenzitásértékekkel. Hadd jegyezzük meg, ezek mind releváns információt hordoznak, de a beszélő alaphangja nem befolyásolja a szegmentális egységek nyelvi funkcióját. Viszont e széles skáláját a jellemzőknek még ki lehetett volna egészíteni a formánsok sáv szélességének az adataival is az egyes magánhangzók leírásában, mint amely tényező számottevő szerepet játszik a magánhangzó-minőség meghatározásában. Tény azonban, hogy ez utóbbi karakterisztikumok az összefüggéseket feltáró fejezetben fel vannak tüntetve (l. 143–4). A szerző döntését az idevágó adatok különválasztásával kapcsolatban talán az befolyásolta, hogy a sáv szélesség-paraméter jórészt következik a formánshely adataiból, másrészt pedig, hogy amennyiben nem ez a helyzet, akkor itt olyan egyetemes akusztikai probléma terheli meg a leírás egzaktitását, hogy a sáv szélességre vonatkozó adatok a deskripció szempontjából nem tekinthetők a többi jellemzővel azonos értékűnek.

A jellegzetes mássalhangzó-mutatók

a következők: a hangszalagok és az ínyvitorla szerepe, az artikuláció módja és helye, a képzésben részt vevő beszéd-szervek, a rezonátortér faringooralis jellemzői, a nyelvsegélyek funkciója, az ajakállás és ajaknyílás mutatói, az állcsúcs és az orrhegy távolsága, az állkapocs nyílásszöge, a fogsorok távolsága, valamint az akusztikai jellemzők, műfajuk szerint a magánhangzókéval egyezően.

Az ejtésfiziológiai és az akusztikai tényezők kezelésének igazi nívója azonban abban van, hogy Valaczkai nem elég-szik meg a pusztán ábrázolással, vagyis a megfelelő felvételek és regisztrátumok közlésével, hanem az artikulációs szerveken kijelölt mérési pontok használatával mértékszámokban határozza meg a fonotípusok képleteinek jellemzőit. Ezzel semmi esetre sem valamilyen öncélú parametrizálás történik. Ugyanis a szóban forgó értékek szolgálnak alapul az olyan viszonylatok feltárásához, amelyek meghatározzák az ejtési egységek egymáshoz viszonyított távolságát az állomány egészében, végső soron tehát a rendszeren belüli hierarchiájukat. Az innen adódó következtetések lehetősége azért jelentős, mert nemcsak az adott nyelv fonetikai rendszerére vonatkozólag ad egzakt képet, hanem biztosítja az interlingvális összevetéseket is. A kötetnek az a része, amely az idevágó adatokat és a képanyagot tartalmazza (51–127 és *Bildteil*), jól követhető elrendezésben kerül az olvasó elé, és kiegészül olyan fonetikai magyarázatokkal is, amelyek a német specifikumok megértéséhez szükségesek lehetnek.

3. A kötet szöveges része egy szorosabb értelemben vett tudományos elemzéssel zárul (*Einige Konklusionen*, 129–149). Ennek középpontjában a felszíni oppozíciók fonetikai megalapozása áll, mégpedig azoknak a jegyeknek a függvényében, amelyek a fonémarendszeren belüli elkülönítéseket végzik. Az eredményeket két vetületben kapjuk.

(i) Egyrészt megjelennék a szemben-

állások mindenkori két szegmentum viszonylatában, mégpedig a szegmentumok egyedi paramétereinek összevetésével jellemezve, így a rövid és a hosszú magánhangzók egymás közötti viszonyában.

(ii) Másrészt pedig a szerző sorra veszi az egyes képzési-akusztikai dimenziókat, amelyeknek a szembenállások a tulajdonképpeni hordozói, és összegzően ismerteti a lehetséges oppozíciók létrehozásában játszott szerepüket. Ebben a vonatkozásban metodikailag fontos megjegyezni, hogy a szerző kiváló érzékkel került el egy csapdát. Nem azt mondja tudniillik, hogy ez és ez a képzési vagy akusztikai tényező ilyen és ilyen paraméterértékek fennállása esetén egy bizonyos oppozíciót létrehoz, hanem mindig tendenciákról, magyarán viszonylagosan érvényesülő hatástényezőről beszél. Ez a helyes megállapítás tökéletesen kifejezi azt a tényt, hogy az oppozíciót létrehozó mozzanatok együttesen, egymás függvényében, nem pedig izoláltan vesznek részt a fonológiai funkciók megvalósításában.

A szerző választott módszerének nem kis nyeresége továbbá a következő. A dolog természeténél fogva – és ez külön is hangsúlyozandó – az oppozíciókról többet tudunk meg, mint amennyit a tulajdonképpeni értelemben vett fonológia elmondhat. A mértékszámok összevetése ugyanis nem utolsósorban bizonyos realizációbeli fokozatokat tükröz, és az idevágó ismeretek kihatnak a megismerés más területeire is. Például arra, hogyan és miért alakul az anyanyelv elsajátításában a normatív ejtés elérésének a sorrendje éppen így vagy úgy, vagy hogy egyes hangtörténeti változások okmagyarázatában milyen ejtési és akusztikai jellemzőket kereshetünk. Ezen a területen pedig a munka jóval túlmutat maga választotta céljain, és ihletője lehet akár más kutatási területeknek.

4. Valaczkai László ezzel a művével eljutott a jelenleg rendelkezésre álló műszaki és módszertani eszközök maximá-

lis kihasználásáig. Ez az örvendetes körülmény természetes igénnyel veti föl viszont azt a kérdést, hogy merre tovább. A figyelmes olvasó nem késlekedik a válasszal: a továbblépés esélyei bizonyára majd ott fognak kibontakozni, ahol a közlési technika megteremti a dinamikus ábrázolás lehetőségét. Ha ugyanis még mozgásában is követni tudjuk a nyelv beszédhangjainak és szekvenciáinak a realizálását, olyan új perspektívák nyílnak meg, mint amilyen az átmeneteknek, tehát a képzési folyamatok alakításának bemutatása. A szerző nyilván tovább fog lépni ebben az irányban, és további munkája talán majd azt is lehetővé teszi, hogy következő monográfiáját már hanganyaggal is kiegészítse.

Bartha Csilla

A kétnyelvűség alapkérdései

(Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 268 pp.)

Bodnár Ildikó

A Nemzeti Tankönyvkiadó Felsőoktatási tankönyvek sorozatában jelent meg a közelmúltban Bartha Csilla könyve, amely méltán tarthat igényt a felsőoktatáson túlmenően is szélesebb körű érdeklődésre. A 90-es éveket megelőzően is több, magyar szerzőtől származó cikk jelent meg a kétnyelvűség témakörében, ám éppen az utóbbi években számuk megsokszorozódott. Ugyanakkor mostanáig hiányzott egy, valóban az alapkérdéseket tárgyaló, összegező mű.

Nem utolsósorban a politikai viszonyok megváltozása tette lehetővé például a magyarországi nemzetiségi lakosság, de még inkább a határainkon túl élő magyarság nyelvhasználatának a kutatását. Bartha Csilla könyvében e két utóbbi témakör hangsúlyozottan van jelen.

A könyv kilenc fejezetre tagolódik, azaz ennyi megközelítésben olvashatunk a bilingvizmusról. A *Kétnyelvűség: elmélet és valóság* című első fejezet meggyőzően bizonyítja, hogy a kétnyelvűség egyáltalán nem kivételes jelenség, mint azt általában gondolnánk. Sem az egyének, sem pedig – vagy főleg nem – nagyobb közösségek szempontjából. Beszédés az adatok egymás mellé állítása, például az, hogy a Földünkön beszélt 3000 (más adatok alapján még több) nyelvhez csak mintegy 200 ország „tartozik”. Szükségszerű tehát egyes helyeken, s ilyen a Föld országainak jóval nagyobb része, több nyelvnek az egymás mellett élése. Sok olyan terület van, ahol a két-, sőt többnyelvűség teljesen mindennapos dolog.

A kétnyelvű beszélő 22 típusának felsorolása után a szerző kérdése így hangzik: Ki is tekinthető valójában kétnyelvűnek? Mielőtt meghatározná a bilingvis ember fogalmát, a szakirodalomban felmerülő fontosabb ellentétpárokat vizsgálja a kétnyelvűség kapcsán. Ilyen ellentétpárok: produktív és receptív, aktív és passzív, természetes és irányított, népi és elit, korai és kései, kiegyensúlyozott és domináns, egyéni és közösségi kétnyelvűség. Bilingvizmus-meghatározásában, amelyet F. Grosjean nyomán ad, fontos új elem a siketek jelnyelvének a bekapcsolása: „Kétnyelvű az, aki mindennapi érintkezései során két vagy több nyelvet kommunikatív, szociokulturális szükségleteinek megfelelően (szóban és/ vagy írásban, illetőleg jelölt formában) rendszeresen használ.” (40.)

Kétnyelvűség és társadalom a címe a második fejezetnek. Ebben főként európai történelmi példák felsorakoztatásával azt elemzi a szerző, hogyan válnak, vagy inkább kényszerülnek válni egyes népcsoportok, sokszor egész népek is, például katonai megszállás, hatalmi-területi terjeszkedés, határok átrendeződése, békeszerződések nyomán kétnyelvűvé. A szerző listája ennél is teljesebb, s jelen vannak benne a bilingvissé válásnak kevésbé erőszakos, de majd mindig kény-

szer szülte további változatai is, mint a nomadizáló életmódot folytatók, vagy a vendégmunkássá válók tömegei.

A második fejezet egyik alfejezetében olyan fogalmak meghatározása illetve elkülönítése is megjelenik, mint a hivatalos és a nemzeti nyelv. A második fejezet utolsó alfejezetét a diglosszia problémakörének szenteli a szerző, s szemléletes ábrákon szemlélteti a diglosszia egyes változatait, valamint diglosszia és kétnyelvűség kapcsolatát.

A harmadik fejezet a *Nyelvi kisebbségek* címet viseli. Itt is egész sor fogalmat jár körül a szerző: az etnikum, az etnicitás, az etnikai csoport, a kisebbség, nemzeti és nyelvi kisebbség fogalmát. Érdekes alfejezet az őshonos és az emigráns kisebbségek különbségeit taglaló. Mindkettőben igen sok magyar vonatkozást találunk, s minthogy a szerző legfontosabb kutatási területéről van szó, számos élő példát is. A fejezet végén megjelenik a jelnyelvi kisebbséghez tartozók sajátos problémája is.

A *Nyelvválasztás* címet viselő negyedik fejezetben igen erősen érvényesül a szociológiai megközelítés, amely egyébként az újabb kétnyelvűség-kutatásokra is jellemző. Betekintést nyerünk a kérdőíves adatgyűjtés módszereibe, s megismerjük az ún. hipotézisvizsgálást. Ebben a fejezetben olvashatunk még többek között a quebeci nyelvtörvényről, valamint a burgenlandi magyarok asszimilálódásának folyamatáról.

A kétnyelvű nyelvhasználat jellemzői – elméleti kérdések című ötödik fejezet az alábbi fogalmakról szól: interferencia, transzfer/transzferencia, kölcsönzés, kódkeveredés, kódváltás. Igen tanulságos a kódváltás pragmatikai funkcióit tárgyaló rész. Szemléletes példák illusztrálják az Amerikában élő magyarok által alkalmazott kódváltásokat.

A könyv két leghosszabb fejezete *A nyelvmegtartás – nyelvcsere kontinuum*a fejezetcímét viselő hatodik, és *Az egyéni kétnyelvűség* című hetedik fejezet. Az előbbiben a nyelvcsere, a nyelvvesztés

sőt a nyelvhalál fogalmának a tisztázása után a nyelvcsere-típusok bemutatása következik, s szó van a nyelvmegtartás eseteiről is. Ismét számos magyar vonatkozást olvashatunk a fejezet példái között. A számításba veendő faktorok között elemzi a beszélők számát, a házassági szokásokat, a területi elhelyezkedést, a gazdasági státust és röviden a vallás szerepét. A népszámlálási adatok sokszor hamis képe összefügghet mind az anyanyelv fogalmának tisztázatlanságával, mind a szándékos hamisítással, de nem is egyszer a politikai helyzetből fakadó félelmekkel is.

Az egyéni kétnyelvűség tárgyalását a szociológiai mellett a pszicholingvisztikai, sőt a neurolingvisztikai megközelítés jellemzi. A szerző az egyéni kétnyelvűség típusait szemléletes táblázatokon is bemutatja. Itt szívesen olvastam volna konkrét példákat, annak ellenére, hogy ilyeneket az idézett szakirodalom bőségesen tartalmaz. A családtípusok felsorolása mellett megjelenik a kétnyelvűség néhány negatív oldala is.

A *nyelvi emberi jogok* fejezet fontos emberjogi dokumentumokból idéz, a fejezet kicsengése nem a dokumentumok, hanem a megvalósulás hiányosságai miatt pesszimista. Nagyrészt negatív tapasztalatokról lehet csak beszámolni a megvalósulást illetően.

Az utolsó, *Kétnyelvűség és oktatás* címet viselő fejezet a kétnyelvű oktatás mellett áttekinti a magyarországi, s csak fokozatosan magyar nyelvűvé váló oktatás történetét. A jelent számításba véve érdekes lett volna a szerző véleményét olvasni a kéttannyelvű iskolákról.

A bemutatott mű hatalmas anyagot dolgoz fel szakkönyv esetén ritkán tapasztalható olvasmányos, közérthető formában. Szavainak súlyát saját kutatásainak tapasztalatai is megerősítik, amelyekre szerényen csak elvettve hivatkozik, inkább kicsit megbúvik más szerzők mögött. Jó lenne a nyelvészet sok más területéről is hasonlóan érdekes, korszerű szemléletű, aktuális könyvet olvasni.

Herczeg Gyula

Könyv az olasz nyelvről

(Nyiregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó: 1994)

Mihalovicsné Lengyel Alojzia

Herczeg Gyula a magyarországi italizáció, a nyelvoktatás és szótárírás kiemelkedő egyénisége, tudományos és pedagógiai pályafutásának utolsó éveit (1992–1994) a nyiregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán töltötte, itt alapított olasz nyelvi tanszéket. Élete utolsó művei a *Könyv az olasz nyelvről* amely a Bessenyei György Könyvkiadó gondozásában jelent meg 1994-ben.

A könyv alapkonceptója az olasz nyelv diakronikus és szinkronikus bemutatásán túlmenően az ezeréves olasz kultúra bemutatása is, amely a középkorban és a reneszánsz korában meghatározó volt az európai népek életében. A nyelvi tényeket irodalmi és történeti eseményekbe ágyazva mutatja be. A mű élvezetes olvasmány nemcsak az olasz nyelvet beszélők hanem az olasz civilizáció iránt érdeklődők számára is.

Az első részben „az olasz nyelvet márdártávlattól szemlélve” szól a Római Birodalomról a rómaiak nyelvéről, a nyelvújításról, a latin és az olasz nyelv közötti átmenetiségről, továbbá azokról a hatásokról, amelyek a kialakuló olasz nyelvet érték (germán hatás érvényesülése a lexicában). A nyelvi változásokat, hatásokat földrajzi egységeként és nyelvi kategóriák szempontjából egyaránt elemzi irodalmi idézetek bemutatásával is.

A második részben az olasz nyelvet „belülről vizsgálva” kaphat az olvasó részletes ismereteket a magán- és más-salhangzó rendszer, valamint a hangcsoportok fejlődéséről, azok dialektusokban megnyilvánuló írásbeli és szóbeli változatairól. Külön figyelmet szentel a zeneiség és hangstilisztika vizsgálatának (olasz versek magyar fordításainak összehasonlító vizsgálatá).

Az olasz nyelv rendszerét vizsgálván rámutat a nyelv alaktani „ravaszágaira” s a latinnal összevetve részletesen vizsgálja a főnévragozás és képzés formáit, a melléknévragozás és fokozás problematikáját is. A névelők használatának bemutatásakor eltér a leíró jellegű nyelvtani magyarázattól s jobbra a funkció felől közelít. Az olasz igeragozás bemutatására kevesebb figyelmet szentel, tekintet a paradigmák bemutatásától, helyette végződéscsoportokat mutat be, amelyek tanulmányozása azok számára lehet érdekes, akik az igeragozás rendszerét ismerik. Az igeszemlélet és az igeidők bemutatására a diakron vizsgálat jellemző a nyelvhasználati útmutatóval együtt.

A harmadik rész az olasz nyelv elemzése a térben. Különleges műgonddal elemzi a nyelvjárások világát elsősorban fonetikai változások szempontjából. A nyelvjárások összehasonlításánál figyelembe veszi azok egymásra illetve az olasz nyelvre irányuló hatását, továbbiakban szól a nyelvjárásban beszélő gyermekek hibáiról, s a nyelvjárások hagyományörző szerepéről.

A történelmi fejlődés során ugyan az olasz nyelvnek nem lehetett meghatározó szerepe, mégis nem csupán a mai olasz határok között beszélék a nyelvet. A nyelv elterjedésének történelmi hátterét is elemezvén szól a tengeren túl, s a volt olasz gyarmatokon használt és egyébként idegen nyelvi hatások alatt álló olasz nyelv sorsáról.

A negyedik részben az enciklopédikus műveltségű szerző részletes időutazást tesz a nyelv világában: a XIII. századtól kezdve eleveníti fel a történelmi eseményeket, számos idézettel és azok fordításaival kitűnően reprezentálja a kor irodalmát, stílusát, a nyelvi sajátosságokat és az olasz nyelv más nyelvekre való hatását. A szemelvények olvasása közben hű képet kaphatunk a korabeli életstílusról és az etiketről. Figyelemre méltóak a szerző fordításelméleti, sti-

lisztikai és verstani vizsgálatai (pl. Babits Dante fordítása).

Az olasz settecento történelmének, irodalmának és nyelvi fejlődésének tanulmányozásával fejeződik be a mű. A bemutatott példák kitűnően szemléltetik, mily módon változik és újul meg az olasz irodalmi nyelv, s hogy az olasz kultúra imponáns és szervezett egysége az európai művelődés csodálatos ajándéka.

T. Kiss Tamás

A szemtől-szembeni formációk kommunikációs viszonyai

(Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1999. 383 pp.)

Simig László és S. Fenyő Sarolta

Második kiadásban jelent meg T. Kiss Tamás *A szemtől-szembeni formációk kommunikációs viszonyai* című szöveg- és szemelvénygyűjteménye az Új Mandátum Kiadónál. Amint arra a szerző a bevezetésben rámutat, könyve olyan szakirodalmakból közöl válogatást, amelyek a személyközi viszonyok különféle kommunikációs helyzeteit, illetve az ilyen szituációkban megmutatkozó kommunikatív jelenségeket, szabályszerűségeket és technikákat mutatják be.

Az oktatási segédanyagként megjelentetett szöveggyűjteményhez a szerző szemtől szembeni formációkhoz válogatott anyagot hazai és külföldön megjelent tanulmányok alapján és azt logikai sorrendbe állította. A könyv hat fejezetre tagolódik, amely során az olvasó a hétköznapi élet egyik legfontosabb színterén, a vásáron lejátszódó párbeszéd alapján ébred rá, melyek is a kommunikatív szituáció nélkülözhetetlen és releváns elemei. Később megismerkedik a kommunikációs csatornákkal és szabályokkal, a vitákkal, az emberi játszmákkal, a befolyásolás technikájával és szá-

mos más személyközi kommunikációs lehetőséggel, és csak ezek után tekintheti meg a főiskolai hallgatók által készített értéktérképet, amelyek az egyén, az adott esetben a hallgató és az oktató kommunikációját befolyásolják, illetve ezt a viszonyt építik. És most mutatassuk be részletesebben is az egyes fejezeteket.

A bevezetés a néhai Karácsony Sándor debreceni professzor *Magyar nyelvtan társas-lélektan alapon* c. művéből *A közösség élete* c. részt tartalmazza, amelyben a szerző a klasszikus cserekapcsolatok színterét, a vásárt választja nyelvi és kommunikációs jelenségek vizsgálatának tárgyául. Az adás-vételi folyamatok rendezett formája igényli a kapcsolatba kerülő felek verbális kommunikációját, ennek pedig előfeltétele, hogy a tárgyról alkotott azonos hangsor jelenjen meg a tudatban. A folyamatot az azonos nyelv használata teszi zavartalanná.

Az első fejezetet bevezető szemelvényben Buda Béla *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei* című, 1988-ban megjelent és napjainkban immár alapműnek számító könyvéből olvashatunk részletet, rendszerező vizsgálatot a kommunikációs csatornák szerepéről és jelentőségéről. A szerző a közvetlen kommunikáció csatornáit az alábbiak szerint csoportosítja:

Verbális és nem verbális csatornákat különböztet meg, az utóbbiakat tovább osztályozza az alábbiak szerint:

1. Mimikai kommunikáció
2. Kommunikáció a tekintet révén
3. Vokális kommunikáció
4. Mozdogásos kommunikációs csatornák
 - 4.1. Kommunikációs gesztusok
 - 4.2. Kommunikáció a testtartás révén
 - 4.3. A térközszabályozás kommunikációs csatornája
 - 4.4. Kinezikus kommunikáció
5. Kulturális szignálok kommunikatív jelentősége.

A tanulmányban a verbális és a nem verbális kommunikációs csatornák jellemzése egy logikai sorrendet követ,

amit T. Kiss Tamás, a szöveggyűjtemény szerkesztője is szem előtt tart és követ az egyes fejezetek egymás után rendezése során.

A második fejezetben a kommunikáció sajátos megközelítéséről tanúskodik E. Canetti: *Tömeg és hatalom* c. szemelvénye, amelyben a szerző a poszturális kommunikációt az emberi kommunikációs kapcsolatokban az alá- és fölérendeltség értelmezésére használja fel. Az emberi testhelyzetek sajátos hatalmi viszony kifejezését hordozzák. Így azokat az *ülők, a fekvők, a kuporgók, a térdelők és a karmester* kategóriák bevezetésével értelmezi.

A közlő formációk fejezetének két szorosan összefüggő szemelvénye Fischer Sándornak *A beszédről* szóló és F. Pöggelernek *Az előadás fogalma és lényege* c. tanulmánya. Míg az előbbi a beszéd és kialakulásának biológiai és társadalmi determináltságát hangsúlyozza, és ezen bázison értékeli a szónok-hallgatóság viszonyát, valamint az előadás folyamatát befolyásoló külső és belső okokat, az utóbbi szemelvény magáról az előadásról szól. Az előkészítéstől (felkészülés) kezdve a probléma feltárásán és kibontásán keresztül a megoldásig ad a retorikának praktikus tanácsokat, általános fogódzót mondanivalója hatékony érvnyesítéséhez.

A harmadik nagyobb fejezet a csereformációknak ad színteret. *A beszélgetés folyamata és fokozatai* c. tanulmányában F. Pöggeler a beszélgetés „anatómiáját” tárja elénk, egyfajta fejlődési stációkra bontva a véleménycserében meglévő tranzakciót. Sajátos szemléletmódot képvisel Csepeli György *Viták, álviták, vitapótlékok* c. tanulmánya. A véleménycseréről, a vitáról és a vitához szorosan kapcsolódó tartalmi és formai jegyekről ad részletes elemzést. Rámutat a vitakultúránkban gyakran megnyilvánuló téves stratégiákra (a vitapartner nem ellenség, a tartalom és a forma nem illeszkedik egymáshoz). Ezen utóbbi gondolatot fűzi tovább Hankiss Ágnes *A bizalom ana-*

tómiája c. írásában. A konfliktusok feloldása nyílt véleménycsere keretében történő módjának a vitát tekinti, amely egyrészt a meggyőzésnek, másfelől pedig saját álláspontjuk megvédésének követelménye. A meggyőzés a vita résztvevőit folytonos ellenőrzésre kényszeríti.

Eric Berne tovább ágítja a társas érintkezés fogalmát, amikor *Emberi játszmák*-ról szól. A szülő, felnőtt és gyermek kategóriák felhasználásával modellezi a különböző szülő-gyermek, gyermek-gyermek és felnőtt-gyermek viszonylatokat. Herbert C. Kelman arra mutat rá, hogy a szocializáció miképpen befolyásolja a társas érintkezést. Hogy a különböző életkorokban hogyan befolyásolható az érdeklődés és milyen technikákkal lehet a kívánt célt elérni, azt Thorndike és Bousquie teszi szemléletessé számunkra.

A negyedik fejezet, amely *A csere „te-rei”* címet kapta, a kultúra kommunikációs szerepéről szól és Edward T. Hall *Rejtett dimenziók* c. szemelvényével kezdődik. A szerző a két embert elválasztó távolságról a hangerő alapján gyűjtött információt. Kísérlete során azt vizsgálta, hogy hogyan változik a hangerő a távolság függvényében. Az emberek magatartásának megfigyelése és a kísérlet során szerzett személyes tapasztalatai alapján négyféle távolságot különböztet meg és ír le részletesen, amelyek a következők: a *bizalmas*, a *szenvédélyes*, a *társasági* és a *nyilvános* távolság. A távolsághoz hasonlóan az ünnepek vizuális jellegeinek, azaz az ünnepi környezet kísérőinek, tartozékainak is fontos kommunikációs szerepe van. Hogy egy-egy ünnepi kommunikációs szituáció, pl. egy lakásbelső, egy terített asztal, az ünnepi öltözék vagy egy-egy emléktárgy milyen üzenetet hordoz, azt S. Nagy Katalin fejti ki *A látvány, amiben élünk* c. szemelvényében. Az ember és rendszerező környezete Bíró A. Zoltán és társszerzői *Nemcsak az a környezet, ami zöld* című közös, a mindennapi élet antropológiáját bemutató tanulmányában tárul fel az olvasó előtt.

Az ötödik fejezet a kommunikációs csapdákra hívja fel a figyelmet. A Oakwood *Mikor mondjunk nemet és hogyan* c. tanulmánya minden olyan ember számára rendkívül hasznos lehet, aki hajlamos arra, hogy inkább együttműködési szándékkal álcázza magát, és IGEN-t mondjon, mint NEM-et. Ez azért veszélyes, mert ilyen esetekben az ember áldozatul esik a másik manipulációs szándékának és az érzelmi zsarolás különböző fajtáinak teszi ki magát. A továbbiakban T. Kiss Tamás a szemtől-szembe kapcsolatok jellemzésekor az egyén közöségekhez vezető útját, kapcsolatainak kondicionálását és folyamatos átrendeződését mutatja be. Hankiss Ágnesnek *A bizalom anatómiája* c. könyvéből vett szemelvény pedig a megtévesztő stratégiákat veszi nagytító alá, szélhámosok és áldozataik történeteit bemutatva.

A szöveggyűjtemény hatodik, utolsó fejezetében Tony Lake tanulmánya az emberi kommunikáció fejlesztésére vonatkozóan ad fogódzókat és nyit meg újabb perspektívákat. T. Kiss Tamás pedig azt írja le, hogy az oktató és a hallgató közötti kommunikációs viszonyt milyen értéktényezők befolyásolják.

T. Kiss Tamás főiskolai docens a Jászberényi Tanítóképző Főiskola Közművelődési és Felnőttoktatási Tanszékének vezetője. Számos, korábban megjelent tanulmányában is a kultúra elméleti és gyakorlati problémáit kutatja, amelyek négy szinten nyilvánulnak meg. Az első az interperszonális, azaz a **személyközi** kapcsolatok szintje, ahol azt érdemes megfigyelni, hogy a személyközi világban milyen értékkeremtő mechanizmusok működnek, illetve az értékek hogyan terjednek. A második a **közösségek**, a társas kapcsolatok szintje. A XXI. század küszöbén álló ember számára egyáltalán nem közömbös, hogy a közösség hogyan dolgozza fel a kulturális értékeket. A harmadik az **intézmények** szintje, amelyet az állam és a társadalom hoz létre, hogy helyet, teret biztosítson a kulturális értékek számára, illetve azok

terjesztéséhez, a negyedik pedig a **művelődéspolitikai** szintje.

T. Kiss Tamás 1972-ben kezdte el kutatni a fentnevezett területeket. Jelen munkája az első szinthez kapcsolódik és jelentős mértékben járul hozzá az interperszonális kommunikáció lehetőségeinek jobb megismertetéséhez, valamint fejlesztéséhez. Napjainkban, amikor elektronikus kommunikációs eszközök vesznek körül bennünket, és amikor számos esetben tűnik úgy, hogy az egyensúly az elektronika felé tolódik el, különösen fontos a személyek közötti kapcsolat, hiszen a társadalmi fejlődést akkor lehet garantálni, ha ki tudjuk építeni saját kommunikációs eszközeinket.

Jonathan Crowther – Kathryn Kavanagh (szerk.)

Oxford Guide to British and American Culture

(Oxford University Press, 1999. 600 pp.)

Urbán Anna

Az *Oxford Guide to British and American Culture* olyan kézikönyv, amely egyaránt készült az angol nyelvet oktató tanárok és a nyelvet haladó szinten tanulók, középiskolások és egyetemi hallgatók számára. A gyűjtemény alfabetikus sorrendben tartalmazza a brit és az amerikai mindennapok kulturális és társadalmi életéről szóló információkat. A mű sikerét jelzi, hogy az enciklopédia CD-ROM változatát is kiadták további keresési lehetőségekkel, kiejtési gyakorlatokkal. A CD-ROM változatban megszólalnak a sztárok és lejátszhatók a videofelvételek.

Hasonló szerepet tölt be Adrian Room *An A to Z of British Life* című könyve a brit angol nyelv és kultúra területén. Jonathan Crowther és Kathryn Kavanagh jelen művével azonban még szélesebb körű betekintést nyújt számunkra az amerikai angolszász területet is átölelve. A könyv méltó kiegészítője az Oxford

University Press korábbi hasonló témájú kiadványának, az *Oxford Advanced Learner's Dictionary*-nak.

A kultúra – a szerzők javaslatai alapján – tágabb értelemben fogalmazódik meg, a klasszikus művészetektől a népszerű tevékenységekig. Megismerkedhetünk azzal, hogyan élnek a britek és az amerikaiak; milyen sportokat űznek és hogyan játszanak; mit vásárolnak; kik a legnépszerűbb színészek, milyen szerepeket játszottak és melyek a legnépszerűbb filmjeik; milyen múltbeli események alakították életüket. A kötet több mint 10 000 címszava tudósít a brit és amerikai történelemről, irodalomról, művészetéről, szokásokról és legendákról, helyekről, illetve intézményekről, egy-szerű, közérthető nyelven, tanulók és tanárok számára egyaránt hasznos módon.

A könyv anyagában olyan 1999-es vonatkozású eseményekről is találhatunk információt, mint például a Bill Clinton elleni *impeachment* eljárás, illetve a *Microsoft* cég elleni internet böngészővel kapcsolatos per.

A címszavak rövid magyarázatai mellett 260 oktatásról, divatról, politikáról, vallásról, tudományról szóló szócikket is találunk a könyvben. A *Newspapers* című szócikkben például megismerkedhetünk a legnagyobb példányszámú brit és amerikai újságokkal, azok jellegzetességeivel, azzal, hogyan érvényesül a sajtószabadság a két ország sajtóiparában. A könyv egy másik, *Space travel* című szócikke ismerteti az űrhajózással kapcsolatos fogalmakat, annak főbb fejlődési szakaszait, valamint az űrprogram hasznosságát az emberiség számára. Végül azt is megtudhatjuk, hogy Európa államai, köztük Nagy Britannia, milyen szerepet játszik az űrhajózásban. A szócikkekben előforduló téma-specifikus szavakat vastag betűvel szedték, ezáltal is segítve a nyelvet tanulók munkáját.

A könyvben található szócikkek kiindulópontként szolgálhatnak kultúrák közötti összehasonlításokhoz. Felhasznál-

hatjuk ezeket a szócikkeket olvasási, szövegértési és beszédgyakorlatok elvégzésénél, de különböző játékoknál is. Például megkérjük a diákokat, hogy próbálják meg a felsorolt reáliák brit vagy amerikai megfelelőjét a leírtak mellé megadni. Például:

Magna Carta – Bill of Rights
 Stars and Stripes – Union Jack
 Margaret Thatcher – Ronald Reagan
 Prime Minister – President
 10 Downing Street – White House
 Financial Times – Wall Street Journal
 The City – Wall Street

Miután a tanulópárok elmondják mindazt, amit a témájukról tudnak, folytatásként azt a feladatot kaphatják, hogy a szóban forgó eseményt, személyt vagy intézményt annak megfelelőjével hasonlítsák össze saját kultúrájukban. Ha például valaki a *hangman* nevű iskolásjáték leírását olvassa, hamar rájön, hogy ezt a magyar iskolások akasztófajáték névvel

pontosan úgy játsszák és rajzolják, mint amerikai és brit kortársaik.

Az *Oxford Guide to British and American Culture* az olvasó számára könnyen érthető, egyszerű, élvezhető, 32 oldalnyi színes fotóval és térképpel illusztrált könyv, számos, brit és amerikai történelmi és földrajzi vonatkozású, hétköznapi életről, szokásokról, öltözködésről, építészeti stílusokról szóló szócikk található benne. A könyvben való tájékozódást a tipográfia is nagymértékben segíti. Erre példa a telefonkönyvekből ismert ABC gyorskereső az oldalak szegélyén lévő sötét csíkokkal, vagy a félkövéren szedett címszavak, kifejezések következetes használata. Az alkalmazott szimbólumok, jelölések a kezdő borítólapon belső felénél találhatók.

Összefoglalva: az *Oxford Guide to British and American Culture* az angol-szász kultúra különböző területeiről szóló ismereteket nyújtó gazdag kézikönyv, hasznos oktatási segédanyag lexikonszerű feldolgozásban.

English summaries

Relations of time planes and narrative roles in one of Thomas Mann's prose works

László Illés

Thomas Mann wrote his *Doctor Faustus* in the last years of World War II and in the first years of peace. He visualised Germany's way to Nazi barbarism and devastation by war through the tragic career of a highly gifted artist. The composer's pact with the devil led to the sterility of his art, to the loss of the human substance. All this meant the disavowal of social democracy and social humanism in communal life. The writer managed to project the planes of German past, the honours of war and the time of narration on one another by montage technique. He produced this novel, a masterpiece of traditional and modern prose writing in such a manner that the protagonist, Adrian Leverkühn, the narrator, Serenus Zeitblom and the writer himself represent various appearances, yet an identical way of looking at things.

Byron and Cambridge

Zsuzsa Fülöp

The paper – through Byron's letters – presents his attitude towards Trinity College in Cambridge, his opinion of the place and its masters, and the luxurious way in which he lived there for two years, spending a fortune on gifts and pleasures, which finally led him to usurers in London. Byron idled away his time, learning fencing and boxing but not blindly: his criticism of education, the professors and the way of living might be unjustified but it certainly shows his

refusal of the accepted ideals and the move towards Romanticism. Indeed, he was so displeased that he was about to leave Cambridge when new friendships changed his mind. What's more, Hobhouse made friends with him because he was a poet – at that time hardly anybody regarded Byron as talented, let alone a poet. Byron, with some difficulties, managed to get his degree in 1807, and left the place. Later he paid visits to his friends there, and his legend already began to shape...

Signals pointing beyond the sentence. Outline of a textual-grammar

Géza Balázs

The study is part of a complete text theory worked out by the author. It presents the textual characteristics following the semiotic levels: syntax, semantics and pragmatics. The first level presented here is the syntactic level that is the level of a textual grammar. Using ample examples, the study introduces the syntactic means of cohesion in Hungarian: word order; indefinite and definite article; substitutive forms (anaphora, cataphora, deixis); referring elements; missing-categories; sentence structure, sentence-density; grammatical elements (inflections); and controlling by conjunctions. Further chapters of the complete text theory of the author (forthcoming) are: textual semantics, textual pragmatics, textual stylistics, textual symbolism, and the methodology of text analysis.

Contrastive analysis of reviews in German and Hungarian from pragmatic aspects

Magdolna Bartha

This paper presents a method of comparative discourse analysis based on pragmalinguistic concepts and also focusing on discourse production in interdependence with cross-cultural influences.

Hungarian and German reviews of the same book on text-linguistics (Wolfgang Dressler: *Einführung in die Textlinguistik*) are submitted to analysis. After a short description of the relations between discourse and culture and the presentation of the text-type *review*, the actually realized speech acts (information, explanation, evaluation, recommendation) are analysed and compared. These speech acts are integral parts of the organisation of the global structure of reviews and also constitutive elements of this text-type. The comparative analysis, however, shows that these constitutive structural units also depend on cultural factors.

Some aspects of the general relationship between language and law

Csilla Dobos

The paper deals with the problem of the complex relationship between language and law: their relationship resembles the relation between form and content, the latter could not exist without the former; the language itself is inseparable from other social phenomena and reflects them. The paper introduces basic categories such as legal thought, legal content, legal norm, legal community and linguistic community, normativity of language and law, etc. The aim of the paper is to summarise the main tenets

concerning the ontological and logical connection between the above-mentioned different systems of rules.

New binomials

Monika Jákó

German has long been rich in binomials, and new ones are still appearing. Coordinative constructions in speech and in writing often share features with binomials so that they could once become lexicalised units. Creating binomials thus seems to be an ongoing tradition. In order to test the unity of the connected words, the paper first offers a set of questions. Then it recalls phonological and semantic rules which determine the first word position in binomials. If the same rules are relevant to a new coordinative structure, it can be called an 'occasional binomial'. Based on frequent and/or striking features, a mixed typology of occasional binomials is presented and changes are shown that the binomial tradition is undergoing today. Functions in different text types are also highlighted and compared to those of conventional binomials.

The beginnings of English language studies in Hungary

István Pálffy

It was in the mid-17th century that Hungarians, students of Protestant theology in the first place, began to show a marked interest in the ecclesiastical reforms and, consequently, the language of the English. Dozens of Hungarian scholars and young preachers went to England to make closer acquaintance with the Presbyterian and Puritan ideas of the day. In order to make their study-tours

more fruitful, they tried to acquire as much English as they could before setting out for their peregrination and so it happened that the first steps toward teaching and learning English in this country were taken at the Protestant colleges of Sárospatak and Debrecen in 1641 and 1664, respectively. A great number of English religious conduct-books and theological treatises were translated into Hungarian during those years, but, with the decline of Puritanism in England

and the changing political atmosphere at home in Hungary (counter-reformation, Habsburg dominance), interest in England and her language began to decline in Protestant circles.

As bourgeois England with her political and economic ascendancy became the 'model state' for the Continent in the 18th century, the interest in her culture, civilisation and language was taken over by the progressive-minded members of the Hungarian upper-classes.

KONFERENCIANAPTÁR

2000. FEBRUÁR 17–19.

International Colloquium on Legal Translation

Színhely: Genf, Svájc

Szervező: The School of Translation and Interpretation of Geneva and the Swiss Translators, Terminologists and Interpreters Association

Központi téma: The History of Legal Translation, Theory/ies of Legal Translation, Legal Translation in Practice

Információ: University of Geneva, Fax: +41-22-705.87.39; e-mail: grejut@eti.unige.

2000. FEBRUÁR 17–18.

IV. Conference on Translation. The Translator and New Technologies: Redefining the Translator's Task

Színhely: Madrid, Spanyolország

Szervező: The Department of Modern Philology at the University of Alcalá de Henares, Madrid.

Információ: Carmen Valero-Garces, Universidad de Alcalá, Departamento de Filología Moderna. C/Trinidad, 5. E-28801 Alcalá de Henares, Madrid, Spain. Fax: +34-91 885 44 45; e-mail: fmcvg@filmo.alcala.es

2000. MÁRCIUS 1–3.

22. Jahrestagung der Deutschen Gesellschaft für Sprachwissenschaft (DGfS) an der Philipps-Universität Marburg

Színhely: Marburg, Németország

Központi téma: Das Wort, Strukturen und Konzepte

Információ: Prof. Rüdiger Zimmermann, Kennwort: DGfS, Philipps-Universität Marburg, Institut für Anglistik und Amerikanistik, Wilhelm-Röpke-Str. 6, D-35032 Marburg. Tel.: +49 6421 28 57 99. E-mail: DGfS2000@mail.uni-marburg.de.

2000. MÁRCIUS 19–21.

Conference of the American Association of Applied Linguistics

Színhely: Vancouver, Kanada

Információ: AAAL. P.O.Box 21 686. Fax: 1 612 431 8404, e-mail aaloffic@aal.org.

2000. MÁRCIUS 23.

Fordítástudomány 2000 – Az ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Csoportjának éves tudományos konferenciája a „Magyar Fordítók és Tolmacsok Napja” rendezvénysorozat keretében

Színhely: Budapest 1145. Columbus u 87.

Szervező: Dr. Klaudy Kinga, ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Csoport

Információ: Eiler Miklósné, ELTE BTK FTCS Budapest 1145. Columbus u 87. Tel: 2 512 537. aeiler@isis.elte.hu

2000. ÁPRILIS 7–8.***7th Symposium of the German Terminology Society***

Színhely: Köln, Németország

Szervező: John. D. Graham

Információ: e-mail: johndgraham@t-online; Fax: 49 2066 370999;

Tel: 49 2066 33318

2000. ÁPRILIS 10–14.***Interlex 14 – 14th International Course in Lexicography***

Színhely: Exeter, Anglia

Szervező: Prof. R.R.K. Hartmann

Információ: E-mail: R.R.K.Hartman@exeter.ac.uk

2000. ÁPRILIS 18–20.***X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus***

Színhely: Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola

Központi téma: A nyelv szerepe az információs társadalomban

Szervező: A Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (MANYE), és a Magyar Tudományos Akadémia Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága

Információ: dr. Bartha Magdolna (elnök), Hoffmann Orsolya (kongresszusi titkár), Kodolányi János Főiskola, Idegen Nyelvi Lektorátus, 8000 Székesfehérvár, Sörház tér 1. Tel/Fax: 22 312 152/317, E-mail: horsolya@uranos.kodolanyi.hu

2000. ÁPRILIS 26–29.***The 3rd International Maastricht-Lodz Duo Colloquium on “Translation and Meaning”***

Színhely: Maastricht, Hollandia

Szervező: Drs. Marcel Thelen

Központi téma: Translation and meaning, practical aspects

Információ: Drs. Marcel Thelen, Chairman and Secretary, Department of English, Hogeschool Maastricht. School of Translation and Interpreting.

P.O. Box: 964.6200 AZ Maastricht, The Netherlands, Tel/fax: 31 346 6649, e-mail: m.m.g.j.thelen@ ftv.hsm

2000. ÁPRILIS 28–30.***“Research Models in Translation Studies” Conference***

Színhely: Manchester, Anglia

Szervező: Prof. Mona Baker (UMIST), Prof. Theo Hermans (UCL), Maeve Olohan (UMIST)

Információ: Maeve Olohan, Centre for Translation Studies, Dept. of Language Engineering, UMIST, P.O.Box 88, Manchester, M60 1QD, UK:

Fax: +44 161 200 3099. Maeve@ccl.umist.ac.uk

2000. ÁPRILIS***Conference on the Meaning and Use of Everyday Gestures****Színhely:* Porto, North Carolina, USA*Információ:* Monica Rector, University of North Carolina at Chapel Hill
Department of Romance Languages, CB # 3170, Chapel Hill, North Carolina
27599-3170, USA Fax: +919-9424825, E-mail: rector@email.unc.edu**2000. MÁJUS 29-JÚNIUS 2.*****3rd Summer School in Psycholinguistics****Színhely:* Balatonalmádi, Hungary*Szervező:* Prof. Lengyel Zsolt, Dr. Navracsics Judit, Veszprémi Egyetem,
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.*Információ:* Tel/Fax: +36 88 406 360.

E-mail: lengyelz@almos.vein.hu navracsj@almos.vein.hu

2000. JÚNIUS 15–17.***Transadapt 2000: International Colloquium****Színhely:* Turku, Finnország*Szervező:* Prof. Yves Gambier*Központi téma:* Transadaptation and Pedagogical Challenges*Információ:* Transadapt 2000. Centre for Translation and Interpreting, Tykistökatu
4. F-20520 Turku, Finland. Fax: 358 2 333 87 30; e-mail: yves.gambier@utu.fi**2000. JÚLIUS*****7th International Pragmatics Conference****Színhely:* Budapest, Hungary*Központi téma:* Cognition in Language Use*Információ:* Paul ten Have, Department of Sociology, University of Amsterdam,
Oude Hoogstraat 24, NL-1012 CE Amsterdam Fax: +31-20-5252179.**2000. JÚLIUS 9–18.*****Semiotisches Sommerinstitut****Színhely:* Urbino, Olaszország*Információ:* Centro Internazionali di Semiotica e di Linguistica, Piazza del
Rinascimento 7, I-61029 Urbino (Fax: +39-722-2289).**2000. JÚLIUS 31. – AUGUSZTUS 4.*****COLING 2000: 18th International Conference on Computational Linguistics****Színhely:* Luxemburg*Információ:* www.coling.dkfi.de**2000. AUGUSZTUS 13–19.*****Two Translation Workshops at the ICLA World Congress****Színhely:* UNISA, Pretoria, Dél-Afrika*Szervező:* The Translation Committee of ICLA (International Comparative
Literature Association)

Központi téma: 1. The Legacy of Descriptive Translation Studies,
2. Encounters with Otherness: New Context Formation by
Translations and Translators.

Információ: 1. Ohsawa Yoshihiro, University of Tokyo at Komaba, 3-8-1 Komaba,
Meguro-ku, Tokyo 153-8902, Japan, Fax: +81-3-5454-4325;
e-mail: GHB01144@nifty.ne.jp

2. John Milton, Universidade de Sao Paulo, DLM, FFLCH, USP,
CP8105, 05508-900 Sao Paulo, Brazil, Fax: +55-11-818-5041;
e-mail: jmilton@usp.br

2000. SZEPTEMBER 20–24.

39th American Translators' Association (ATA) Annual Conference

Színhely: Orlando, Florida, USA

Információ: www. atanet.org. e-mail: conference@atanet.org. Fax: 1 703 683 6122,
Tel: 1 703 683 6100

2000. SZEPTEMBER 21–24.

The 3rd International Maastricht-Lodz Duo Colloquium on "Translation and Meaning"

Színhely: Lodz, Lengyelország

Szervező: Prof. Dr. habil. Barbara Lewandowska-Tomaszczyk

Központi téma: Translation and meaning, theoretical aspects

Információ: Prof. Barbara Lewandowska-Tomaszczyk, Dept of English Language,
University of Lodz, Al Koszciuski 65. P-90514 Lodz, Poland,
fax: 48 42 36 63 37, e-mail: duoduo@ksya.uni.lodz.pl

2000. NOVEMBER

A Modern Filológiai Intézet 2. PhD Konferenciája

Színhely: Miskolc, Miskolci Akadémiai Bizottság Székháza

Szervező: Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet

Téma: Nyelvtudomány – Irodalomtudomány – Alkalmazott nyelvészet

Információ: Takács Zoltánné, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Modern Filológiai Intézet, Miskolc-Egyetemváros 3515.

Tel/Fax: 46 565 111/17-66 E-mail: nybeata@silver. uni-miskolc.hu

2001. OKTÓBER 31–NOVEMBER 4.

40th American Translators' Association (ATA) Annual Conference

Színhely: Los Angeles, California, USA

Információ: www. atanet.org. e-mail: conference@atanet.org. Fax: 1 703 683 6122,
Tel: 1 703 683 6100

Általános útmutató az MFK munkatársai számára

Az MFK szerkesztősége tanulmányokat vár a tágan értelmezett modern filológia, azaz a nyelvészet, az irodalom, az alkalmazott nyelvészet, annak bármely ága (pszicholingvisztika, szociolingvisztika, nyelvpolitika, fordításelmélet) kommunikációelmélet, interkulturális kommunikáció stb. témaköréből.

Célunk az, hogy képet adjunk a Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetében, és általában a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán folyó szellemi munkáról, valamint az ME oktatóinak hazai és nemzetközi tudományos kapcsolatairól, ami azt jelenti, hogy az ország minden egyeteméről, főiskolájáról, kutatóintézetéből, bármely külföldi egyetemről szívesen fogadunk tanulmányokat.

Általános tudnivalók:

1. A tanulmányok kívánatos terjedelme: 3000–5000 szó,
2. A recenziók, konferenciabeszámólók kívánatos terjedelme: 1000–2000 szó,
3. A tanulmányok nyelve lehet: magyar, angol, német, esetleg francia vagy orosz.
4. Idegen nyelvű tanulmányokat csak anyanyelvi lektorálás UTÁN fogadunk el. A lektor a javításait beírhatja a szövegbe, vagy külön lapon is felsorolhatja. Az anyanyelvi lektor ajánlását vagy javításait kérjük csatolni a tanulmányhoz, akkor is, ha a javításokat a szerző már átvezette a szövegbe.
5. A nem angol nyelvű tanulmányokhoz 200 szavas angol rezümét kérünk (Summary) címmel.
6. A tanulmányokból derüljön ki világosan, hogy melyek a szóban forgó témában eddig elért hazai és nemzetközi eredmények, és melyek a tanulmány írójának saját kutatásai, saját eredményei.
7. A recenzió az ismertetésen kívül tartalmazzon kritikai mozzanatot, perspektívát, tartson szem előtt valamilyen hipotetikus olvasótábort, szóljon hozzájuk, legyen jelen benne a recenzens személye és gondolatai.
8. Minden tanulmány vagy recenzió tartalmazza a tanulmány szerzőjének elérhetőségi adatait (név, postai cím, telefon, fax, e-mail), valamint munkahelyét.
9. Ha szóban elhangzott konferenciaelőadás írott változatáról van szó, kérjük lábjegyzetben az előadás helyét és idejét, valamint a konferencia nevét pontosan feltüntetni.
10. Minden tanulmányt mágneslemezen kérünk, 1 nyomtatott példányt mellékelve.

Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1,5
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold)
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákon belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani!
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje.
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét. (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása).

Hivatkozási útmutató az MFK munkatársai számára

Kérjük, hogy az MFK számára készült tanulmányok tartalmazzák a kutatás jelenlegi állását az adott területen és világosan derüljön ki belőlük, hogy melyek a szerző saját kutatáson alapuló új eredményei.

1. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964)
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964:411).
- megj.: a szerző neve után nem kell vessző,
- megj.: csak a vezetéknev kell.

2. Hivatkozás a szövegtől elkülönítve:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és jobbról is balról is dupla margót hagyjunk.

3. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- az irodalomjegyzék (*Irodalom, References*) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt, ha a cikkíró valamilyen oknál fogva (pl. új tudományterület) olyan könyvcímeket is meg akar adni, amelyekre nem hivatkozott, akkor ezt *Ajánlott irodalom* címszó alatt teheti meg;
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (*Források jegyzéke, Sources*);
- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (nem kell számozni).

4. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964.
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a.
Nida, E.A. 1964b.
- ha két szerző van: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969.
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias – és mások)
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurzíválva: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*.
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó.
Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

5. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurzíválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*.
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*. 112. évf. 3. 305–314.

6. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

- Tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a köteten belül: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250.
- ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

7. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a megjelent kötet címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. *Grammatikai transzformációk* Károlyi Ami Emily Dickinson-fordításaiban In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia Előadásai* II. kötet. Nyiregyháza: BGYTF. 760–763.

8. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferenciaelőadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ≥... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klaudy K. 1998. *A magyar fordítástudományi terminológiáról*. Elhangzott: *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998 ápr 14–17.

9. Lábjegyzetek:

- lábjegyzeteket csak az alábbi esetekben használjunk:
 - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy konferenciaelőadásnak stb.
 - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

10. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem szövegvégi jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén *Jegyzetek (Notes)* cím-szó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

EGYETEMI KÖNYVTÁR

A Corvina sorozata elsősorban egyetemi és főiskolai tankönyvigényeket hivatott kielégíteni. Témái között megtalálható a nyelvtudomány, az irodalomtörténet, a művészet- és kultúrtörténet, a történelem, a pszichológia, a szociológia, sőt még a kriminalisztika egy-egy részterülete is – csupa olyan összefoglalás, amelyet ma csak innen-onnan, gyakorta elavult kézikönyvekből lehet összeszedni. Az érdekes, színes tematika és a kötetek közérthető stílusa vonzóvá teszi a könyveket a széles olvasóközönség számára is.

Szerzőik javarészt egyetemi oktatók, akik a modern tudományosság követelményeit szem előtt tartva, olyan formában írták meg könyveiket, hogy azok tanároknak, diákoknak és valamennyi érdeklődőnek kézikönyvül szolgálhassanak.

Az alábbiakban a sorozat irodalomtörténeti és művészettörténeti köteteit ajánljuk figyelmükbe:

IRODALOMTÖRTÉNET

Györffy Miklós: A német irodalom rövid története

Géher István: Shakespeare

Richard Ruland–Malcolm Bradbury: Az amerikai irodalom története

MŰVÉSZETTÖRTÉNET

Castiglione László: Hellénisztikus művészet

George Duby: A katedrálisok kora

Marosi Ernő: A középkor művészete I–II.

Vayer Lajos: Az itáliai reneszánsz művészete

Kelényi György: A manierizmus

Erwin Panofsky: Idea. Adalékok a régebbi művészet elméletéhez

Oskar Bätschmann: Bevezetés a művészettörténeti hermeneutikába

Marosi Ernő (szerk.): A magyar művészettörténet-írás

két évszázadának programjai

Pataki Gábor (szerk.): A magyar művészet története a 20. században

Svetlana Alpers: A leíró művészet: Hollandia a XVII. században

Elő k é s z ü l e t b e n :

Kelényi György: A barokk

Kádár Zoltán: Bizánci művészet

EGYETEMI KÖNYVTÁR

NYELVTUDOMÁNY

Alkalmazott nyelvészet

Lengyel Zsolt: Az írás

Szabó Zoltán:

A magyar szépírói stílus történetének fő irányai

Szépe György–Derényi András (szerk.):

Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások

Medgyes Péter:

A nyelvtanár. A nyelvtanítás módszertana

Gósy Mária: Pszicholingvisztika

Navracsics Judit: A kétnyelvű gyermek

Általános nyelvészet

Bánréti Zoltán (szerk.): Nyelvi struktúrák és az agy

Fónagy Iván: A költői nyelvről

Ferdinand de Saussure:

Bevezetés az általános nyelvészetbe

Kiefer Ferenc: Jelentéelmélet

Előkészületben

Beugrande–Dressler: Bevezetés a szövegnyelvészetbe

Kenesei István (szerk.): A nyelv és a nyelvek

Papp Ferenc (szerk.): A moszkvai szemantikai iskola

Péter Mihály: A prágai iskola

Modern Nyelvoktatás

Alkalmazott nyelvészeti szakfolyóirat

Nyelvtanárokhoz szól a Modern Nyelvoktatás című alkalmazott nyelvészeti folyóirat, amely évente négyszer jelenik meg a Corvina Kiadó gondozásában. Hazai nyelvpolitikai kérdésekről szóló írások és kutatási, felmérési eredményeket publikáló tanulmányok mellett helyet kapnak lapjain neves külföldi szaktekintélyek cikkei is. Minden számban bemutatkozik egy-egy Magyarországon tevékenykedő kulturális intézet, kiemelve az ott folytatott nyelvoktatási és esetenként vizsgáztatási tevékenységet. A recenziós rovatban idehaza és külföldön megjelent nyelvészeti és nyelvkönyvekről, valamint a nyelvoktatás szolgálatába állított szoftverekről olvashatók ismertetőik. A hírrovat kongresszusokra és egyéb aktuális eseményekre hívja fel a nyelvtanárok figyelmét.

*Megrendelhető vagy megvásárolható
a kiadónál, illetve a kiadó könyvesboltjaiban:*

CORVINA KIADÓ, KERESKEDELMI OSZTÁLY

1051 Budapest, Vörösmarty tér 1., IX. emelet 937.
Tel.: 317-8379 ● Fax: 318-4410 ● Levélcím: 1364 Bp 4., Pf. 108.
E-mail: corvina@mail.mata.vu ● <http://www.corvinaikiado.hu>

CORVINA KÖNYVKLUB

1051 Budapest, Vörösmarty tér 1., II. emelet 201.

A CORVINA LÍCIUM KÖNYVESBOLTJA

4026 Debrecen, Kálvin tér 2/c.

A CORVINA MŰVÉSZETI KÖNYVESBOLTJA

7621 Pécs, Széchenyi tér 8.

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

1999. I. évfolyam, 2. szám

E számunk munkatársai:

Balázs Géza	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvi Tanszék
Bárczy Klára	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Angol Nyelvészeti Tanszék
Bartha Magdolna	Kodolányi János Főiskola, Idegen Nyelvi Lektorátus
Bodnár Ildikó	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Dobos Csilla	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Fülöp Zsuzsa	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Angol Irodalmi Tanszék
Godó Ágnes	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Angol Nyelvészeti Tanszék
Gömöri György	University of Cambridge
Illés László	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Német Irodalmi Tanszék
Jákó Mónika	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Tanárképző Főiskolai Kar, Német Tanszék
Pálffy József	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Angol Irodalmi Tanszék
S. Fenyő Sarolta	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Simig László	Jászberényi Tanítóképző Főiskola
Sohár Anikó	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Angol Irodalmi Tanszék
Szende Tamás	MTA Nyelvtudományi Intézet
Urbán Anna	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Wilmer, Clive	University of Cambridge, Faculty of English

ISSN 1585-0439